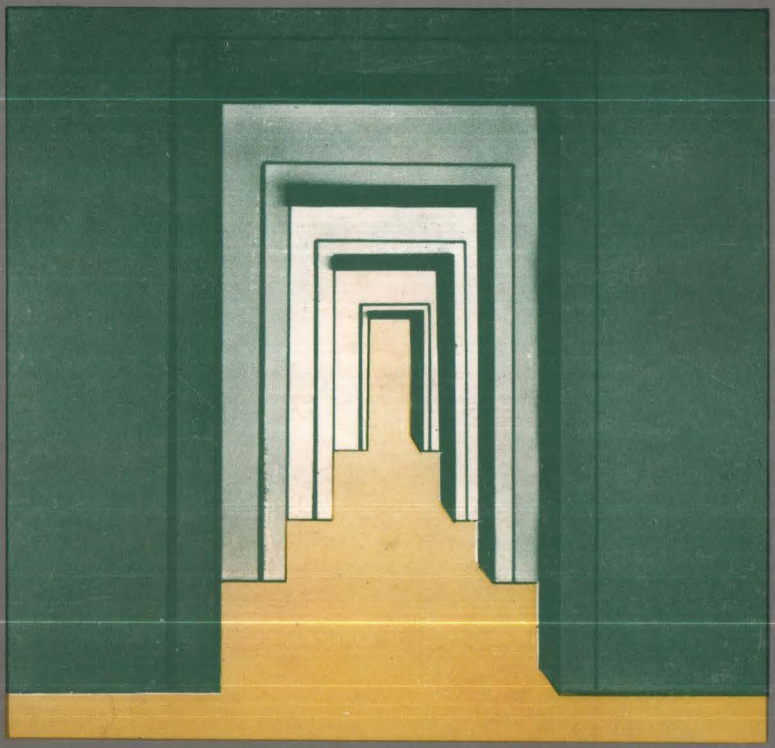
TOPLULUK ve BİREY

Sovyet Toplumsal Ruhbilimi

A.V. PETROVSKİ

Çevirenler: Caner Fidaner-Hüray Fidaner

BİLİM VE SANAT

TOPLULUK VE BİREY A.V. PETROVSKİ

TOPLULUK VE BİREY

SOVYET TOPLUMSAL RUHBİLİMİ

2. Cilt

BİLSAN A.Ş.
BİLİM VE SANAT KİTAPLARI

Toplumsal bilimler kitapları dizisi: 2
Birinci basım: Kasım 1986
13.04.03

Studies In Psychology/The Collective and the Individual adıyla Progres Publishers tarafından 1985 yılında yayınlanmış olan ingilizce basımından 1986 yılında türkçeye aktarılmıştır. Kitabın aslı rusça olarak yine 1985 yılında yayınlanmıştır. İngilizce çevirisi Frances Longman'a aittir. Türkçe basımının birinci cildi, mart ayında yapılmıştır.

Dizgi, Baskı: Eskin Matbaası, Cilt: Gürkan Mücellithanesi
BİLSAN, Asmalıçeşme Sokak, 14/2, Binbirdirek/İstanbul

TOPLULUK VE BİREY

SOVYET TOPLUMSAL RUHBİLİMİ

A.V.PETROVSKİ

2. Cilt

Çeviri:
Caner Fidaner, Hüray Fidaner

BİLİM VE SANAT

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM V — «ONLAR» VE «BEN» YERİNE «BİZ»

İnsan İlişkileri ve Ortaklaşmacı Özdeşim 7
Toplulukta Bağlılık 27

BÖLÜM VI — ÇOKKATMANLI YAKLAŞIM VE EĞİTSEL RUHBİLİM 53

BÖLÜM VII — AİLE ORTAKLAŞMACI BİR TOPLULUK OLABİLİR Mİ?

İşbirliği: Aile İçi İlişkilerde Kararlılığın Temeli 73
Ailede Ortaklaşmacılığın Belirtileri 80
Bir Topluluk Olarak Ailenin Özgül Nitelikleri 90

BÖLÜM VIII — BİREY VE KİŞİLİK

«Birikimci» Yaklaşımdan Sistem Yaklaşımına Yol Ayrımı 98
Birey-Kişilik 108
Vigotski ve Kişisel Ruhbilimin Sorunları 117
«Kişiliği Geliştirme» Gereksinimi ve Becerisi 128
Kişisel Davranışın Güdülenmesi 135
Sonraki Araştırmalar İçin Varsayımlar ve Bir Program ... 150

BİRİNCİ CİLTTE YER ALAN BÖLÜMLER:

BÖLÜM 1 — Sovyet Ruhbilimi: Geçmişte ve Günümüzde 15

BÖLÜM II — Bir Bilim Olarak Toplumsal Ruhbilime Yaklaşım 40

BÖLÜM III — Küçük Grup ve Topluluk..... 74

BÖLÜM IV — Grup İçinde Kim Kimdir? 142

BÖLÜM V

«ONLAR» VE «BEN» DEĞİL, «BİZ»!

İnsan İlişkileri ve Ortaklaşmacı Özdeşim

Çağdaş insan paradokslara alışarak büyümüştür. Bugün, yani 20. yüzyılın son yarısında bu aykırı düşünceler, bilimsel ve teknolojik gelişmenin kaçınılmaz bir özelliği gibi görünüyor. Görecelik kuramındaki paradoks da akademik derslerin bir parçası olarak okutuluyor. Örneğin, bir ruhbilimci, yakınlarda yapılmış bir ruhbilim kongresine, henüz konuşmayı bilmeyen dört aylık çocuklara «okumayı» başarılı olarak öğrettiğine ilişkin bir rapor sunduğunda, bu konuda tartışmalar açılmakta, ama daha önceleri beklenebileceği gibi, bu tartışmalara duygusal bir bocalama eşlik etmemektedir. Bunun gibi, zor (=stress) ile ilgili öğretinin kurucusu olan Kanadalı fizyolog Hans Selye, biyoloji yasalarına dayanan bir davranış kalıbı ortaya çıkarmaya ve «özgeci bencillik» (=altruistic egoism) kavramını formüle etmeye kalkıştığında bu paradoks da kimseyi şaşırtmamış, onun yerine bu konu, bir düşünce ve çözümleme öznesi haline gelmiştir.

Selye, insanoğlunun bencil olduğu, bu nedenle de

«komşunu kendin gibi sev» (*) şeklindeki komutu yerine getiremeyeceği sonucuna varmıştır. Bu komut biyolojiye aykırı düşmekte doğanın yasalarıyla ve kendini koruma içgüdüsüyle çatışmaktadır. Bu yüzden de olumsuz sonuçları olan bir zorluğa, yani sıkıntıya yol açmaktadır. Ancak Selye, bu durumun yine de, kendi komşusuna karşı izin verilmesi gerektiği anlamına gelmediğini söylemektedir. Kendini koruma içgüdüsü, öteki doğal güdülerle çatışmaz: Özgecilik çabası, kişinin kendi komsuşunun sevgisini kazanma gereksinimi... Selye'nin görüşüne göre özgecilik, bencillik kadar gerçek bir olgudur. Bu görüş, «özgeci bencillik felsefesi»nin temelini oluşturur. Aynı zamanda, biyoloji bilgisiyle oluşan «davranışın olumlu kalıbı» ve «ortaklaşa öz-sevgi» (=collective self-love) kavramları da aynı görüşe dayanmaktadır.

Kuşkusuz, günümüzde ruhbilimin en büyük adlarından olan Profesör Selye ile tartışmak yerine onunla hemfikir olmak benim için çok daha zevkli olacaktı. Ama egemenlik bölgesi olan «uyum sendromu fizyolojisi»nin sınırlarının dışına çıktığında, örneğin, «özgeci bencillik» konusunda koyduğu ilkelerle hemfikir olunamadığı için kendisiyle tartışmak zorunlu olmaktadır.

Felsefe tarihini iyi bilen bir okura tanıdık gelecek olan akılcı bencillik kuramına yönelik olarak marksizmin öne sürdüğü eleştirel yargılar, bu kavrama karşı da kullanılabilir. Bu açıdan üç noktaya değinmeme izin veriniz. (**)

Birincisi, Selye, kendi davranış kalıbı açıklamaları-

(*) St. Matthew, 19:19 (İncil'den alıntı - Çev.)

(**) Literaturnaya Gazeta, 15 Ocak 1975.

nın en basit mikroorganizmlerden insanlara dek, bütün yaşayan organizmleri kapsayan evrensel biyoloji yasalarına dayandığını düşünmüştür. Bununla birlikte, organik dünyanın gelişme yasalarından hiçbir şekilde yukarıda geçen tümce, yani kişinin kendi komşusunun sevgisini haketmesi türetilemez. Hayvanlar dünyasında daha çok «en güçlü olanın kazanacağı» ilkesine göre davranılır, bu ilke de bencillik ve özgecilik sorunlarının çok dışında kalır. İnsan davranışının burada sözü edilen ve doğaya yüklenen ilkeleri, daha sonra toplumsal yaşama geri döndürülecek olan, ancak şimdi «biyolojik yasa» diye genel bir başlık altında toplanan ilkeler değil midir?

İkincisi, bildiğimiz gibi, toplumda hem ilerici güçler, hem de gerici güçler vardır. Bunun anlamı şudur: «Davranışın olumlu kalıbı» kimi kişiler için iyi, başka kimi kişiler için ise kabul edilemez olmaktadır. Bir başka biyolojik «koşutluk» kullanılarak denebilir ki, hem kediler hem de fareler için birbirinin aynı olan bir davranış kalıbı varolamaz. Şurası açıktır ki, ancak ekonomik, siyasal, ideolojik ve öteki içsel çelişkileri ortadan kalkmış bir toplumsal sistemde, herkes için ortak olan bir davranış kalıbı varolabilir. Bunun dışında sıkıntı ortadan kaldırılamaz.

Üçüncüsü, özgeciliğin, ortaklaşması öz-sevginin bir türü olduğu çok tartışmalıdır. Böyle pratik bir yaklaşım, bir polip kolonisini tanımlamada yararlı olabilir, ama, hiçbir zaman hiçbir şekilde, toplumsal yaşamın gelişmiş biçimlerinde davranışa yol gösteren ilke olamaz. Anneyle çocuğu arasındaki ilişki, «özgeci bencillik» terimiyle açıklanabilir kuşkusuz, ama annelik sevgisinin gerçek ruhsal temelini, bu ilişkinin oluşturmadığı kesindir.

Görüşlerinin çözümlenmesiyle, Selye'nin birçok büyük doğabilimcisinin (örneğin, «ortaklaşa refleksoloji» yi kuran V.M. Bekterev'in) yolundan gittiği görülür. Bu doğabilimcileri, kendi özgül biyolojik öğretilerini kurmuşlar, ancak ilkelerinin toplumsal bilimler alanına genişleyerek yoldan çıkmasına direnememiş'er, böylece bilimsel güvenirliklerini ve nesnelliklerini hızla yitirmişlerdir. Profesör Selye'nin toplumbilim alanında bir geziye çıkmasına yol açan nedenler düşünüldüğünde, kendi anlayışı ne olursa olsun, görüşlerinin ardında yatanın aslında bencil bir özgecilik değil, gerçek bir özgecilik olduğu sonucuna varılır. Bilim adamı, kendisinin de yakından tanıdığı toplumsal çevrenin yol açtığı baskının zararlı etkilerinden rahatsız olmuştur. Aynı zamanda özgeci biçimde, insanoğlunu tutulduğu acılardan ve üzüntülerden kurtarmanın yolunu aramakta, ona yönelik baskıların sıkıntı yaratmamasını sağlamaya çalışmaktadır. Ancak bu soruna doğru çözümü bulamamıştır. Çünkü görüşleri en başından, insanın insana, bireyin gruba, bireyin topluma karşı olduğu şeklindeki bir kurguya dayanmaktaydı.

Selye ile tartışırken değinilecek sorular dizisinin çok önemli yöntemsel bir yönü vardır. Temel soruyu yanıtlamak için zorunlu olan koşul, eylemi yapan öznenin kendisinde görülen iki durumun birbirinden ayırdedilebilmesidir. Bu iki durum olağan bilinç düzeyi ile gerçekte ayırdedilemez. Bu yüzden de ne yazık ki genel kuramsal yorumunun yapılması çok zordur. Bu iki durumdan birincisi *düşünce* durumudur, yani öznenin kendi etkinliğinin öğeleri olan amaçlar, araçlar, hedefler, nesneler ve benzerleri yoluyla nesnenin algılanması, ayrımların ve ilişkilerin anlaşılmasıdır. İkinci durum ise *ön-düşünce* durumudur. Bu durumun temel özelliği

şu olguda yatmaktadır: Özne, bu öğeleri çözümlemeyi ve farklılandırmayı başaramaz; özne, kendi etkinliğini anlama ve yorumlama gibi bir amaca yönelmez, ama gerçekten *eylem yapar.* Bu nedenle durumlardan biri ötekiyle üst üste çakışıyor gibi görünebilir ve kuramsal olarak ayırdedilemeyebilir. Bunun sonucunda, öteki özneyi bazan etkinliğin yalnızca *amaçları* olarak, bazan da *araçları* olarak mutlaklaştırma şeklinde yanılgılar ortaya çıkar. Ama birçok olguda öteki birey, düşünce durumunun sınırları içinde kaldıkça bir araçtır, çünkü amaç olarak düşünülen nesne onun aracılığıyla saptanır. Öte yandan, ön-düşünce düzeyinde araç ile amacın birbirinden ayrılması zorunlu değildir.

Bununla bağlantılı olarak şimdi özgecilik ve bencillik sorununa dönelim. «Akla uygun bencillik», «özgeci bencillik» ve bunlara benzer bütün öteki kavramlar, gerek etkinlik öznesinde, gerekse öteki kişilere yönelik kişisel tutumda bulunan düşünce ve ön-düşünce durumları arasındaki farkları göstermede başarısız olmuşlardır. Örneğin, gerçekten yardım etmeye yönelik olan bir özgeci uyaran, yardım arayan özneden (yardım edenin benlik değerini yüksek tutması, vb. şeklinde) kişisel bir kazanç bekleme şeklinde yorumlanabilmiştir. Kısacası, bu davranışın, öznenin benlik çıkarları tarafından harekete geçirildiği gibi bir yorum yapılabilmiştir. Bununla birlikte, kişi, ön-düşünce düzeyinde *davranırken* eylemini (a) başka bir kişiye yardım, (b) uyaranın yararcı ya da ahlaki temeli diye ikiye ayırarak çözümleme yapmaz. Bu eylem gerçekten başkası adınadır ve son hedef olarak bazı ahlaki standartlara uymayı dikkate almaz. Kuşkusuz, ahlaki bir standart, baskasına yardım etme biçimindeki özgeci bir uyarana katkıda bulunur ve bu edimin nesnel içeriğinin bir parçası olarak yer alır,

ama hedef olarak değil, bir neden olarak. Öte yandan düşünce her şeyi yerli yerine oturtmaya çalışır, bunun için bir edimi güdüleyen gerçek güçleri, bir dönüşüm içinde tanımlar, kimi zaman bu sırada yanlışlık yapabilir.

Özet olarak, bencilliğin ve özgeciliğin ruhsal ve ahlaki kategorileri mekanik bir şekilde bir araya konamaz. Aynı zamanda, bencillikle özgeciliği karşı karşıya getirmenin umutsuzluğu, Marx ve Engels tarafından da belirtilmiştir: «(...) Bilimsel sosyalistler, bencilliği özgeciliğin ya da özgeciliği bencilliğin karşısına koymadıkları gibi, bu çatışmayı gerek duygusal, gerekse tumturaklı ideolojik sözlerle açıklamazlar. Onun yerine, bu çatışmanın kendi kendine görünmeyen maddi kaynağını açığa çıkarırlar.» (*)

İster salt özgeciliği ya da salt bencilliği ele alalım, isterse bunların «özgeci» ya da «akla uygun bencillik» biçimindeki bileşimlerini düşünelim, bunların hiçbiri toplumsal yönden önem taşıyan etkinlikler çevresinde birleşmiş olan ve yaşayan sosyalist topluluklarda gerçek insani ilişkilerin varlığının ya da yokluğunun anlaşılmasında ölçek olamaz. İşin doğrusu, bu durumlarda bilimsel sosyalist açıdan insani olma ilkeleri, hoşgörü, sevecenlik, iyilik ve başka bir kişi için kendini sınırlama olarak sıralanmaktadır. Bununla birlikte, özgecil edimi ahlaki bir açıdan yargılarken, hangi amaçlar ve ahlaki değerler tarafından yönlendirildiğini anlamalıyız. Çünkü, özgecil bir eğilimden doğan davranışlar bazan bilimsel sosyalist ahlakın ilkeleriyle çatışabilir.

(*) Karl Marx ve Frederick Engels, «Alman İdeolojisi» içinde: Karl Marx, Frederick Engels, **Toplu Yapıtlar**, Cilt: 5, s. 247.

Örneğin, bir iş topluluğunda, bir üyenin elinin yavaşladığını ve tembelleştiğini düşünelim. Daha fazla çalışmaya hiç isteklenmemiş olan bu üye, iş zamanından çalmaya hiç de karşı değildir. Topluluğun üyeleri eğer «değişmez» özgeciler ise bu kişi, hoşgörü, yakınlık ve şu tip yargılar bekleyecektir: «O da bir insan», «evde küçük çocukları var», vb. Kuşkusuz, sosyalist bir topluluğun gerçek insani konumu, böyle durumlarda özgecilik göstermeyi olanaksız kılmaktadır. Lenin şöyle yazar: «Kendisinin ya da 'yakın' akrabalarının değil 'uzak' tanıdıklarının, yani bütün bir toplumun, onlarca, yüzlerce milyon insanın payına düşen *tahıl, kömür demir ve öteki ürünlerin her bir kilosunu dikkatli kullanmaya düz işçiler* coşkulu bir ilgi duyduklarında, eğer bu ilgi emeğin üretkenliğini yükseltmenin çetin tuzağı tarafından da yıldırılmıyorsa, sosyalizm başladı demektir.» (*) Çünkü, «toplumun *bütün üyelerinin her yönden* özgürce gelişmesini, *tam* iyilik halini» sağlayabilmek, ancak toplumun bütünü tarafından ödenecek bir bedel olmaktadır.» (**)

Bu açıdan, kişiler arası ilişkilerde değeri yüksek olmakla birlikte, özgecilik, farklı konumlardaki kişilerin gösterdiği insaniliğin bir ölçeği olarak işlev göremez. Bencilliğe ilişkin katkılarla özgeciliğin «yetkinleştirilmesi» de durumu kurtarmaz. Bencillik ile özgeciliği mekanik olarak birleştirmek kadar, karşıt kutuplar şeklinde ayırma olgusu da, «ben» ile «onlar» biçimindeki özgün çelişkiyi yansıtır. Bu çelişki, özel mülkiyet kuralı-

---

(*) V.I.Lenin, «Büyük Bir Başlangıç», **Toplu Yapıtlar, Cilt: 29.** Progrees Publishers, Moskova, 1977, s. 427.

(**) V.I.Lenin, «Plekanov'un İkinci Program Taslağı Üzerine Notlar», **Toplu Yapıtlar, Cilt: 6.** Progress Publishers, 1977, s. 32.

na, insanın insanı sömürmesine ve genel yarışmaya dayalı sosyo-ekonomik biçimlerin tipik özelliğidir. Sosyalist toplumun doğasında varolan tarihsel ilerleme eğilimi, «ben» ile «onlar» arasındaki karşıtlığı, «biz» ilkesinde kaynaştırarak ortadan kaldırmayı planlar: Başkaları için yaptıklarımın, ait olduğum ve kendisine hizmet ettiğim toplumun çıkarına olması, bu durumun tek ve kesin nedenidir.' Burada hem bencilliğin, hem de özgeciliğin karşısındaki gerçek seçenek, kişiler arası ilişkilerde ortaya çıkan özgül bir ruhsal görüngüdür. Bu görüngü, topluluktaki her bir üyenin, *hem başkalarını kendisinin yerinde düşünebilecek, hem de kendisini topluluğundaki bütün öteki kişilerin yerine koyabilecek* şekilde bir tutum ile güdülenmesi yaklaşımıdır. Bunun için özne, yüksek ahlaki ve felsefi ilkelerden yola çıkmalı ve «ben» ile «onlar» arasındaki karşıtlığın yerine «biz» kavramını koymalıdır. İlişkilerin ortak etkinlik ve ahlak değerleri tarafından yönlendirildiği toplulukta, «ortakuyum mu, ortakuyumsuzluk mu?» şeklindeki ikilemin bütünüyle düş ürünü olduğu; birey için, hem ortakuyuma hem de ortakuyumsuzluğa tek gerçek seçeneğin *ortaklaşmacı kendini gerçekleştirmenin* oluşturduğu daha önce kanıtlanmıştı. (*) Aynı bunun gibi, topluluk için yine bir düş ürünü olan «bencillik mi, özgecilik mi?» ikileminin karşıtı *ortaklaşmacı özdeşim* (=collectivist identification) adını verdiğimiz olgu olmaktadır.

Ortaklaşmacı özdeşim, öteki insanlara yönelik özgeci düşkünlüğü yadsıdığı gibi, onlara bencil ve yararcı bir şekilde yaklaşmaya da karşı çıkar. Ortaklaşmacı

(*) Birinci cilde bakınız - Çev.

karşılıklı ilişkilerin standartları, insanilik, başkalarına karşı hem titiz olmak, hem de onları düşünmektir. (Makarenko'nun en yüksek güven ve en fazla titizlik dediği gibi). Bireyin, her yönden uyumlu gelişmesi için içinde bulunduğu ruhsal ortamın uygunluğu da bu şekilde sağlanır. Bireyin kendisine, onunla aynı ya da benzer durumda olan öteki kişilere uygulandığından daha farklı ahlak standartları uygulaması, edimlerini de bu standartlara göre yürütmesi, ortaklaşmacı özdeşimin, ilkelerinin bozulması anlamına gelir.

İnsan ilişkileri ve ortaklaşmacı özdeşim üzerine bütün bu söylenenler genel ahlak ve ruhbilim kuramı düzeyinde kalmaktadır. Bunu aşmak için, bu kavramların deneyimsel bir ölçeğini bulmak gerekmektedir. Böylece «ben» ve «onlar» karşıtlığının sürdürülmesinin ya da tersine, bunların yerini ortaklaşmacı «biz» kavramının almasının hangi durumlarda zorunlu olduğunu saptamayı mümkün kılacak özgül deneysel koşullarının yaratılması da gerekli olmaktadır. Deneysel bir ayırdedici olarak, deneylerle ortaya konabilecek ve sayısal olarak değerlendirilebilecek bir ölçek, kişiler arası ilişkilerin özgül bir ruhsal ölçeği tanımlanmıştır. (V.A.Petrovski). Bu şekilde bulunan yoğunluğun ölçümü ile gruptaki ortaklaşmacı özdeşimin varlığıyla ilgili kesin bir yargıda bulunulabilir

Bu ölçek başlangıçta, *etkin grubun duygusal özdeşimi* olarak adlandırılmıştır. Bu ölçekle, incelenen olayın ruhbilimsel betimlenmesinin hem temel özellikleri gösterilebilmekte, hem de ayrıntılı nitelikleri saptanabilmekteydi. Ancak bu ilginç ruhbilimsel görüngünün bütünüyle tanımlanması çok zaman almaktaydı. Daha yararlı bir formül bulabilmek için «duygusal katılım»

kavramına yöneldik. Duygusal katılımın özü, sevinç ve duygudaşlığın etkin şekilde paylaşılmasıdır.

Duygusal katılım, aslında kişiler arası ilişkilerin çok genel bir kategorisi olan ortaklaşmacı özdeşimin bir çeşitlemesi, olası olgularından biri, özel bir biçimidir.

Bu nedenle, duygusal bir katılım biçimi olarak duygudaşlık, *ortaklaşmacı özdeşim* anlamına gelir. *Burada katılım, hem istenmeyen duruma hem de grup üyelerinden birinin bu durum için gösterdiği duygulara yönelik olur. Bu duygular, kişinin kendi etkinliğini örgütlerken başkalarına karşı gösterdiği davranışlarla ortaya çıkar. Bu etkinlik aynı anda hem grubun amacını gerçekleştirmeyi hedefler hem de sözü geçen istenmeyen durumun etkisini* (engellenmeyi) *ortadan kaldırmaya yöneliktir.*

Duygusal katılımın varlığını ortaya çıkarmak için özel bir deneysel işlem geliştirildi. Bu işlem ile kişiler arası ilişkilerin, ortaklaşmacı özdeşimle ilgili olan, ancak derinde gizlenen grup içi etkileşimler görünür hale getirildi.

Bu amaçla özel bir sistem kullanılarak deneye katılan her bir üyenin şu iki durumda nasıl davrandığı kaydediliyordu: Birincisi, kişinin kendisinin de içinde olduğu grubun bütün üyelerini, bir ceza tehdit ederken (bütüncül cezalar), ikincisi ise, ceza, kişinin deneyde yer alan arkadaşlarından birini tehdit ederken (parçacı cezalar). Görevin tipi, hız ve acelecilik ile cezaya yol açabilecek yanlışlıkların artacağı bilinen bir iş olarak planlanmıştı. Yalnız, iş hızının göstergesi, bir başka grupla yarışma yoluyla hesaplanıyor, doğru ve hatasız yapılmış iş sayısı dikkate alınıyordu. Böylece, grup etkinliğinin amacı, işin başarılma hızını artırmak oluyor,

ama işin hızlılığı yanlışlık sayısını ve bunun sonucunda ceza olasılığını artırıyordu. İşte grupta duygusal katılımın gelişme düzeyinin daha sonra yapılacak olan sınıflandırması için temel önkoşul buradan ortaya çıkıyordu. (*)

Bu incelemenin varsayımı şuydu: Çeşitli gelişme düzeyindeki gruplarda, kişiler arası ilişkilerin gizli yönlerini açığa çıkaran grup davranışı, bütüncül ve parçacı cezalandırma durumlarında birbirinden niteliksel olarak farklı olur ve bu nitelik farklılıkları hem ölçülebilir, hem de niceliksel olarak tanımlanabilir. Eğer bir grupta duygusal katılım bütünüyle belirginleşmemiş ise parçası cezalandırma koşullarında (herkesin yaptığını bir kişi öderken) grup, bütüncül cezalandırma koşullarına kıyasla daha belirgin ölçüde hızlı iş yapacaktır. Bütün öteki üyeler bir arada ya da bireysel olarak tehlikeden uzak olduğu sürece, gruptaki iş arkadaşlarından birinin engellenme öznesi olması gerçeği, onları ilgilendirmeyecektir. Deneyin ilk evresinde, bütüncül cezalandırma koşulları altında görüldüğü gibi, güçlerin engelleyiciye karşı durmak üzere harcanması gereksiz hale gelmiş olacaktır. Çünkü verimliliği bu şekilde artacaktır.

Ancak, eğer işin başarılma süresi bütüncül ve parçacı cezalandırma koşullarında yaklaşık olarak eşitse, bu durum duygusal katılımın belirgin ölçüde olduğunu gösterir. Çünkü grupta etkin duygusal özdeşim görüngüsü vardır. Her ne kadar grubun tek üyesi tehdit altındaysa da, grubun bütün üyeleri bir yanlışlık yüzün-

---

(*) Deneyin gerçek amacı, katılanlardan her zaman saklanmıştır. Onlar, deneyi yalnızca öteki gruplarla yarış halinde yürütülen etkinlikte işbirliği ve verimi artıran bir deneme olarak görüyorlardı.

den doğrudan kendileri ceza görecekmiş gibi davranırlar. Bu olguda, karşılıklı ilişkilerin eşitlik kavramıyla nitelendiğini, yani başkalarının durumunu herkesin kendi durumuyla eşit gördüğünü kabul etmek için yeterli veri vardır.

Bu deneylerin ilk ve en önemli sonucu, özgül bir toplumsal-ruhsal görüngü olarak duygusal katılımın kullanışlılığı oldu. Bu görüngü, grubun kendisini herhangi bir üyenin yerinde düşünebilme yeteneğini gösterir ve gruptaki ortaklaşmacı ilişkilerin gelişme düzeyini ölçülebilir hale getirir. İkinci sonuç, bu görüngünün ortaya çıkması için en uygun koşullar, ortaklaşmacı tipe yakın olan gruplarda varolmaktadır. Dağınık gruplarda ve suçlu gruplarında duygusal katılım ya hiç yoktur ya da saptanması güçtür. Öte yandan, toplulukların üyeleri kendilerini arkadaşlarıyla özleştirirler ve davranışlarını buna göre yeniden biçimlendirirler. Bu durum asıl deney dizilerinde birinci ve ikinci evrelerde görevin başarılması için gereken sürenin eşit olması gerçeğiyle olduğu kadar, üyelerin deneyci tarafından saptanan duygusal durumları ve hareketleriyle de gösterilmiştir.

Bu durumda, ortaklaşmacı özdeşimin bir ortaya çıkış biçimi olarak duygusal katılım, gruptaki kişiler arası ilişkilerin gelişme düzeyinin özgül bir belirteci olmaktadır. Sovyet yurttaşının ahlaki ülküleriyle ilişkili olan ahlaki değerlerini ve davranış kalıplarını kapsayan ortaklaşmacı özdeşim, topluluk gibi sosyalist toplumun temel birimi olan gruplarda en yüksek derecede gelişmiştir.

Üzerinde çalışılan grupta, güncel etkinliği laboratuvarda yeterli ölçüde gösterme şeklindeki sürekli sorun, bu yöntembilim sistemiyle büyük ölçüde çözümlen-

miştir. Son olarak, çözümlenen ruhbilimsel olay, başarılan görevlerden göreceli olarak bağımsızdır. Bir arkadaşa karşı kayıtsızlık ya da bir kişinin kendi iyilik halini sürdürme tutumunun herhangi bir etkinlik tipinde bulunabileceği açıktır.

Gruptaki karşılıklı ilişkilerin yukarda sözü edilen ölçeği daha önce öne sürülen varsayımlara ilişkin bir dizi çalışma ile incelenmiştir. (*) Bu çalışmalarla, değişik gelişme düzeylerinde bulunan gruplarda bu görüngünün belirtilerinin ne şekilde değiştiği araştırıldı. Örneğin, bir dağınık grupta duygusal katılım yoğunluğuyla üye sayısı arasında ters bir ilişki bulunduğuna inanılır: Bu yoğunluk, üye sayısıyla ters orantılıdır. Aynı varsayıma göre bir toplulukta ise, tersine, üye sayısındaki artış bu görüngünün belirginliğinde azalmaya yol açmayacaktır.

M.A.Turevski, bu varsayımların doğruluğunu kanıtlamıştır. Bunun için, özel bir sistem oluşturmuş ve etkileşim sayıları gitgide artan grupları kapsayabilecek bir deney için koşullar önerilmiştir. Deneysel işlem, grup üyelerinden birisine kendi gündelik mesleki etkinliği sırasında, sıklıkla karşısına çıkacak tipte bir sorun vererek çözümlemesini istemek şeklindedir. Bazan basit bir hesaplama gibi yansız bir görev de verilebilmekteydi. Grup işin hızını belirleyebiliyordu. Bir kural olarak grup üyeleri, sorunu çözmede mesleki bilgisi olan

---

(*) Bakınız: V.A.Petrovski, «Grupta Duygusal Özdeşim ile Bunun Bulgulanması Yöntemi». İçinde: **Grupta Bireyin Tanınması Sorunu Üzerine**, Moskova, 1973 (Rusça): A.V.Petrovski, «Gruplara ve Topluluğa Çokkatmanlı Yaklaşımın Değerlendirilmesinde Yeni Noktalar» **Vaprosy Psikologii**, No. 6, 1976.

iş arkadaşlarından oluşuyor ve bu kişiler sorunun çözümü için ne kadar süre gerektiğini biliyorlardı. Yönergeye göre, sorunlar olabildiğince hızlı çözümlenmeliydi. Bunun yanında, grubun iş görme hızı arttıkça, bireyin yanlış yapma olasılığının da artacağı, bunun da bir kez bütüncül, bir başka kez de parçacı yöntemle cezalandırılacağı biliniyordu. Bütüncül (bütün grubun cezalandığı), parçacı (yalnızca bir kişinin, genellikle yanlışı yapanın cezalandığı) ceza yöntemlerinin uygulandığı durumlarda, grubun belirlediği hızlar arasındaki farklar, duygusal katılım olayının deneyimsel bir göstergesi olarak işlev görmüştür. Grup üyelerinin saati ya da kronometresi olmadığını, zamanı ancak yaklaşık olarak kestirebildiklerini; grubun, henüz çözülmemiş bir sorudan yenisine geçmesi için bireyi acele ettirmesinin de yanlışlık ve ceza olasılığını artırdığını da belirtmek gerekir.

Araştırıcının bulduğu sonuçlar nasıldı? Ortaklaşmacı tipteki gruplarda, topluluğun büyüklüğü ne olursa olsun, gerek bütüncül, gerek parçacı ceza durumlarında, bireyler görevlerini hemen hemen aynı sürede yerine getirdiler. Topluluğun yalnızca bir bölümü (örneğin, 3, 8, 12, 15 ya da 20 üyesi) deney grubuna alındığında bile, her durumda, görevin yerine getirilme hızı yaklaşık birbirinin aynıydı. Buradan anlaşıldığına göre bir toplulukta üye sayılarındaki artış oranı, insan ilişkilerini zayıflatmamaktadır. Ayrıca, topluluğun ister tümü, ister yalnızca bir bölümü deneye alınsın, «hepimiz birimiz için, birimiz hepimiz için» ilkesinin geçerli kaldığı görülmektedir. Ancak, rastgele seçilmiş kişilerden oluşan deney gruplarında tümüyle değişik bir durum gözlenir. Bu tipteki bir grup büyüdükçe, bütüncül ve parçacı ceza durumlarındaki davranışlar arasındaki

farklar da artar. Böylelikle, özgün varsayım bütünüyle doğrulanmış olmaktadır.

Ceza, topluluğun ister eski, ister yeni bir üyesine yönelsin, duygusal katılım gibi duygudaşlık düzeyinin de değişmeden kalması gerektiği düşünülebilir. Bildiğimiz gibi, düşük gelişme düzeyindeki gruplarda yeni üye sıklıkla bir günah keçişi (*) olur. Toplulukta yeni üyeye karşı takınılan tavır, büyük ölçüde insan ilişkilerinin bir ölçütü olarak görülebilir. Ceza olasılığı, grubun henüz tanımadığı, ama kendisine görev ve haklar yükleyebileceği bireye yüklendiğinde de duygusal katılımın deneyimsel göstergelerinin değişmeden kalması, ortaklaşmacı insancıllığı göstermektedir. Topluluğa yeni üyelerin katılması süresini inceleyen A.S.Gorbatenko'nun öne sürdüğü varsayım, deneysel araştırmalarla inandırıcı biçimde kanıtlanmıştır.

Topluluk içinde duygusal katılım, tam anlamıyla bir grup olayı olmaktadır. Duygusal soğukluk, saldırganlık gibi kişiliğin tipik bireysel özelliklerinin bu grup olayı ile dönüşüme uğradığı da söylenmelidir. Bireysel soru formlarının sonuçlarına inanmak gerekirse, topluluk üyelerinin bireysel nitelikleri arasındaki etkin bir duygusal özdeşim kurmak için uygunsuz görünen özellikler de vardı. Ancak bu durumun, üyelerin ortaklaşmacı yaşam ve etkinlik içinde insani tutum takınmalarını engellemediğini gösteren bulgularımız vardır (Y. V.Romanina).

L.P.Koklava'nın elde ettiği ilginç sonuçlardan da

(*) **Günah keçisi** (=scapegoat): Musevilerde din önderi tarafından sırtına kişilerin günahları yüklenen ve çöle salınan keçi. Yakıştırma olarak, başkalarının suç ve sorumluluklarının yüklendiği kişi anlamına gelir - Çev.

burada söz etmek gerekiyor. Koklava, tanımadığı kişiler arasında bulunan topluluk üyelerinde de, parçacı ceza durumunda duygusal katılım olayının ortaya çıktığını gösterdi. Belki bireyin ruhbilimiyle ilgili uzak sonuçlar çıkarmak için henüz vakit erken, ama ben şöyle bir varsayım kurulabileceğine inanıyorum: Kişiler arası ilişkilerin bir görüngüsü olan etkin duygusal özdeşim, gerçek bir ortaklaşmacılık ortamında biçimlenir ve bireyin az ya da çok dengeli olan yeni ruhsal oluşumunda bir yapısal özellik konumu kazanır.

Böylelikle kişiliğin ruhsal yönü, kişiler arası ilişkilerde toplumsal-ruhbilimsel bir görüngü olarak ortaya çıkar. Öte yandan kişiler arası ilişkiler bireyin özelliklerini etkileyerek dengeye ulaşır ve yakın çevreden göreceli bir bağımsızlık kazanırlar. Bu durum da, grupta insan ilişkilerinin ruhsal özünün incelenmesiyle varılan sonuçlardan biridir.

Grupta insan ilişkilerinin özgül bir biçimi olan ortaklaşmacı özdeşim, uygulamada her toplulukta görülür ve doğasında varolan ruhsal nitelikler şeklinde ortaya çıkar. Anlatıldığı biçimiyle ortaklaşmacı özdeşim, aynı zamanda *ruhsağaltım topluluğundaki* ruhbilimsel yapının şekillendirici bir niteliğidir de. Son yıllarda *ruhsağaltım topluluğu,* grup ruhsağaltımının (=group psychotherapy) klinik, ruhbilimsel ve yöntemsel sorunlarıyla ilgilenen ruh sağlığı uzmanlarının ve ruhbilimcilerin gittikçe artan biçimde ilgisini çekmektedir.

Toplumsal ruhbilim ile ruhsağlığının (=psychiatry) kesiştiği noktaya ortaya çıkan grup ruhsağaltımı, Batıda Kurt Levin ile Carl Rogers'in okullarından alınan kuramsal yapıların yardımıyla kuruldu. Moreno'nun «sosyodrama» (=sociodrama) ve «psikodrama» (=psychodrama) kavramlarına dayanan bu uygulama,

özellikle son yıllarda t-gruplar (*) denen toplumsal eğitimin çeşitli biçimleri kullanılarak elde edilmiş deneyimi de kapsamaya başlamıştır. Bu bağlamda sorulabilecek ilk sorular şunlardır: Grup ruhsağaltımı, zorunlu olarak, buradaki ruhsal eğilimlerin kuramsal yönünü yansıtır mı? Uygulandığında, bu eğilimlerin içinde yönteme ilişkin olarak varolan öncüllerin pratik önemi ortaya çıkar mı?

Grubun birey üzerinde dönüştürücü etkisi, grup sağaltımının ruhbilimsel temelinin öncülerini oluşturur. Bu etki şu ya da bu kuramsal yapıdan farklı değildir ve binlerce yıldır insanın günlük yaşamında kişilerin düşünce ve duygularını etkileme yöntemi olarak kullanılmıştır. Örneğin Afrikada iyileştirme törenlerinde ya da Hristiyanların günah çıkartmalarında olduğu gibi. Sözügeçen öncüller, ruhsağaltımcının hangi ruhsal mekanizmalara güveneceği, kişiler arası ilişkilerin hangi gizilliklerini tıbbi gerekçelerle kullanacağı, grupla çalışırken hangi güdülenmeleri oluşturup biçimlendireceği ve grubun hangi niteliklere sahip olması gerektiği gibi konulardır. Kuramsal yaklaşımlar arasında görülecek farklılıklar, yöntembilimsel olarak yorumlanmalıdır.

Bekterev Psikonöroloji Enstitüsü Müdürü M.M.Kabanov, *Sinir ve Ruh Hastalıklarında Grup Ruhsağaltımı Üzerine Klinik Ruhbilim İncelemeleri* adlı kitabının girişinde şöyle yazar: «Temel ilkeleri kuramsal olarak

---

(*) t-gruplarında kişilere, özel olarak örgütlenmiş grup tartışması yoluyla, kişiler arası iletişim alışkanlıkları öğretilir. (İngilizce **human-relations-training-group** [insan-ilişkilerinin-eğitimi-grubu] sözü, üçüncü sözcüğün ilk harfiyle t-grup olarak kısaltılmıştır. Türkçede buna «iletişim grubu» da deniyor. - Çev.)

gerçekleşmeden grup ruhsağaltımının gelişmesi olanaksızdır. (...) Grup dinamiklerinin mekanizmaları alanında araştırma yapan yabancı kuramcıların yanlışı, 'micro-ilişkileri' 'makro-ilişkiler'den hemen hemen bütünüyle ayırmaları ve aynı zamanda grubun oluşmasında ve işlev görmesinde büyük önem taşıyan temel bir yönü dikkate almamış olmalarıdır. Günümüz marksist toplumsal ruhbiliminde şöyle düşünceler gelişmektedir; Batı toplumsal ruhbiliminin yaptığı gibi, yalnızca duygusal-ruhsal toplulukları dikkate almak yetersiz olmaktadır. Burada, ortak etkinlik tarafından yönlendirilen toplumsal ruhbilimsel grup etkinliğinin çokkatmanlı yaklaşım kategorilerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kavramdan yola çıkıldığında, grup ruhsağaltımının gelişmesi süreci, şekilsiz (dağınık) gruptan bütünlenmiş bir topluluğa doğru, yani *grup* ruhsağaltımından *ortaklaşmacı* ruhsağaltımına doğru bir geçiş süreci olarak görülmelidir.» (*)

Bununla bağlantılı olarak, bir dizi toplumsal ruhbilim sorunu ortaya çıkar. Bunlardan en başta geleni şudur: Bir ruhsağaltım topluluğu ile dağınık bir ruhsağaltım grubunun ruhsal yapıları arasındaki temel farklar nereden kaynaklanır? Hastanın etkin biçimde sağaltımı ve esenlendirilmesi (=rehabilitation) için gereken zorunlu belirleyiciler olarak topulukta ortaya çıkan ruhbilimsel mekanizmalar nelerdir? Bize göre, ruhsağaltım topluluğundaki kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayalı olarak yönlendirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ortaklaşa özdeşim olayı, bu mekanizmalardan biridir.

(*) **Sinir ve Ruh Hastalıklarında Grup Ruhsağaltımı Üzerine Klinik Ruhbilim İncelemeleri**, Leningrad, 1979, s. 5-6 (Rusça)

Bir ruhsağaltım grubunun içinde ortaklaşmacı özdeşim ilişkileri birdenbire ortaya çıkmadığı gibi, grup doğrudan doğruya bir ruhsağaltım topluluğu haline gelmez. Ruhsağaltım grubu ile ruhsağaltım topluluğu arasındaki temel farkı formüle edebilmek için, bu iki grup tipinde ilişkileri yönlendiren etkenlerin özgül doğasını incelemek zorunludur. (*)

Geleneksel ruhsağaltım grubunda herbir bireyin etkinliğini güdüleyen, kendi iyileşmesi olmaktadır. Grup içi etkinliğe katılım, özel olarak örgütlenmiş grup içi etkinleşimin yasalarına uymayı da kapsar. Ancak bu etkileşim yoluyla iyileşme sağlandıktan sonra bu katılım herbir bireyin etkinliğinin güdüsüne uygun bir hedef olarak işlev görür. Bir ruhsağaltım grubunun üyelerinin kişiler arası ilişkileri bu tipte bir değer tasarımıyla yönlendirilir. Başkalarının durumu ve duygularına yönelen ilgi de buradan kaynaklanır.

Ruhsağaltım topluluğunda, ruhsağaltım grubundakinin tersine olağan karşılanan bir durum vardır. Toplulukta bir kişinin sağlığı, toplumsal çevresiyle bütün ilişkilerini yeniden nasıl kurduğu, toplum yaşamına bilinçli ve değerli katkıların nasıl sağladığı ve kişinin gelecek yaşamı, bağımsız bir değer olarak ortaya çıkar. Ortak etkinliğin nesnesinin bu tipte bir değer tasarımı ile yönlendirilen ilişkileri, ruhsağaltım topluluğunun yaptıklarını toplumsal ruhbilim yönünden en uygun şekilde tamamlanmasını belirler.

Bir hastayı ruhsağaltım grubuna getiren güdü ile

(*) Bakınız: A.V. Petrovski: M.A.Turevski, «Grup Ruhsağaltımının Toplumsal Ruhbilimsel Temelleri Sorunu Üzerine», içinde: **Sinir ve Ruh Hastalıklarında Grup Ruhsağaltımı Üzerine Klinik Ruhbilim İncelemeleri.**

gruptaki ruh sağlığı uzmanına, çalışırken yol gösteren güdünün aynı olmadığı unutulmamalıdır. Ruhsağaltımcı hem bir bütün olarak grupla, hem de grubun her bir üyesinin iyileşmesiyle ilgilenir. Hasta başlangıçta yalnızca kendi kişisel sorunlarıyla güdülenmiştir. Gruptaki diğer bireylerin sağaltımına ilgi göstermez. Grup üyeleriyle o andaki rastlantıya bağlı bir arkadaşlığı olduğu yargısına varmıştır ve onlarla duygudaşlık kurabilir ya da kuramaz. Bununla birlikte, grup ruhsağaltımının ilk evrelerinde görüşünü bir ölçüde değiştirir ve hem bir bütün olarak gruba, hem de herbir üyeye ruhsağaltım etkileşiminin bir tür «aracı» olarak bakmaya başlar. Bir başka deyişle, grubun *kendisine* yararlı olacağını farkeder. Böylece hem dağınık ruhsağaltım grubundan ilişkilerin ortak etkinliğin hedefi tarafından yönlendirildiği bir gruba geçiş, hem de bu geçişin nesnel doğallığı baştan kabaca belirlenmiş olur. Ama bu durum hiçbir şekilde, ruhsağaltım topluluğuna dönüşüm anlamına gelmez. Öte yandan grup ruhsağaltımının büyük isimlerinin, yöntemi, sözü edilen evreyle sınırlı tutmaları ve başta Amerikalılar olmak üzere yabancılarla grup ruhsağaltımının tam da bu noktada takılıp kalmış olması şaşırtıcı değildir.

Ruhsağaltımcının ve gruptaki herbir bireyin güdüleri üstüste geldiğinde ve koşut olduğunda ruhsağaltım grubu bir topluluk haline gelir. Sovyet halk sağlığının en önemli ilkelerinden biri olan, «birimizin sağlığı, hepimizin varlığıdır» ilkesi yaşama geçirildiğinde bu tip bir ilişkiler sistemi ortaya çıkar. Böylece grubun etkinliği, herbir bireyin kişisel sorunlarını çözmeye yönelir. Bunun sonucunda kişiler arası ilişkiler ve her üyenin kişisel sorunları, ruhsağaltımcının istediği gibi, sağaltımın başarılı olacağı bir şekle dönüşmüş olur. Nasıl bi-

rey verimli bir şekilde örgütlenmiş bir süreç içinde kendi amacına ulaşmak için çabalarken dönüşüme uğrar ve kişisel sorunları, ruhsağaltımcının istediği gibi, sağaltıcede örgütlenmiş etkinlik süresinde sorunlarını çözüp, ahlaki değerlerini gerçekleştirerek bir topluluk haline gelir; böyle bir ruhsağaltım topluluğunda ortaklaşmacı özdeşim ortaya çıkar.

Ortaklaşmacı özdeşim ve onun deneyimsel göstergesi olan duygusal katılımın Sovyet toplumsal ruhbiliminde geniş olarak kullanılmaya başlanması henüz yenidir. Bu kavramların ruhsal özüne ilişkin pek çok sorunun daha fazla işlenmesi gerekiyor. Bununla birlikte bu değişkenlerin işlenmesi şimdiden, kişiler arası ilişkilerin karmaşık yapısına önemli ölçüde ışık tutmuştur. Çünkü bu değişkenlerle grup etkileşiminin kişisel temeli incelenebilir hale gelmiştir.

Toplulukta Bağlılık

İnsan ilişkilerinde uyum çok önemli ve değerlidir. Ama ister bir bilimsel laboratuvar, ister bir üretim ekibi ya da bir spor takımı, isterde bir akademik grup olsun, özgül bir insan grubu söz konusu olduğunda bu uyumu sağlamak çok güçtür. Güçlüğün nedeni kişilerin birbirlerinden tamamiyle farklı olmasından kaynaklanır. Ayrıca çevre koşulları karmaşıktır ve ilgiler koşut olamayabilir. İnsan ilişkilerinin karşı konulmaz biçimde karmaşık olması çatışmaların ortaya çıkmasına yol açar. Ancak bu çatışmaların üstesinden gelmek için bir yol bulunabilir. İlk olarak çatışmanın kaynağı bulunmalı ve ilgili kişilerin bağlılığını sürekli olarak engelleyip engellemediği anlaşılmalıdır. Bunun için de, insan ilişkilerindeki uyumun en üst düzeydeki belirtisi

olarak bağlılığın ne anlama geldiği gerçekten anlaşılmış olmalıdır. Şimdi bağlılık (=cohesion) ve uyuşum (=compatibility) hem de etkinlik ve iletişim sırasında kişiler arasında ortaya çıkan çatışmaların nedenleri ve çözüm yolları üzerinde duralım.

Günümüzde, grup bağlılığı kadar, batılı ruhbilimcilerin dikkatini çekmiş bir başka ruhbilimsel sorun bulmak kolay değildir. Bu konu üzerine binlerce çalışma yapılmıştır. 1920'lerin sonu ile 1930'ların başındaki ekonomik bunalım, Almanya ve İtalya'daki faşizm, Dünya Savaşı, ABD'nde McCarty dönemindeki kıyım ve insanların yabancılaşması, özellikle Amerika'nın Vietnam savaşı rezaleti döneminde zorbalıkların tırmanması, grev hareketlerinde artış... bütün bunlar, batı dünyasında parçalanmakta olduğu görülen, grup içi ve gruplar arası ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik araştırmaları hızlandıran etkenler oldular. Bağlılık sorunu, ABD, İngiltere, Japonya ve Federal Almanya'daki düzinelerce özel ruhbilim enstitüsünün ilgi odağı olmuştu. Bağlılığın doğası kavramının kuramsal ilkeleri ile bunların araştırılmasına ilişkin yöntemler de bu ülkelerde ortaya çıktı. Toplumsal ruhbilim araştırmalarında, bu kuramsal ilkeler ve yöntemsel yaklaşımlar yerine yenilerinin de bulunabileceği uzun bir süre düşünülmedi. Bu nedenle, bu ilke ve yaklaşımlar, küçük grubu yalnızca bir duygu ve iletişim birlikteliği olarak yorumlayan bir kavram döngüsü içinde kaldılar ve bağlılık sorununu tam bir çıkmaza soktular. Sonucun böyle olacağını gösteren bütün belirtiler işin başından beri ortadaydı.

Küçük grupta kişiler arası duygusal-ruhsal ilişkiler, iletişim pratiği içinde, en başta da etkileşimin sıklığı, uzunluğu ve düzeni olarak ortaya çıkar. Bu duygusal-

ruhsal ilişkileri kendilerinè çıkış noktası olarak alan Batılı toplumsal ruhbilimciler, kendilerini, bu ilişkilerin özünde neye bağımlı olduğunu bulmakta görevli saymadıkları gibi, onların ekonomi, ideoloji ve politika alanlarındaki kaynaklarını aramaya da çalışmadılar. Bu nedenle grupta karşılıklı ilişkilerin içeriği sorunu, bu arada bağlılık görüngüsü de, bir kural gibi toplumsal ruhbilimin dışında bırakıldı. Etkileşimlerin, iletişim edimlerinin ve karşılıklı seçme ve yeğlemelerin kaydedilmesi, sempati ve antipatiler temeline dayandırıldı ve bu yöntem bağlılığın ortaya çıkarılmasının temel yolu haline getirildi. Bu arada ruhbilimcinin grup içinde bağlılığı artırmaya yönelik uygulama önerileri, genellikle sosyometrik yapıdaki olası değişiklikler ile ilgili oluyordu. «Düşük sosyometrik konumdaki bireyleri gruptan çıkararak yüksek sosyometrik konumdaki bireyleri almakla grup bağlılığı arttı. (...)» diye yazıyor Moreno. (*) O halde, bu görüşe göre, parçalanmış bir grubun, bağlılığı ve bütünlüğü olan bir grup haline gelmesi için, grubun kuru'u yapısında birkaç değişiklik yapmak (örneğin, çatışan kişileri dışarı çıkarmak) yeterli olacaktır. Gerçekten de derin kişiler arası çatışmaların bulunduğu kimi durumlarda «dışlama» yoluna başvurmak doğrudur, ama bağlılığın artırılması için uygulanacak genel yöntem bu değildir.

Grupta oluşan standartlar ve değerlerin en önemli dayanağı, belli bir eğitimi, toplumsal anlamı ve hedefi olan ortak nesnel etkinliktir. Yukarıda anlatılan çalışma yönteminin, bu standartların ve değer-

---

(*) J.L.Moreno. **Sosyometri, Deneysel Yöntem ve Toplumbilim**, Beacon House Inc. Beacon, N.Y., 1591, s. 110.

lerin incelenmesinde de yeterli olmadığı kolayca anlaşılmaktadır. Bağlılığa ilişkin çalışmaların hemen hemen yalnızca, incelenen nesnelerin yapay gruplar oluşturduğu laboratuvar koşullarında yürütülmüş olması da şaşırtıcı değildir. Bu gruplarda, işbirliği ya da yarışma koşulları, otoriter ya da demokratik önderlik, vb. gibi varsayılan konumlar yürürlükteydi ve grup etkinliğinin kendisi gibi yapaydı. Grup yapısının sürekliliği demek olan bağlılık ve bu bağlılığın kişiler arası bağları yıkmaya yönelik güçlere karşı koyma yeteneği şöyle yorumlanıyordu: «Grubun içinde bulunduğu durum, grup üyeleri arasındaki etkileşim sıklığının artması sonucunda kazanılmıştır.» (*) Üstelik «iki ya da daha çok sayıda üyenin aralarındaki etkileşimin sıklığı artarsa, bu kişilerin birbirlerinden hoşlanmaları da artar, *vice versa*.» (**) Bunlar ve benzeri başka formülasyonlar, birçok Batılı toplumsal ruhbilim kitabında bulunabilir.

Bu kitaplarda, bağlılık katsayılarının bulunabilmesi amacıyla sayısız yöntemler tanımlanmaktadır. Ruhbilimciler, bu katsayıları birbirleriyle karşılaştırarak, grup içi gelişme süreçlerinin kendine özgü nitelikleri hakkında özgün bilgiler üretmeye çalışmaktadırlar. Ruhbilim alanında, başka ülkelerde benimsenen bağlılık çalışmalarıyla ilgili yöntemler, genellikle grup içinde iletişimlerin niceliği, sıklığı ve yoğunluğu ile grup-

---

(*) **Grup Dinamikleri, Araştırma ve Kuram**, editör D.Cartwright ve A.Zander, Tavistock Publications Ltd., Londra, 1960, s. 74.

(**) G.C.Homans, **İnsan Grubu**, Harcourt, Brace and Company Newyork, 1950, s. 112.

Vice versa: 'Tersi de doğrudur' anlamına Latince bir terim - Çev.

taki bağlılık arasında doğrudan bir bağlantı bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle, karşılıklı olumlu ya da karşılıklı olumsuz seçmelerin niceliği ve gücü, bağlılığın kanıtı sayılmaktadır.

Üstelik, kişiler arası ilişkilerin uzunluğu, sıklığı ve niteliğinin, grubun içsel bağlılığının yarattığı bir sonuç olabileceği düşünülmemiş, bunun tam tersi bir tablo çizilmiştir. Grup üyelerinin iletişim sayısındaki artış, kendi standartları ve değerleri açısından bazı bireylerin ötekilere benzemesine yol açacak, böylece grubun düşük olan bağlılığı eninde sonunda artacaktır.

Bu şekilde, grubun kökenleri, bireysel etkinlik, tutum, değer ve standartların oluşması, hep kişiler arası ilişkilerin ve iletişimin duygusal görüntüsünün birer türevi olarak düşünülmüştür. Bunun bir sonucu olarak, Amerikan ruhbilimcileri grup bağlılığını, ele alınan grupta varolan karşılıklı bağlantıların sayısının, kuramsal olarak olası bağlantı sayısına bölünmesiyle elde edilen rakamın belirlediği bir katsayı ile tanımlamışlardır. Bu katsayı gruptaki iletişimlerin yoğunluğunu yansıtabilir, ancak kişiler arası ilişkilerin canlanması, yalnızca doğrudan toplumun yararına olan arkadaşlık ya da meslek ilişkilerinin güçlenmesi anlamına gelmez. Gözlemler göstermiştir ki, çatışmalar sırasında da ilişkilerin sayısında dikkate değer bir artış olmaktadır, bu yüzden, bağlılığın «belirtileri» ve «bulguları» ile ilgili bir görüş oluşturabilmek için yalnızca grup üyelerinin sayısından ve karşılıklı ilişkilerin sıklığından yola çıkmak olanaksızdır.

Amerikan ruhbilimcisi T.Newcomb, grup bağlılığını çözümlerken, yönelinen nesnelere karşı bireysel görüşlerin birörnekliği anlamına «*oydaşlık*» (=consen-

sus) (*) kavramını kullanır. «Bu terimle, iki ya da daha çok kişi arasında, herhangi bir nesneye karşı benzer şekilde yönelmekten daha fazla ya da daha az bir şey anlatıyor değilim.» (**) Newcomb, herhangi bir grubun bağlılığını gruptaki oydaşlık düzeni olarak belirlemektedir.

Newcomb, oydaşlığı yalnızca etkileşimlerin sıklığıyla ilişkili görerek terimi bir kez daha sınırlamaktadır. Buna bağlı olarak da bağlılık yeniden duygusal-ruhsal niteliklere indirgenmiş olur: «Bu ruhsal süreçleri tartışmaya başlarken, oydaşlıkla iletişim arasında bir bağımlılık olduğunu belirtmek istiyorum. (...) İletişimin gündelik sonuçları, bir ölçüde ve kimi durumlarda (...) oydaşlığı artırıcı olmaktadır.» (***) diye yazıyor Newcomb. Aynı zamanda oydaşlık, standartların oluşma mekanizmasını açıklayan bir grup niteliği olarak ya da gelenek ve görenekleri bir kuşaktan ötekine geçirmenin bir yolu olarak görülebilir. Fakat bu açıdan bile oydaşlık, iletişim ve etkileşim kuramıyla ilişkili olmaktadır.

Bu nedenle, araştırıcıların grup üyeleri arasında varolan oydaşlığın derecesini işlemler yoluyla ölçmeye çalışmaları doyurucu sonuçlar vermemiştir. Çünkü onların yapmaya çalıştığı iletişimlerin sayısını, uzunluğunu ve gücünü tekrar tekrar çözümlemek olmuştur. Bu doyumsuzluk bütünüyle açıklanabilir ve nedeni bağlılık çalışmasına yaklaşımla ilgilidir. Bu yaklaşım grup

---

(*) **Consensus:** (Latince: **con-com-cum-co** öneki: ile, birlikte: **sensus:** duyum) Genel düşünce, oybirliği, düşünce birliği, oydaşlık. - **Çev.**

(**) **Bugünkü Toplumbilim, Sorunları ve Açılımlar**, ed:R.K.Morton ve ark., Basic Books Inc. Publishers, Newyork, 1960, s. 279.

(***) **İbid**, s. 280.

içi süreçlerin toplumsal özünü gözden kaçırır, yine bu süreçlerin etkinliğe dayalı doğasını görmezden gelir ve onu duygusal çekiciliğe indirger. Aynı çalışmalarda Newcomb şöyle yazar: «Bu olgulardan şöyle bir sonuca vardım: Birbirlerini seçmiş olan özneler, geri kalan üyeler arasında seçim yaparken birbirlerine benzer davranma eğilimindedir. Bu nedenle ortaya çıkan son tablonun önemli bir bölümü erken yanıtlara yol açan, içe dönük ruhsal etmenler tarafından belirlenmiş olmaktadır. (...)» (*)

Bu şekilde, Amerikan toplumsal ruhbilimcilerinin büyük çoğunluğu grup bağlılığını herşeyden önce, karşılıklı çekicilik ve oydaşlık olarak görürler. Bunlar da yönelimin çok önemli nesneleridir. Bu düşünceleri yadsımak olanaksız görünmektedir. Üstelik grupta çok önemli ölçütler olarak konumlardaki ve davranışlardaki benzerliklere dikkat çeken Bales, Newcomb, Homans ve öteki Amerikan ruhbilimciler, yine de bu noktayı kendi araştırma yöntemlerinde zaman zaman gözden kaçırmışlardır. Bu yazarlar, sonuçta, görüşlerdeki benzerliklerin grup üyeleri arasındaki iletişimlerin sıklığı tarafından belirlendiğine inanıyorlardı. Newcomb şöyle yazıyor; «(...) İletişim edimlerinin varsayımsal koşulları ve sonuçları, iki kişilik gruplara indirgenemez. (**) 'Oydaşlık, bireylerin bağlılık durumudur' şeklindeki saptama, kendi başına herhangi bir kuşkuya yol açmaz. Oydaşlık olmadan işbirliğinin çok daha güç olduğunu kabul ediyoruz. Asıl bilmek istediğimiz şudur: Oydaş-

---

(*) op.cit., s. 288.

(**) T.M.Newcomb. «İletişim Edimlerinin İncelenmesine Bir Yaklaşım», Psychological Rewiew, Washington, Vol. 60, No. 6, Kasım 1953, s. 403.

lığın grup bağlılığının kaynağı olarak temel bir önemi olduğu nasıl anlaşılacaktır? Oydaşlık (grubun iletişimsel uygulamaları ya da başka bir yolla) nasıl ölçülebilir? Yönelinen nesneyle ilgili bütün oydaşlık durumları, grup bağlılığının kanıtı olabilirler mi? Ya da olmalı mıdırlar? Son olarak, kişiler arası ilişkilerin öteki ölçekleriyle oydaşlığın ilişkisi nedir, vb. Geleneksel batı toplumsal ruhbiliminin, grup dinamiklerinin birçok önemli sorununu çözmekte başarısız olduğu kanıtlanmıştır. Bu durumu, batılı ruhbilimcilerin kendileri de bir dereceye kadar kabul etmişlerdir.

İlişkilerin sıklığı ve karşılıklı sosyometrik seçmelerin varlığı dağınık grup için özgül ölçekler olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte bu ölçekler, topluluk gibi kimi gruplarda ortaya çıkan olguların anlaşılmasında tam anlamıyla bilgi verici değildirler. Çünkü, topluluktaki etkileşimlerin ve seçmelerin sayısı, sistemi biçimlendiren bir ölçüt değildir. Sovyet toplumsal ruhbilimcilerinin çalışmalarında, topluluktaki birliğin bir ölçüsü olarak ele aldıkları ortaklaşmacı bağlılık, topluluğun en önemli niteliğidir. Bu birliği sağlayan ise hem bir dizi amaç, hedef ve ülkülerin gerçekleştirilmesidir hem de arkadaşça görüşmeler ve karşılıklı yardımlaşma gibi kişiler arası ilişkilerdir. Bununla birlikte araştırıcılar, bağlılık katsayılarını tanımlarken, bir kural olarak gerçekte özgün öncüller denebilecek, yalnızca iki ölçek kullanırlar. Birincisi, grup üyelerinin sayısı; ikincisi, düşmanlıktan ilgisizliğe ve duygudaşlığa kadar geniş bir aralıkta yer alan duygusal tonlardaki iletişimlerin sayısı.

Böylece, bağlılığın, toplumsal ruhbilim özellikleri açısından topluluğun ayrılmaz bir parçası olarak, doğru biçimde anlaşılmasına çalışan yazarların çoğu, yük-

sek derecede gelişmiş bir grup olan topluluğun bireyleri arasındaki bağlılığın özüne uymayan inceleme yöntemleri kullandılar. Bu durum, deneysel çözümlemeler ile özgün yöntembilimsel yaklaşımların birbirleriyle çatışmasına yol açtı.

Gerek karşılıklı sosyometrik seçmelerin hesaplanmasıyla elde edilen bağlılık katsayılarının, gerekse grup içinde her üyenin öteki üyelerle ilişkilerinin sıklığına ilişkin açıklamaların bilgilendirici içeriği aslında ruhbilimcinin, bağlılığın nasıl biçimlendiğini izleme, hatta bu konuda öngörüde bulunma şansını ortadan kaldırmıştır. Bu durum, incelediği grupların toplumsal davranışlarındaki özgül durumlarla ilgili olarak araştırıcının tahminde bulunmasını da engellemiştir. Bu yöntemsel işlemlerin temelinde, bağlılığı bireylerin bir duygu ve iletişim birliği olarak görme düşüncesi yatmaktadır. Doğruluk düzeyi tartışılabilir olan bu düşünce, gerçekte dağınık grupların ruhsal görüngülerini yansıtmaktadır. Ancak, esas olarak ortak, toplumsal yönden değer taşıyan bir etkinliğin hedef, görev ve ilkelerinin birleştirdiği kişilerden oluşan toplulukların deneysel incelemelerinde bu düşüncenin, kuramsal bir temel olarak değersiz kaldığı kanıtlanmıştır. Bize göre bağlılığın açığa çıkarılması ve saptanması için ortak grup etkinliği içeriğinin çözümlenmesi gerektiği açıktır. Çokkatmanlı yaklaşımla ilişkili olarak, toplulukta değer yönelimli bir bağlılık düşüncesi ancak bu şekilde ortaya çıkar.

Grup bağlılığının bir ölçütü olarak, değer yönelimi birliktelik, grup içi ilişkiler sisteminin ayrılmaz bir özelliği olarak işlev görür. Grup bağlılığının derecesi şu etkenlere göre değişir: Grup üyelerinin görüş, değerlendirme tutum ve düşüncelerinden hangileri grup etkinliğinin amaçlarının uygulanması açısından en çok önem

taşıyan nesnelerle uygunluk göstermektedir? Bu grup etkinliği içinde, grubun değer sıralaması ne ölçüde gerçekleştirilmektedir? Bu temelde, bağlılığın göstergelerini elde etmek için bütünüyle deneye dayalı bir program oluşturulabilmiş (V.V.Şpalinski) *ve grup üyelerinin görüş ve düşüncelerinin yukarda sözü geçen tipte nesnelerle uyum gösterme sıklığının* bir gösterge olduğu görülmüştür.

Bağlılığın göstergelerinin değer yönelimli birliktelik olarak yorumlanmasıyla, farklı gelişme düzeylerindeki gruplar birbirleriyle karşılaştırılabilir, grup etkinliğinde gözlenen birleştiriciliğin düzeyini yükseltmek için uygun koruyucu önlemler alınabilir. Genel olarak, gruptaki bireyler arası ilişkilerin yapısını daha derinden anlayabilmek için gereken veriler, bağlılığa ilişkin yeterli bilgi sağlayamayan sosyometrik göstergelerle değil, sözü edilen yöntemle elde edilir.

Yüksek düzeyde bir değer yönelimli birliktelik, grupta olagelen iletişimin bir sonucu değildir. Bu birlikteliği yaratan, canlı, ortak, toplumsal yönden yararlı grup etkinliği olmaktadır. Hem grup üyeleri arasındaki iletişimin hem de kişiler arası ilişkilere kadar bütün olayların temelini biçimlendiren de, yine bu etkinliktir. Bu nedenle, gruptaki karşılıklı etkileşimlerin (iletişimlerin) kaynağı da, *grup üyelerinin tutumları ve değerlerinin* ortaklaşmacı tipte ortak bir etkinlik tarafından oluşturulan *birlikteliği* olmaktadır.

Gruptaki değer yönelimli birlikteliğin, grubun bağlılığının bir göstergesi olması, grup üyelerinin değer ve görüşlerinin her yönden birbiriyle koşut olması anlamına gelmediği gibi, grup içinde bireyin düzleştirilmesi de değildir. Toplulukta değer yönelimli birliktelik, herşeyden önce ahlak ve meslek alanlarındaki değerleri, bir-

likte, ortak etkinliğin hedef ve görevlerine göre oluşturmak demektir. Örneğin, grup üyelerinden bir kısmı grubun önündeki görev öbeğinin uygulanamaz olduğuna inanıyorsa, işin astarını yüzünden pahalı buluyorsa ya da önderlik için uygun olmadığından grup önderinin üstlendiği görevi yerine getiremiyeceğini düşünüyorsa, geri kalan grup üyeleri bütünüyle karşı görüşte olsalar bile (bu tipte bir anlaşmazlık tartışılan gruplar için çok tipiktir), artık grup bağlılığından söz edilemez.

Geçmiş ve düşünceler adlı kitabında Aleksander Herzen, ortak bir amaçla bir araya gelmiş kişilerin bağlılığının gerçek ve ince bir ruhbilimsel çözümlemesini yapar: «(...) Öz olarak, gerçek yakın ilişkilerde temel olanın *dinsel kimlik*, bireylerin ana kuramsal inançlarının kimliği olduğuna hala inanıyorum. Kişiler arasında yakın bir köprü kurmada kuramsal anlaşma kuşkusuz kendi başına yeterli değildir. Ben Kireyevski'ye aramızdan başka birçok kişiye olduğundan daha fazla sempatiyle yaklaşıyorum. Dahası, bir kişi belli bir konuda anlaşma yönünden iyi ve dürüst bir *arkadaş* olabilir, ama görüş farklılıkları saklı kalabilir. Benim de, birçok konuda anlaşamadığım, ama kendilerine sonsuz saygı duyduğum kişilerle, örneğin Mazzini ve Vorzel'le bu tipte ilişkilerim vardır. Ben onları inandırmaya uğraşmam, onlar da beni. Aynı yolda tartışmadan yürümek için yeterli ortak yanımız vardır. Ama aynı aile içindeki kardeşler isek, aynı yaşamı paylaşan ikizler olarak aramızda bu derecede büyük farkların olması mümkün değildir. (*) Gerçekte Herzen'in burada sözünü ettiği şey kişilerin duygusal yakınlığı olarak ele alınan bağlı-

---

(*) A.I.Herzen. 30 ciltte **Toplu Yapıtlar**, Cilt 9, Moskova, 1956 s. 211-212. (Rusça)

lık ile bir arada bulunanların değer yönelimli birliği anlamındaki bağlılık kavramları arasındaki karşıtlıktır. Herzen bir de aynı düşüncedeki arkadaşları konu ediyor. Ona göre bu sonuncusu «dinsel kimliğin» varlığını gerektirmektedir. Yazarın tanrıtanımaz (=atheistic) görüşlerini açıklamaya gerek olmadığına göre bu kimlik, «kişinin ana kuramsal inanışlarının kimliği» anlamına gelmektedir.

Özgül deneysel bir araştırmada elde edilen verilerin çözümlenmesine bağlı olarak, doğruluğu tam olarak kanıtlanmış bir sonuca varılmıştır: Değer yönelimli birliktelik katsayısı, dağınık gruplara göre, topluluklarda belirgin derecede daha yüksek olmaktadır. Nesnel göstergelere göre bağlılık katsayıları bire yakın olan (0.6'-dan 0.92'ye) gruplara «topluluk» denebilmektedir. Ortak bir etkinlik tarafından birleştirilmeyen, gelişme ve örgütlenme düzeyi açısından dağınık grup kategorisine giren gruplarda ise grup bağlılık katsayıları 0.2 ile 0.5 arasında değişmektedir. İşte bu nedenle değer yönelimli birliktelik anlamındaki bağlılık, topluluğun çokkatmanlı yapısında ikinci katman olmaktadır. Yine bu nedenle grubun duygusal-iletişimsel birlikteliği anlamındaki bağlılık, grup içi etkinliğin yüzeyel katmanının niteliklerinden biri ve dağınık grubun özelliklerinden biri olarak kalmaktadır.

Grup bağlılığı, topluluktaki bütün toplumsal ruhbilim olaylarını belirleyen daha derin katmanlarında da *-yani çekirdeğinde de-* bulunabilir. Toplulukta en yüksek derecedeki bütünleşme olgusu, yani *değere dayalı nesnel birlik* (*) şeklindeki ortaklaşmacı bağlılık,

---

(*) Bakınız: A.I.Dontsov, **Grup Bağlılığının Sorunları**, Moskova, 1979, (Rusça).

grup etkinliğinin en derin, bütünüyle nesnel katmanlarından ortaya çıkar. Grup etkinliğinin «kişiler arası» katmanı ise bunun tersine, yüzeyseldir. Değere dayalı nesnel birliktelik işlevi, bireysel etkinliğin «çekirdek» grup süreçleri düzeyindeki değer yönelimli birlikteliğin bir çeşitlemesidir. Bu işlev, bireysel etkinliğin, ortak etkinlik nesnesinin genel değer kapsamı tarafından yönlendirilişi sırasında gözle görünür hale gelir.

Bu durum, araştırıcıların, okul eğitim topluluklarındaki değere dayalı nesnel bağlılığı açığa çıkarmalarını sağlayan bir deneysel program oluşturmalarına çıkış noktası olmuştu. A.I.Dontsov'un varsayımına göre, bir eğitim topluluğunda bütünleşme ya da bağlılığı belirleyen temel etken, grup içi etkinlik çekirdeğinin değere dayalı, nesnel birliği olmaktadır. Bu varsayım iki bağımlılığı ortaya çıkarmayı planlamıştır: *Birinci önerme: Eğitim topluluğunun etkinliğinde nesnel olarak yer alan eğitim kurallarına göre öğrencilerin kişiliğinin biçimlenmesi (örneğin öğretmenin etkinliğinin nesnel içeriği),* öğretmenin öğrencilerin «standart»ları hakkındaki öznel tasarımından daha tutarlıdır. İkinci önerme: Tersine, öğretmenin değer ölçütlerinin tutarlılık derecesi, öğretmenin «standart» tasarımından daha yüksek, eğitsel topluluktaki karşılıklı ilişkilerin gerçek ölçütlerinin tutarlılık derecesinden daha düşüktür.

Bu varsayımları denemek için özgül bir yöntemle çalışıldı. Bu yolla, bir yandan öğretmenin etkinliğinin değere dayalı nesnel temellerini, öte yandan öğretmenlerin hem eğitimin nesnesi olan öğrenci, hem de kendi meslektaşları hakkındaki görüşlerinde varolan oydaşlığın derecesini aydınlatmak mümkün oldu. Uygulanan sistem, yukarıda sözü edilmiş olan, seçmenin güdülenme çekirdeğinin açığa çıkarılmasında yararlanı-

lan yöntemin ilginç bir çeşitlemesiydi. Özet olarak, bu sistem, sırasıyla: (A) Öğretmenlerin öğrencilerini betimlemeleri, (B) Öğretmenlerin öteki öğretmenleri betimlemeleri şeklinde kullanılan çeşitli deneysel işlemleri içeriyordu.

Bu çalışmadan hangi önemli sonuçlara varılabildi? Varsayımlar bütünüyle doğrulandı. A tipindeki (öğretmenler-öğrenciler) deneylerden birinin sonuçları şunu gösterdi: Ortaklaşmacı bir birlikte, birinci değişkenin (yani öğrencilerin değerlerinin gerçek ölçütlerle tutarlılığı) toplam puanı, ikinci değişkenin (yani öğrencilerin ahlaki durumuyla ilgili olarak öğretmenlerin öznel düşüncelerinin tutarlılığı) toplam puanından her zaman yüksek oluyordu. Bir başka deyişle, öğrencilerin değere dayanan nesnel ölçütleri, öğretmenin günlük eğitim uygulamasına bir dayanak oluşturabilir sonucuna varıldı. Bu durumda toplum için, bilinçli bir değerlendirmenin nesnesi olmalarına göre çok daha büyük önem taşırlar. Buna karşılık, B tipinin (öğretmenler-öğretmenler) sonuçları ise tersine bir bağımlılık gösterir. Burada, bir öğretmenin, standart görünen düşüncelerinin toplumsal düzeyi, «mesleki karşılıklı ilişkiler» in gerçek ölçütlerinin birlikte ölçülmesinden daha yüksektir.

Bunlar ilk bakışta beklenmeyen sonuçlar idiyse de, ortada bir paradoks yoktur. Herşeyden önce, ruhbilimciler, farklı tiplerdeki karşılıklı ilişkilerle ilgileniyorlardı. Birinci durumda bunlar, ortak etkinliğin nesnel özü tarafından belirlenen karşılıklı ilişkilerdi (öğretmen-öğrenci). Burada, özgün eğitim çalışmasında belli düşüncelerin *gerçekleştirilmesi* sırasında öğretim grubunun bağlılığı bir ülkünün benimsenmesi sırasındaki bağlılıktan daha büyüktü. Bu sırada ilişkiler bütünüyle taraf-

sızdı ve çoğunlukla öğrencilerin hoşlandıkları tartışma konularından oluşuyordu. Diğer durumdaysa (öğretmenler öğretmenler) bütün sorun öğretmenler topluluğu içindeki karşılıklı ilişkiler düzeyindeydi ve nesnel içerikten büyük ölçüde yoksundu. Bunun nedeni öğretim topluluklarındaki üretim etkinliğinin, bu tip toplulukların özel bir niteliği olmak üzere, topluluk üyeleri yani öğretmenlerin kendileri tarafından yönetilmemesiydi. Onların etkinliğinin konusu, amaca uygun bir eğitim ve öğrencilerin yetiştirilmesiydi. Bundan dolayı da, «iyi bir öğretmen» kavramının değer ölçütü, öğretmenler arasında varolan ve duygusal yanlar, sempati ve antipatiler içermesi zorunlu olan gündelik ilişkilerin, değerinden daha fazla bir tutarlılığa sahip olması son derece doğaldır.

Eğer araştırıcı deneyi sürdürseydi ve C tipini de (öğrenciler-öğrenciler) inceleseydi, sonuçları A tipinden çok B tipine (öğretmenler-öğretmenler) yakın olması beklenirdi. Bunların yanında bir D tipinin de (öğrenciler öğretmenler) varolabileceği kabul edilirse, onun sonuçları da A tipine (öğretmenler-öğrenciler) çok benzer olacaktı.

Yukarıdaki bütün öngörüler, burada incelenen toplumsal ruhbilim kavramı esas alınarak, yani, gruptaki karşılıklı ilişkilerin az bir kısmının mı, yoksa çoğunluğunun mu hedefler, görevler ve ortak etkinliğin değerleri tarafından, yani gündelik içerik tarafından yönlendirildiği temeline göre yapılmıştır. A ve D tip'erinde daha büyük ölçüde bir yönlendirmenin söz konusu olması gerektiği düşünülebilir. Çünkü, iyi bir eğitim topluluğundaki ortak çalışmanın içeriğinde, ortak etkinliğin hedefleri ve sonuçları tarafından daha yüksek derecede yönlendirilen karşılıklı ilişkiler bulunduğu görülmekte-

dir. Hem öğretmenlerin, hem de öğrencilerin etkinliklerinin sonuçları aynı havuzda birikir. Yani, öğretmenin etkinliğindeki başarı ya da başarısızlık öğrencilerinin etkinliğinın başarılı ya da başarısız olmasını etkiler. *Vice versa,* bir öğrencinin eğitim sonucunda edindiği bilgi ve ahlak standartları toplamı, öğretmenin çalışmaları sırasındaki eğitsel etkinliğinin de bir ölçütüdür. Öğretim süreci sırasında nesnel ilişkiler tarafından oluşturulan katman, güçlü bir etkiyle ve zorunlu biçimde grup etkinliği olgusunu geliştirir. Bu görüngüler bir ölçüde ruhbilimsel deneylerde ortaya çıkmış, bir ölçüde de varsayım yoluyla ileri sürülmüştür.

Öğrencilerin kendi aralarındaki ilişkiler, akademik etkinlikleri tarafından önemli ölçüde yönlendirilmekte midir? C tipindeki varsayımın B tipiyle benzeştiğini söylemek için dayanaklar nelerdir? Doğaldır ki, deneysel olarak gerçeklemeksizin sınıflandırmacı yargılarda bulunmak güçtür. Özgül sınıf topluluğunun nitelikleri, büyük ölçüde bireysel özelliklere bağlı olarak oluşmaktadır. Ayrıca biz, akademik etkinliğin olağan niteliklerlnin, kendi başına, değere dayalı nesnel katmandaki bağlılığı uyarmak için yeterli olmadığına da inanmaktayız. Bütün sınıf çalışmaya katılsa bile, sınıfın akademik etkinliği özünde, etkinliğin ürünlerinden karşılıklı yararlanmayı sağlayabilecek çeşitten etkin bir etkileşim içermez. Ayrıca, topluluğun her bir üyesinin ortak sonuca katkılarıyla gerçekleşen, üyeler arası sorumlu bağımlılık da akademik etkinliğin kapsamına girmez. Demek ki, bu etkinlik ortak bir çalışma olsa bile, aynı zamanda bireysel bir çalısma olarak da görülebilir. Değere dayalı nesnel bağlılık katmanı, öğrenci için en büyük önemi taşıması gereken akademik etkinlik sırasında biçimlenmez. Gerçekte bu katman, sınıf topluluğun-

daki ortak iş etkinlikleri, etkin gönüllü toplumsal çalışmalar ve grup etkinliğini belirgin biçimde yönlendiren öteki etkenler tarafından şekillendirilir.

Bu konu, *gerçek ortaklaşmacı akademik etkinliğin* oluşturulması olasılıklarını inceleyen eğitimcilerin gittikçe daha çok ilgisini çekmektedir. Bu önemli ve karmaşık eğitsel sorun, toplumsal ruhbilim araştırmalarının sonuçları kullanılarak incelenmeli ve çözümlenmelidir.

Değer yönelimli birlik ve onun değere dayalı nesnel birlik biçimindeki çeşitlemesi, topluluktaki bağlılığın özde etkinlikten kaynaklandığını açıkça ortaya koymaktadır. Gündelik çalışma topluluklarında her zaman gösterilebilen bu kavramlar, toplumsal ruhbilimcilerin, toplumbilimcilerin ve yazarların özel ilgi konusu olmuştur. Özellikle bilimsel topluluklar büyük bir ilgi ve dikkat çekmektedir. Bu durum bütünüyle doğaldır. Sosyalist toplumda bilime verilen önemdeki artış, bu artışın üretim gücüne dönüştürülmesi, bilim işçilerinin dev ordusu, son derece üretken binlerce bilimsel laboratuvarın başarılı etkinlikleri... Bütün bunlar, etkinliğini artırma olanaklarını aramak için bilimsel topluluğun ruhbilimsel yönden tanımlanmasına özel ilgi yöneltilmesinin nedenleridir.

Yazar, Kiev Halka Yönelik Bilimsel Filmler Stüdyosu tarafından çekilen ilginç bir film deneyine bilimsel danışman olarak katılma şansına erişmiştir. (*) Bütünüyle belgesel olan bu filmin konusu, bilimsel başarılarıyla tanınan, çok olumlu, gerçekten yaratıcı ve sağlam yapılı, üstelik tanınmış ve insancıl öndere sahip

---

(*) Film: **Topluluk: Başarılar mı, Yanlışlar mı?**, Yazan: E.A. Dubrovski, Yönetmen: A.N.Mikulski.

olan toplulukta ortaya çıkan olağandışı bir olaydan alınmıştı. Genç ve çok yetenekli ancak keskin ve uyumsuz bir görevli, ilgili birimin iş planlarını değiştirmek ve yapıyı yeniden örgütlemek istemiş, ancak topluluğun üyeleri büyük çoğunlukla onun bölümden ayrılması doğrultusunda olumlu oy vermişlerdi. Bunun üzerine sözü edilen görevli oradan ayrılmıştı. Film deneyi, bu olaylardan altı ay sonra yürütülmüştü. Özet olarak yönetmen, meslekten oyuncuları kullanarak üç film bölümü yazmış ve filme çekmiştir. İlk iki bölümde bilim işçilerinin kendi aralarında zaman zaman ortaya çıkan ahlaki çatışmalar anlatılmaktadır. Üçüncü bölüm olan «Çıkarma»da, esas olarak, yeni üyeye karşı uygulanan sürgün yöntemi yer almıştır. Bu kısımlar, ilgili bölümde çalışanlara gösterilmiş, ardından filmdeki olaylar tartışılmıştır. Bu tartışma, filmin yazarlarının, birimdeki gerçek çevre koşullarının geriye dönük olarak ruhbilimsel yönden çözümleyebilmelerini sağlamıştır. Ekranda gösterilen varsayımsal, «yap-inan» kavramı, çatışmaların tartışılması sırasında çalışanların zihninde su yüzüne çıkmış, birimdeki olayların birdenbire oluverdiği anlaşılmıştır.

O halde gerçek bir bilimsel topluluktaki dışlama olgusunun ardında ne vardı ve ruhbilimsel çözümlemelerden nasıl bir sonuca varılmıştı?

Her topluluğun, daha düşükten daha yükseğe doğru belli gelişme basamaklarından geçtiği bir gerçektir. Filmi yapanların ilgilendiği birimde önceden yüksek bir düzeye ulaşılmış olduğu anlaşılmaktadır. Burada, sağlam yapıda, amaçlı ve arkadaşça, işin nerede daha iyi yürütüleceğini bilen ve orada yer alan bir topluluk vardı. Ancak bir topluluk, toplumsal yönden önem taşıyan etkinliğin bir araya getirdiği kişilerin aralarındaki iliş-

kilerin oluşturduğu karmaşık bir sistemdir. Topluluğu oluşturan kişiler arası ilişkiler de daha az karmaşık değildir. Bu nedenle bir topluluk ancak kendi dinamikleri içinde, bu ilişkilerin gelişme süreci içinde anlaşılabilir. Topluluğun niteliğini belirleyen hiçbir yetkili mühür, bu sistemin geri dönmeyeceğine güvence veremez.

Bir topluluğun şimdiki durumu ve geleceği, topluluk içi bağlantıların yapısı içinde neyin baskın olduğuna, neyin yürürlükte olduğuna bağlıdır. Ortak etkinliğin toplumsal olarak önem taşıyan hedefi tarafından belirlenen sorumlu bağımlılık tipindeki ilişkiler mi baskındır, yoksa grup içi iletişim sonucu ortaya çıkan duygusal ilişkiler mi? Bu sonuncusu, topluluğun olağan işlevleri yönünden büyük değer taşır ve gereklidir, ancak bağlılığın sağlanabilmesi için önemli olan bu ilişkilerin belirleyici değil belirlenen ilişkiler olmasıdır.

Özet olarak, sözü edilen film, iyi bir bilimsel topluluklukta bile geri eğilimlerin varlığını ortaya çıkarmıştır. Bilimsel bir topluluk olarak o birim, kendi gelişme merdiveninde bir basamak aşağı inmiş, kişisel ilişkiler bilimsel düşüncelerden daha önemli hale gelmiş, ortakuyumcu ve zaman kaybettiren ilişkiler ortaya çıkmış topluluk içinde esnekliği ve liberal hoşgörüyü sağlayan eleştirel yaklaşım zayıflamıştır. Çalışanın atılmasıyla film deneyi arasında yalnızca altı aylık bir süre vardı. Bu süre içinde topluluğun geriye doğru gidişi büyük ölçüde gözle görünür hale gelmişti ve yapılan deney ile bu durum açıkça kanıtlandı. Bir amaç krizi söz konusu olduğunda, topluluk bu olaydakinden çok daha geriye kayabilir. Böyle bir durum çok daha derin çatışmalara neden olabilir, hatta yüksek derecede gelismiş bir grup olan topluluğun çökmesine bile yol açabilir.

Bu çalışmada incelenmiş olan gerçek topluluğun

başına bu derece dramatik bir şey gelmediği belirtilmelidir. Bunun temel nedeni bu birimin güçlü, etkin ve umut verici bir kurumun bir parçası olmasıdır. Ne yazık ki bu yerel kurum, film deneyinde yer almamıştır. Bu olay sırasında, birimde başlayan kimi örtülü olayları zamanında farkederek birimin doğru yola dönmesi için yardımcı olan da kurum, kurumun toplumsal örgütlenmeleri ve yönetim olmuştur. Sözü geçen birim gelişmesinin çok önemli ve güç bir noktasında inceleme konusu oldu. Tam o noktada neredeyse bölüm dağılmaya başlayacak ve bunalım kaçınılmaz olacaktı. Bunalımın çözümlenmesiyle, amaca yönelik harekette, kişiler arası ilişkilerin normale dönmesi yönünde ve ruhsal ortamın düzelerek değer yönelimli birlik olarak bağlılığın artmasında yeni bir dönem açıldı. Daha sonraki başarıları, topluluğun yaratıcı gizilgücünü kanıtladı.

Etkinliğe dayalı yönlendirme ilkeleri ışığında değerlendirildiğinde, topluluktaki bağlılığın özellikleri, yalnızca değer yönelimli birliktelik ile değere dayalı nesnel birliktelik değildir. Aynı kuramsal noktalardan hareketle bağlılık sorununa başka yaklaşımlar da yapılabilir.

Örneğin, *kişilerin geçimliliği,* topluluktaki genel bağlılığın bölümlerinden ya da özelliklerinden biri olarak görülebilir. Ruhsal geçimlilik sorununa ilişkin yazıların zenginliğini bir yana bırakıyorum, (*) yalnız, geleneksel olarak, homeostatik (**) yaklaşımın gruptaki

---

(*) **Bakınız: R.L.Kriçevski, «Başka Ülkelerin Toplumsal Ruhbiliminde Kişiler Arası Geçimlilik Sorunu», Vaprosy Psikhologii, No. 5, 1979.**

(**) **Homeostasis: (Eski Yunanca'da, homoios: Gibi, benzer: Stasis: Durum süreklilik) Vücudun çeşitli işlevler yönünden dengede olması - Çev.**

bireylerin geçimliliğini açığa çıkaran en önemli yöntem olduğunu söylemek istiyorum. Homeostat benzeri bir araç kullanarak, geçimliliğin varlığının ya da yokluğunun bir göstergesi olmak üzere, grup üyelerinin duyusal-motor eylemlerinde eşgüdüm kazanıp kazanmadıkları anlaşılabilir. Gerçekten de temel ortak eylemlerin yürütülmesi sırasında insanların eşgüdümü olarak ele alınan geçimlilik, etkinliğin daha karmaşık biçimleri anlamında kullanıldığında, yine aynı temele dayalı sonuçlar çıkarabilir miyiz? Homeostatın ellerini, başkalarına yardıma yöneltmek, bu etkinlikle bağdaşmayacak şekilde engelleyici olmasını önlemek mümkün değildir. Bu durum, örneğin, askeri taktik bir etkinlikle yaratıcı sanatsal etkinliğin aynı şekilde planlanabileceği sonucuna varmamıza yol açmaz mı? Oysa, duyusal-motor eylemlerde eşgüdüm varlığı nedeniyle, grup üyelerinin başka etkinlik biçimlerine dönmesindeki geçimliliğin sağlanabilmesi hiç de olası görünmüyor.

Yukarıda sözü edilen noktalar bizi ruhsal geçimliliğin temelini, bireysel bir işlem yürütüldüğündeki geçimlilikten başka yerde aramaya zorluyor. Bu temel özne için, ortak amaç tarafından belirlenin, birleşik ve ortak olarak yürütülen ortaklaşmacı etkinliğin eşgüdümünde ve katkıda bulunanların niteliklerini (yeteneklerini, amaca ulaşma yöntemlerine ilişkin niyet ve düşüncelerini, vb.) gösteren yapıda aranmalıdır. Bu yaklaşım, grup bağlılığını, *işlevsel rol beklentilerinin eşgüdümü* (V.V.Avdeyev) olarak incelemenin temelini oluşturuyor. Burada sözü edilen, herkes için ortak olan ve toplumsal yönden önem taşıyan hedefe ulaşılması için, ortak etkinliğe katılanların bir *topluluğun her bir bireyi, neyi, kiminle ve hangi sırada yapmalıdır* konusundaki düşüncelerinin eşgüdümü olmaktadır. Buna göre,

teknik hizmet veren elektronik bilgisayar sistemlerinin grupları incelenmiş ve şu sonuca varılmıştır: Bu tipteki etkinlik, ortak yapılan işleve katkı, işlemlerin yürütülmesinde ardışıklık, vb. yönlerden eşgüdüm gerektirmektedir. Bu yaklaşım, hem gündelik ortak etkinliğin durumunu önceden biçimlendirmeyi hem de etkinliğin ortaklaşmacı düşüncesi üzerine her üyenin görüşlerinin eşgüdümünü oluşturmayı içerir. Özgül araştırmanın gösterdiği gibi, işlevsel-rol beklentilerinin eşgüdümündeki eksiklik bir çatışma kaynağı olabileceği gibi, bağlılığın erimesine ve grupta ruhsal geçimsizlik bulgularının ortaya çıkmasına yol açan nedenlerden biri olabilir.

Ancak, kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayalı olarak yönlendirilmesi kuramının bakış açısından, işlevsel-rol beklentilerindeki eşgüdümün, topluluğun bağlılık ve geçimliliğinin bir belirteci olduğu sonucunu çıkarmak yanlış olacaktır. Etkinliğin yapısı bütünüyle anlaşılır, roller ve işlevler açıkça belirlenebilirse, işlev-rol beklentilerinin eşgüdümü de mümkün olur. Ara grup ve grup etkinliği dinamik bir görüngüdür. Gruptaki bütün üyelerin bütün işlevlerini saptamak ve bütün işlev-rol beklentilerinin uygun biçimde eşgüdümünü sağlamak, hele yaratıcı tipte bir etkinlik söz konusu olduğunda, hiçbir şekilde mümkün olmaz. Bu yüzden de, işlev-rol eşgüdümü anlamındaki bağlılık, bireyin toplulukla gerçekten bütünleşmesini sağlayamaz. Öte yandan, çok önemli bir başka nokta daha vardır: İşlev-rol beklentilerinin eşgüdümü incelenerek, ortak etkinlik temelinde bir araya gelmiş kişilerin gelişmiş düzeydeki başka grupları ile topluluk ayırdedilemez.

Bu durum, gerçek ortaklaşmacı bağlılığın ana ve en önemli ayıracının değer-yönelimli birliktelik olduğu düşüncesine geri dönmemiz için bizi zorlamaktadır. An-

cak bu dönüş, ana öznenin nesnel içeriğinden çok *ahlaki temeline,* yani grup etkinliğinin hedefine bir dönüştür. Bu ahlaki temel, topluluktaki her üyenin, ortak hedefe bağlantıda olduğu arkadaşına karşı takındığı kişisel tavırla görünür hale gelir.

Değer yönelimli birlikteliğin çok incelenmiş olan bütün biçimleri, bağlılığı ve belli bir nesneye (bir hedef, görevler, önder, vb.) olan yönelimlerinin, sanki herkes aynı yöne bakıyormuş gibi uyumlu olması şeklinde tanımlamışlardır. Bundan sonra, gruptaki herkesin aynı ahlaki çerçeveden birbirine bakması, birbiriyle ilişki kurması şeklinde kendini gösteren birliktelik olgularını incelememiz gerekiyor. Bu tipte, değer yönelimli bir birlikteliği, daha önce ortaklaşmacı özdeşim bölümünde incelemiştik. Şimdi de bireyin topluluk içindeki durumuyla yakından ilgili olan ve bir ölçüde rastlantıyla ortaya çıkan bir bütünleşme tipinden söz etmem gerekiyor. Zarar görmesi, kaçınılmaz biçimde grup içi geçimliliği bozacak olan bu bütünleşme tipi, *sorumluluk yükleme olayıdır.* Bu olay, bireyin değişmez, toplumsal bir durumudur ve hem kendisi, hem de grubun öteki üyeleri için, ortak etkinlik başarılı olduğunda olası toplumsal ödüllerin, başarısız olduğundaysa, olası toplumsal cezaların geçerli olacağını baştan kabullenme şeklinde ortaya çıkar.

Batı toplumsal ruhbiliminde, sorumluluk yükleme görüngüsü, kişinin bireysel bir özelliği olarak incelenmiştir. Karşı taraftaki bireyin kim olduğu belli olsun ya da olmasın, başarısızlıktan kim sorumlu olursa olsun, başarının onuru kime ait olursa olsun, söz konusu etkinlik, ister işbirliğine ister yarışmaya dayalı olsun, bu yaklaşım değişmez. (Kelly ve başkaları). Örneğin, Kanadalı ruhbilimciler, sorumluluk yükleme edimleri-

nin, karşıdaki kişinin fiziksel çekiciliğiyle ilişkili olduğunu gösterdiler. Olumlu işlerin ve başarılı çalışmaların güzel kadınlara atfedildiği, başarısızlıklar ve olumsuz işlerden ise çekici olmayan kadınların sorumlu tutulduğu ortaya çıkarıldı. Genellikle sorumluluk yükleme edimleri, gruptaki önemli ortak etkinlikle ya da özgül toplumsal koşullarla ilişkili olmayan yapay çevrelerde incelendi. Bu nedenle, kendi başına ilgi çekici olan bu görüngü, gerçekte grup içi etkinlik olgusunu ve sürecini açıklamadığı gibi, bir yorum yapmaya elverişli hale de gelmedi.

Sorumluluk yükleme görüngüsü, etkinliğe dayalı yönlendirme kuramı açısından ilk olarak L.A.Sukinskaya'nın (*) çalışmalarında açıklığa kavuşmuştur. Bu çalışmalar, sorumluluk yükleme olayının özünde grubun gelişme düzeyine bağlı olduğunu göstermiştir. Varsayım, iki şeyi kanıtlamıştır: Topluluktaki sorumluluk yükleme edimlerinin nesnel olduğunu ve yine toplulukta, ortak etkinliğin sonuçtaki başarısı ya da başarısızlığından hemen hemen bağımsız olarak herbir bireyin katkısının yeterli biçimde değerlendirildiğini. Gelişme düzeyi düşük grupta ise bütünüyle farklı bir tablo gözlenmiştir. Burada değerlendirilen özne, ortak etkinliğin başarılı olduğu durumlarda sık sık kendi becerisini vurgulamış, buna karşılık başarısızlık durumlarında bütün öteki üyeleri ya da en azından «nesnel çevre koşullarını» suçlama eğiliminden olmuştur. Bu tipte bir grupta

---

(*) Bakınız: L.A.Sukinskaya, «Ortaklaşa Etkinlik Koşullarında Sorumluluk Yükleme ve Sorumluluk Alma», içinde: **Ortaklaşa Etkinliğin Ruhbilimi:** L.A.Sukinskaya.
L.A.Sukinskaya, «Çeşitli Gelişme Düzeyindeki Gruplarda Başarı ve Başarısızlık İçin Sorumluluk Yükleme», **Vaprosy Psikhologii,** No. 2, 1978.

sorumluluk yükleme edimlerinin, temelde, değerlendirilen öznenin bireysel-ruhsal özellikleri tarafından belirlendiği düşünülebilir. İşte Batılı toplumsal ruhbilimcilerin deneysel olarak bulguladıkları ve yanlış biçimde, bütün küçük grupları betimlemekte kullandıkları tüm yasa ve bağımlılıklar da aynı ortamdan kaynaklanmaktadır.

Toplumsal olarak beklenen etkinliğe göre gündelik başarı ya da başarısızlık nedeniyle sorumluluk yükleme olayı yetersiz olursa, bu durum herhangi bir gruptaki çatışmayı uyaran bir etken olur. Topluluğun ahlaki gücü, özelliğin aşırılıklarını engeller, böylece topluluğun bütün üyelerince benimsenmiş ahlak kuralları temelinde geçimliliğin koşullarını yaratır. Yani bu ahlaki güç, sorumluysan sorumluluğu gözden kaçırmaz, başarıyı yalnızca sana maletmez, ortak başarılarda başkalarının rolünü ve önemini küçültmez, başarısızlığı «nesnel çevre koşulları» ile açıklamaz, vb.

Sonuç olarak, topluluktaki bağlılık ve üyelerin geçimliliği, bir çeşit hiyerarşik düzen oluşturur. Buradaki en alt katmanda şunlar yer alır: Grubun gündelik iletişiminin yoğunluğu şeklindeki bağlılık, karşılıklı sosyometrik seçmelerin varlığı şeklindeki geçimlilik, huyların ve karekterlerin ruhbilimsel uyumluluğu, eylemler yürütülürken duyusal-motor işlemlerin eşgüdümü, vb. Bu düzeyde, kişiler arası ilişkiler, toplumsal etkinliğin içerik ve değerleri tarafından çok az yönlendirilmektedir. Bu yüzden bireyin grupla bütünleşmesi için bağlılık zorunlu bir koşuldur. Dağınık grubu betimlemek için zorunlu ve yeterli olan bütün bu özellikler, topluluğu betimlerken yetersizdir ve temel bir öneme sahip değildir.

Kişiler arası ilişkilerin ortak etkinliğin içeriği ta-

rafından yönlendirildiği durumlarda, bu etkinliğe katılan herkes, önceden kendi kendisine şöyle bir soru sorar: «Bu iş paylaşımı koşullarında, iş arkadaşlarımın istem ve beklentilerini karşılamak için ne yapmalıyım?» Bu soru, grubun yeni bir bağlılık düzeyine yükselmesini sağlar. Bu tipte bir bağlılık, ortak etkinliğin yeterince kararlı kimi evreleri için zorunlu olduğu gibi, grubun dağınık olmadığının da bir göstergesidir. Ancak, bu sorunun varlığı, topluluklarla topluluk olmayan grupları birbirinden ayırdedemez. Çünkü bu soru, hem hangi tipte etkinliğin yürütüldüğünü hem de eşgüdümlü çalışan üyelerin işlevsel rol beklentilerini dikkate almaz.

Ortak etkinlikte en yüksek derecede bağlılık ve geçimlilik, topluluğun tipik bir özelliğidir. Bu durum bir yandan nesnel hedef ile değer yönelimlerinin birlikteliği biçiminde ortaya çıkar, öte yandan ortaklaşmacı özdeşim ile yeterli sorumluluk yükleme biçiminde görülür. Bireyin toplulukla bütünleşmesi, hem sosyalist toplumun en yüce tinsel değerlerinin egemen olmasıyla, hem de bu toplumun yapıcı hedef ve görevleri yoluyla gerçekleşir.

BÖLÜV VI

ÇOKKATMANLI YAKLAŞIM VE EĞİTSEL RUHBİLİM (*)

Eğitim süreci, topluluğun içinde ve topluluğun yardımıyla gerçekleştirilir. Fakat bireyin ruhsal yönden eğitilmesinde bu araç tam olarak nedir? Şu «araç» sözü pek teknik görünmüyor mu? Bütün bunlar bir yana, topluluk, birbirlerine karmaşık bir kişiler arası ilişkiler sistemi ile bağlı, ancak birbirlerinden çok farklı, yaşayan, aynı hedefe ulaşmaya çalışan, ama bunu farklı amaçlarla yapmak isteyen kişilerden oluşmuştur. Topluluğun ortaya çıkışını, işlev yüklenmesini belirleyen genel yasaların anlaşılmasıyla, bireyin belli bir amaca yönelik ve sonuç alınacak şekilde etkilenmesi, aynı zamanda -eğer gerekliyse- topluluğun bütün ruhsal ortamının yeniden yapılanması şansı elde edilir.

Toplumsal ruhbilim olgularının çokkatmanlılık kavramından yola çıkarak, özgül tarihsel yaklaşımla incelenmesi sayesinde, bireyin toplumsal davranışının kendi nesnel iletişim sistemi içinde araştırılması için yeni yollar bulunabilmiştir. İncelenmesi gereken genel

---

(*) Bu bölümün yazılmasında T.V.Snegireva ve Y.V.Yanotovskaya ile işbirliği yapılmıştır.

olarak birey olmadığı gibi, genel olarak küçük grup da değildir. Grup içinde, ilişkileri toplumsal gelişmenin nesnel koşulları tarafından belirlenen birey incelenmelidir. «Herhangi bir fantastik yalıtım ya da durağanlık içinde bulunan değil, belirli koşullar altında, gerçek, deneyimsel olarak algılanabilir bir gelişme sürecinde bulunan insan» (*) işte bu şekilde araştırılabilir.

Grup yapısına çokkatmanlı yaklaşım, şunu kabul eder: Gruptaki karşılıklı ilişkilerin toplumsal açıdan yararlı olan etkinleri kapsayan çekirdeği, kişiler arası ilişkilerin içeriğini belirlemek ve bu ilişkileri yönlendirmektedir. Çeşitli grupların (akademik gruplar, üretim grupları, vb.) yönetiminin başarılı olmasında, önderlik uygulaması sırasında grubun temel etkinlik biçiminin özgül niteliklerinin ne ölçüde dikkate alındığı belirleyici olmaktadır. Çünkü bu nitelikler, grubun gelişmesini oluşturan nesnel etkenlerdir.

Okul çocuklarının topluluklarında temel grup etkinliği tipinin akademik olduğuna, genel olarak inanılır.

Akademik etkinliğin önemi üzerinde ne kadar durulsa azdır. İyi örgütlenmiş bir akademik etkinlik, zorunlu bilgilerin özümlenmesini, becerilerin gelişmesini, öğrencinin görüşlerinin ve bağımsızlığının oluşmasını, bireyin önemli özellik, inanç ve ülkülerinin biçimlenmesini hızlandırır. Eğitim sistemimizin en önemli hedeflerinden birisi, akademik etkinliğin, öğrencinin kişisel yeteneklerini geliştirebilecek şekilde, üst düzeyde oluşmasıdır.

Aynı zamanda, akademik etkinliğin belli özgül ni-

(*) Kral Marx ve Frederick Engels, «Alman İdeolojisi», içinde: Kral Marx, Frederick Engels, Toplu Yapıtlar, Cilt, 5, sayfa 37.

telikleri, okul çocuklarında kişiler arası ilişkilerin yapısını etkilemeye yardımcı olamaz. Her ne kadar ortak etkinlik, görünüşte öğretmen açısından doğrudan doğruya bütün sınıfla biraradayken ortaya çıkmakta ise de, akademik etkinlik denildiğinde bilgide uzmanlaşmayı sağlayan bireysel bir süreç ile buna bağlı olarak temelde bireysel akademik başarıların toplamı akla gelir. Akademik etkinliğin genellikle benimsenen biçimlerinde iş etkinliği gereksinimi çok azdır ve tek tek olaylarla sınırlıdır. Bu durum, özellikle, günümüzde okul çalışmasının temel bir öğesi olarak kalmıştır. Konferans, hazırlıksız konuşma ya da işin ortaklaşmacı olarak yürütülmesi gibi tiplerden hangisi söz konusu olursa olsun, ders sırasında karşılıklı iş etkileşimi istenmeyen, hatta sıklıkla ceza gerektiren bir davranış biçimidir. Çeşitli karşılıklı yardımlaşma biçimlerinin, özellikle program dışı zaman için özendirildiği doğrudur. Örneğin, en iyi öğrencilerin daha zayıf öğrencilere yardımı, sınavlara birlikte hazırlanılması, vb. gibi. Gerçekten de ortak akademik etkinliğin örgütlenmesine ilişkin yalnızca bir kaç yöntem vardır. Bunlara bir örnek olarak, A. I.Lipkina, ileri sınıftan zayıf bir öğrencinin, daha küçük sınıftan zayıf bir öğrenciye yardım etmesi şeklinde bir yöntem formüle etti. Ruhbilimsel bir çalışma olarak gerçekleştirilen bu yöntemin uygulanmasıyla, tek sonuç belli bir eğitim başarısına ulaşılması olmadı. Buna ek olarak, kişilik özellikleri alanında da dikkate değer değişiklikler ortaya çıktı: Büyük öğrencinin akademik etkinlik alanında kendini gösterme ve değerlendirme derecesi yükseldi. Buna karşılık küçük öğrencinin kendi akademik «yetersizliği» hakkındaki bilinçliliğinde bir artış olmadı. Sonuç olarak, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, okuldaki eğitim çalışmasının baskın biçi-

mi, dersler olarak kalmaktadır. Ancak bir öğrencinin akademik etkinliğinin en az ortaklaşmacı olduğu süre de, ders zamanı olmaktadır.

Kuşkusuz, toplulukların biçimlenmesiyle çok iyi sonuçlar alınan endüstriyel iş çalışmasıyla, dersler sırasındaki akademik etkinlik pek karşılaştırılamaz. Bildiğimiz gibi üretim etkinliği her şeyden önce ortak, birlikte bir çalışmadır. Her bölümde farkedilen bu iş ortaklaşması ve çalışmanın sonuçları bir gerçekliktir. Üretim sürecine katılanların birbirlerine bağımlı oldukları, emeğin maddi ürünlerinden belli olur. Bir durumdaki başarı herkesin başarısıdır, bir kişinin başarısızlığı ortak çalışmanın bütün alanlarını etkiler. Herbir kişinin etkinliğin toplum ürününe katkısını ölçecek nesnel etkenlerin varlığı, karşılıklı değerlendirmenin de nesnel temelidir. Gerçek nesnel etkinliğin gelişmesinde, üretim sırasındaki kişiler arası ilişkiler yönlendirici bir rol oynar. Bu durum, ortaklaşmacı bir topluluğun biçimlenme sürecini yaratır.

O halde ortaöğretim okullarında topluluklar nasıl ortaya çıkacak ve nasıl biçimlenecektir? Yani, buralarda kimi ölçütler yönünden topluluklar olarak ele alınabilecekleri kuşkusuz olan yeterince gelişmiş gruplar ortaya çıkacak ve işlev görecek midir? Bu soru, kuşkusuz, çok geniş materyal kullanılarak ve dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Bununla birlikte, burada da, ortaklaşmayı oluşturan ana etkenin *öğrencilerin emek etkinliği* olduğu kabul edilebilir. Bu etkinlik, etkileşim ve karşılıklı yardımın mümkün olduğu yerlerde, yani toplumsal yönden yararlı etkinlikler biçiminde; merak grupları ile genç öncü ya da gençlik örgütlenmelerinin çalışmaları şeklinde, son olarak da yukarıda sözü edil-

diği gibi eğitim programı dışında kalan çeşitli akademik etkinlik tipleri halinde ortaya çıkabilir.

Öğrenci topluluklarını biçimlendirmek, gerçekte ortak etkinliğin içerik ve değerleri tarafından yönlendirilen kişiler arası ortaklaşmacı ilişkileri oluşturmak gibi amaçlara yönelik olarak derslerin ve derslerdeki akademik etkinliğin kullanılması sorunu, toplumsal ruhbilim tarafından çözümlenebilir.

Son zamanlarda Sovyet okulları, sınıf çalışmasında yeni grup biçimlerini uygulamaya koyuyorlar, fakat bu gelişmeler henüz deneme aşamasındadır. Burada belirleyici niteliklerden biri, akademik materyal üzerinde çalışırken «öğrenciler arasındaki doğrudan etkileşim ve öğrencilerin eşgüdümlü etkinliği» (*) olmaktadır.

Grup çalışması uygulanmasının oluşturduğu önemli değişiklikler yalnızca öğretme sürecinde olmamakta, aynı zamanda yetişme sürecinde de ortaya çıkmaktadır. Grup çalışmasının, öğrencilerin ortak ve eşgüdümlü etkileşimi havasında yürümesine bağlı olarak, etkinliğin ürünlerinde de değişmeler olur. Böylelikle birbirine bağımlı ve karşılıklı olarak denetlenen ilişkiler doğar, *öğrenme* süreci tam anlamıyla ortaklaşmacı özellikler kazanabilir. Yaşıtlarıyla kurduğu *iletişim,* öğrencinin kişiliğinin gelişmesinde çok önemli bir etkendir ve kural olarak çocuğun gerçek akademik etkinliğinin sınırlarının dışında kalır. Bu iletişim, yeni koşullar altında, bu yeni koşulların niteliğini kazanır. Ders sırasındaki çalışmanın ürünleri, yani öğrencinin zihinsel kazanımları, bilgi ve ilgileri, yaşıtlarla kurulan iletişimin doğrudan doğruya nesnesi haline gelirler. Bu yolla,

---

(*) K.I.Liymets, **Derste Grup Çalışması**, Moskova, 1975, sayfa 13, (Rusça).

öğrencilerin ders sırasındaki eylemleri etkin bir özne-nesne ilişkisi niteliği kazanır.

Akademik etkinlikte, iletişimde ve öğrenmede ortaya çıkan bu değişiklikler, öğrencinin yaşamında çok önemli bir yer tutar. Bu değişiklikler ergenin kişiliğinin gelişmesine yardımcı olmaz, ama bu gelişmenin yerini tutacak yeni özellikler ortaya çıkmasına yol açar. Yine bu değişiklikler, yeni bir nitelik taşıyan toplumsal-ruhsal bir görüngü yaratarak grubun gelişme düzeyini yükseltir. Gerçekten de grup çalışmasını uygulayan öğretmenler, bu durumun öğrencilerin kişiliklerinin biçimlenmesinde nasıl tartışılmaz etkileri olduğunu belirtmişlerdir.

Her şeyden önce beklendiği gibi öğrencinin güdülenme alanında değişiklikler olur. Ergenlerin, başka kişilerle iletişim kurmalarına izin veren etkinlik tiplerine son derece değer verdiklerini biliyoruz. Bu durum unutulmamalıdır. Çünkü her şeyden önce iletişim için elverişli durumlar vardır: Bilişsel bir amacın yalnızca ortak katılımla gerçekleştirilmesi ya da kişinin grupta yerini bulması gibi. Bir ergenin akademik grup çalışmasına katkıda bulunmasını bunlar belirler. Fakat şu da hemen ortaya çıkmaktadır: Güçlüklerin üstesinden gelinebilmesi için, ilişkilerin özgül nitelikleri, bir yandan ortak zihinsel etkinliğe katılan herkesin istemlerinden, bir yandan da zihinsel güçlerin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Bu koşullarda, ortak çalışmanın özüne bağlı olarak, yüksek tipte bir iletişim ortaya çıkar. Daha önce vurgulandığı gibi, özne-özne-nesne ilişkileri biçimlenir: İlk önce öğrenci, bir başka öğrenciyle iletişim kurabilmek için akademik bir özneye döner, bundan sonra incelenen özneyi daha iyi anlayabilmek için öteki öğrenciyle ilişkisini düzenler ve kurar.

A.N.Leontiyev, etkinliği, öznenin gereksinimlerinden birini karşılayan bir süreç olarak ele alır; eyleml iso güdüleyicisiyle nesnesi ve hedefi arasında uyuşma olmayan bir süreç olarak görür. Etkinlik ile eylem arasındaki bu farklılık, iletişim ile öğrenmenin nasıl ayırdedileceğini de belirtir. Etkinlik ile eylem arasındaki farklılıktan yola çıkarak, etkinliğin güdüsünü nesneye yönelten bir mekanizma olarak eylemin hedefi tasarlanabilir. Bu mekanizmanın, çocuğun gerçekliğe dönük olarak geliştirdiği yeni bir tutum, yani kişiler arası iletişimdi yeni bir biçim ve yeni bir düzey olduğu vurgulanmalıdır.

Ortaklaşmacı eğitim biçimleriyle birlikte giden grubun gelişme dinamikleriyle ilişkili olarak, ergenin kişilik çizgisinde de dikkate değer değişiklikler olur. Şimdiye dek bir ölçüde durağan nitelikler olarak görülmüş olan kendini değerlendirme yöntemlerinde de bu değişiklikler gözlenebilir.

İş ilişkilerindeki karşılıklı etkileşim ve bağımlılık, başkalarını ve kendini daha kesin bir şekilde algılama (toplumsal algı) gereksinimini de artırır. Toplumsal algı, kendini yönetme ve kendini değerlendirmede görülen gelişmelerin uyarılmasına bağlıdır. Sayısız iç ve dış etkenleri değerlendirmekte olan ergen, başkalarının ve genel durumun kendisinden neler beklediğini sorgulamakta ve anlatmakta, bu beklentiler karşısında kendi yeteneklerini gözden geçirmekte, kendisinden istenenlerin gerçekleşmesini önleyecek kendi içindeki engel ve isteklerin üstesinden gelmesini kendi kendisinden talep etmekte, etkinliklerinin sonuçlarını doğru değerlendirmeye ve başarısızlık nedenlerini ve güçlükleri doğru biçimde çözümlemeye çalışmaktadır, vb. Bir başka deyişle ergen, etkinlik içinde ve etkinlik yoluyla grubun için-

de hem kendi kendisini hem de kendi benliğinin çeşitli görüntülerini farketmektedir.

Akademik etkinliğe doğrudan doğruya katılmakla, kendi bilincine varma ve kendini değerlendirme süreçleri yalnızca hızlanmış olmakla kalmaz, bu süreçlerin içeriğinde de dikkate değer değişiklikler olur. Ergenin yapmaya çalıştığı, artık yalnızca daha fazla sayıda etkeni değerlendirmeye çalışmak değildir. Kendisine ve başkalarına karşı takındığı tavrı belirleyen genel değer yapısı içinde, bu etkenlerden hangilerinin ne ölçüde yer tuttuğunun belirlenmesi de onu uğraştırmaktadır. Bu nedenle akademik etkinliğin geleneksel biçimlerinde, benliğin ve genç yaş gruplarının değerlendirilmesi alanında *emekle* bağlantılı ilişkiler ağırlıklı bir yer tutmaz. Bununla beraber bir görevin birlikte başarılmasında karşılıklı bağımlılık, karşılıklı denetim ve sorumluluk koşullarında iş ilişkileri kendiliğinden ön plana çıkar. Dahası, burada bencil eğilimlere yer yoktur. İşte ergenin ahlak yönünden olgunluk kazanması için gereken önkoşullardan biri de budur.

Birbirinden bağımsız olarak, kuramsal ve kılgısal yönden sıralanan her bir sorun, aynı zamanda daha genel bir başka sorunun parçaları olmaktadır. Bu genel sorunun ortaya konmasında grubun ve grup içinde bireyin incelenmesine özel bir yaklaşım gerekir. Bunun için araştırıcı, etkinliğin kendi kendisini geliştirdiği çözümlemesinden hareket etmeli ve gerek grubu, gerekse grup içindeki bireyi etkileyenin her şeyden önce etkinlik ile etkinliğin yönlendirdikleri olduğunu zihninde canlandırmalıdır.

Akademik etkinlik sırasında ergenin bilinçli, amaçlı şekilde kendi kendini yönetebilir olması sorununda, yukarıdaki bakış açısı işe yarar.

Uzmanlaşma ve özümleme sürecinde, gerek etkinliğin nesnesinin, gerekse bu nesnenin mantığının az ya da çok dağınık olduğu kimi durumlar bulunduğunu eğitim deneyleri göstermiştir. Böyle bir durumda bireyin başına gelenler kadar, sürüp gitmekte olan etkinliğin, hangi koşullarda böyle bir kesilmeye uğradığı da çok sayıda ruhbilimci tarafından incelenmiş bir sorundur. Ancak, nesnel etkinliğin karmaşık koşulları, bir kural olarak, *per se* (*) incelenmiş, bu incelemelere daha geniş, toplumsal bir çehre kazandırmak, özellikle de bir topluluk olarak grubun gelişme düzeyini dikkate almak için bir çaba gösterilmemiştir. Aynı zamanda bireyin, etkinliğine bağlı karmaşık koşullarca belirlenen davranışı ve genel durumu, dağınık grupta ve toplulukta, elbette birbirinden farklı olarak ele alınmalıdır.

Şimdi, ergenin öğrenme gruplarındaki etkinliğine ve bu etkenliğin doğasında var olan özelliklere bir de bu açıdan bakalım. Bu durumda bulunan bireyin tam bir çelişki içinde olduğu söylenebilir. Bir yandan yukarda söylediğimiz gibi grup çalışması öğrencilerin birbirlerini aydınlatmaları ve bireysel olarak kendilerini değerlendirmeleri için uygun bir ortam yaratır, çünkü her ergene ders dışında, edindiği bilgi ve becerileri etkin hale getirmesi için bir şans verilmiştir. Ama öte yandan bir öğrenci, grup çalışmasını yürüten öğretmenlerin ortak görüşüyle bütün bütüne uyumlu olursa, bu durum «büyük gerginliğe yol açmaktadır ve böyle bir yöntemin günde iki dersten daha fazla sayıda kullanılmasının yarar sağlaması çok zordur.» (**)

(*) per se: Latince. kendi başına. kendisi için anlamında. - Çev.

(**) K.I.Liymets, **Derste Grup Çalışması**, sayfa 53.

Bu gerginliğe yol açan nedir? Bu durumun yalnızca işin bir adımındaki hızlanmayla açıklanamayacağı açıktır. Çünkü grupta, görevi ortalama hızdan daha çabuk başaran birisi mutlaka vardır. Öğrenciler arasında gerginlik ve sıkıntı doğurabilen asıl neden, temelde toplumsal algı ve toplumsal karşılaştırma süreçlerinin işlemesi olmaktadır. Dahası, aralarından birisinin yetenekli olması, öteki ergenler arasındaki gerginliği yalnızca artırabilir.

Bu tip olaylarda ne yapmalıyız sorusu ortaya çıkıyor. Bu olayların istenmeyen durumlar olduğu vurgulanmakla yetinilebilir kuşkusuz. Ama konuya daha değişik şekilde bakılabilir ve bireyin gelişmesi ve olgunlaşması, zihinsel ve ruhsal yönden gerçekten etkin şekilde büyümesi için bu konunun aşılması gerektiği söylenebilir. Bununla birlikte, yalnızca belli durumlarda, ergenle kişiliğine yönelik bir tehdit hissi doğurabilecek durumları tehlikesiz hale getirmek üzere bu toplumsal karşılaştırma biçimleri aşılabilecek nitelikler kazanır. Böyle durumlara bir örnek olan «işbirliğiyle eğitim» ilkeleri, Sovyet eğitim kuramı içinde, önce A.A.Sukomlinski ve D.N.Uznadze tarafından, daha sonra S.A.Amonaşvili tarafından yaygınlaştırılmıştır. (*)

Bu ilkeleri formüle ederken genellikle birbirine inanma ve açıklık, çocuğun kişiliğine saygı, çocuğun iç dünyasını anlamak için kendini onun yerine koyma ve benzeri tavırların oluşturduğu atmosferin gerekli olduğu vurgulanmış, ayrıca topluluktaki güven ilişkilerinin de gerekli olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak

---

(*) Bakınız: S.A.Amonaşvili, «Akademik Etkinliğin Parçaları Olarak Ruhbilimsel ve Öğretici Özellikler,» Vaprosy Psikhologii, No. 4, 1975.

işbirliğiyle eğitimin ilkeleri daha da genişletilebilir. Öyle ki, ergenin, -gelişmesi ya da büyümesi söz konusu olmadan- etkin biçimde engellenme durumlarının üstesinden gelebilmesini sağlamaya yönelik eğitsel etkiler de bu ilkeler arasında sayılabilir.

Çalışma grupta oluyorsa bu etkin tavır, özel herhangi bir çaba olmadan, örneğin yürütülen ortaklaşmacı etkileşimin ve öğrenme etkinliğinin içeriği belirlenmeden de, bireyin içinde gelişir. Bununla birlikte, doğru bir biçimde örgütlenmiş bir grup çalışması yadsınamaz, yalnız burada öğretmenin önderlik rolü olması zorunludur.

Ergenin hem kendisi, hem çevresiyle ilgili bilinç kazanma, toplumsal karşılaştırma ve kendini yönetme etkinlikleri açısından bu durumun önemi çok büyüktür. *Topluluğun gelişmesiyle bireyin gelişmesinin, bu süreç sırasında birbirleriyle çok yakından bağlantılı oldukları* burada vurgulanmalıdır. Makarenko'nun dediği gibi bu süreçlerin ikisi de, «tek bir eğitsel yöntem» tarafından yönlendirilir.

Gerek kendilerini ve başkalarını algılamaları, gerekse yapıcı eylem stratejileri yönünden, ergenlerin, yüksek derecede gelişmiş gruplarda daha kesin oldukları söylenebilir. Buna karşılık benzer koşullardaki dağınık gruplarda, yapıcı kararlardan çok kendiliğinden «savunmalar» ortaya çıkar, etkinliğin örgütlenmesi ve kendini değerlendirme bile bozulur, vb.

Topluluklar gibi gruplardaki gelişme düzeylerinin farklılıklarını belirlemeyi özel bir deney programı sağlayabilir. Bu yolla, aynı zamanda, ergenin kendini farketmesi ve kendini yönetmesi, çeşitli yönlerden ve farklı koşullar altında incelenebilir: Sınıfta o günkü derste, araştırıcının incelediği kişilere yansız bir tavırla yaklaş-

tığı grup çalışmasında, öğrencilerin yönetmesinin hedeflendiği bir grup çalışması deneyi koşullarında, özel olarak örgütlenmiş grup etkileşimi sürecinde (grup etkinliğinin hedeflerine ulaşmak için öğrencilerin eylemlerinin uyuşmasını ve grupta kesin bir geribildirim (=feedback) bulunmasını gerekli kılan amaçlı, bilinçli kendini yönetme yöntemleri ile)...

Sovyet eğitim sistemi, en başından beri çocukların ortaklaşa yaşama ve çalışma yeteneklerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Bilimsel bilgiyle uygulamanın bir araya geldiği günümüzde, bu amaca yönelik olarak çalışırken, akademik topluluklarda olabilecek en üstün eğitimin sağlanmasına, toplumsal ruhbilim yardımcı olabilir.

Sovyet bireyinin etkin tutumunun biçimlenmesine katkıda bulunması amacıyla, öğrencilerin toplumsal etkileşimini yaymaya duyulan gereksinim, en uygun eğitim sürecinin nasıl sağlanacağına yönelik araştırmaları hızlandırmıştır. Bugün, akademik etkinlik alanında toplumsal deneyimleri geliştirecek *bireysel koşullar* ile toplumsal açıdan yararlı emek ve özgür iletişim alanlarındaki *ortaklaşmacı koşullar* arasında varolan çelişkiyi bir ölçüde giderebilme çabaları, esas olarak iki yönde gelişmektedir. Bunlardan birincisi, yapısal ve işlevsel niteliklerini, akademik, toplumsal açıdan yararlı, spora yönelik, vb. gibi çeşitli ana grup etkinliği tiplerinin belirlediği, çoğul-etkinlikli toplulukların yaratılmasını tasarlamaktır. (*) Akademik etkinliği örgütleyen grup biçimlerinin araştırılmasına yönelik olan ikinci yönden daha önce söz edilmişti. Öğrencinin, ortakla-

---

(*) Bakınız: D.I.Feldstayn, «Çocuk Topluluğunun Ruhbilimsel Nitelikleri ve Okul Öncesi Çocuklarda Ortaklaşmacı Kişilik Özelliklerinin Oluşması», **Vaprosy Psikhologii**, No. 2, 1977.

şa bilişsel etkinlik sürecine özne olarak katılımı, bireyin etkin tutumunu, öğretimin gündelik biçimlerinden çok daha etkili biçimde şekillendirir. Eğitim sürecinin yeni örgütlenme biçimleri, yeni güdülenme öğeleri doğmasına yol açacaktır. Örneğin, toplumsal yönden olumlu sonuçlar elde edilmesine her bir sınıf üyesinin katkısındaki yaygınlık ve fazlalığın toplumca onaylanması, etkinlik içinde işbirliği fırsatı ve etkinlik öznesi olarak bireyin kendisinin farkına varması, vb. Sorumluluk, vicdanlılık gibi kimi önemli kişilik özelliklerini kazandırarak her öğrencinin gelişmesini sağlamaya yönelik eğitsel hedeflere ulaşılması için bu yeni güdülenme öğeleri akılda tutulmalıdır. Bu yönden «ilgi grupları» (*) yoluyla yönlendirilen eğitsel etkilerin varlığı, çok yararlı olabilir.

Bu açıdan, ilgisel ilişkiler sorunu, eğitimde çokkatmanlı yaklaşımın uygulanmasının, ruhbilimsel ve eğitimbilimsel yönden çok önemli özelliklerini ortaya çıkarmaktadır.

Daha önce gösterildiği gibi, her grup için, istekleri grup üyeleri tarafından dikkate alınan ve görüşleri bir yönelim noktası oluşturan grup dışı kimi kişiler bulunabilir. Bu kişiler önemli bir iletişim çevresi olarak tanımlanırlar. Belli bir kişi için kimi insanların ilgiselliği» (*), her şeyden önce bir nesneye ya da bir kişiye (kendisi de olabilir) ilişkin herhangi bir şeyi anlamasıyla ilgili sorunları çözerken, o insanların o kişi için önemli olmasını öngörür. «İlgi ölçümü» (*) yöntemlerini uygulayarak öğrenci için önemli olan görüş ve düşünceleri, genellikle bilinçdışı olarak dikkate alınan insan çevresini açığa çıkarabiliriz.

(*) Bakınız: Bölüm. IV (Cilt. 1, s. 152) - Çev.

Bu yöntem, eğitim sürecinin pratik gereksinimleri için son derece umut verici bir şekle dönüşebilir. Bu yöntem geliştirilerek ve uygulanarak eğitimin seçici etkisi için hedefler göstermede öğretmene yardım edebilir hale getirilir. Çevresi için bir başvuru odağı olarak hareket eden bir öğrenciyi etkileyen öğretmen o öğrencinin birçok arkadaşını da dolaylı yoldan, ama daha az güçlü olmayan bir şekilde etkileyebilir hale gelir. Eğitsel etkilerin ortak mı, yoksa bireysel mi olacağı şeklindeki yanlış soruyu aşmanın yollarından biri de budur.

Seçmenin güdülenme çekirdeğinin gerçek temelini oluşturduğu yüksek derecede gelişmiş grupların biçimlendirdiği işe yönelimli toplulukların, öteki topluluklar arasında öncelik taşıdığı bir gerçektir. Ancak bu gerçeği öne sürerek, çokkatmanlı yaklaşım temelinde yorumlandıklarında kişiler arası ilişkilerin duygusal yönünün yoksullaşacağı olasılığından korkmak yersizdir.

Bu konuda çokkatmanlı kavrama dayanan bir dizi araştırmada bilimsel bir doğrulukla gösterilmiş olan, grubun etkin duygusal özdeşim olayını vurgulamak yeterli olacaktır. Bu olay, «kendisi için olduğu gibi, başkaları için de», «başkaları için olduğu gibi, kendisi için de» şeklindeki insancıl ilkeyi göstermektedir. Toplulukları, düşük gelişme düzeyindeki öteki gruplardan ayırdeden bir temel nokta olan bu ilke, gerçek ortaklaşmacılığın bir özelliğidir. Gerçek iş topluluğunun karekteristik özellikleri, karşılıklı yardım ve destek, iyi niyet, sevecenlik, karşılıklı ilişkilerde duygusal sıcaklık olarak sıralanır. Buna karşılık topluma karşı (antisocial) bir özü olan gruplardaki deneyler, kendini düşünmenin ve başkalarına karşı kayıtsızlığın varlığını ortaya koymuştur.

Okul topluluğunda, bu olayın varlığı ya da yokluğu, özellikle o akademik topluluğa ilk kez katılan yeni üyeye gösterilen tutumda ortaya çıkar. Grup içi etkin duygusal özdeşimin sınıfta varolduğu durumda bile, yeni bir üyeye bu özdeşimin gösterilmemesi, o öğrenci grubunda kişiler arası ilişkiler sisteminin çok iyi olmadığı yönünde ciddi bir bulgudur.

Grupta hangi etkin duygusal özdeşimin yönlendirici rol oynadığı şeklindeki çözümün öncelikle acil olduğu bir durum vardır: İş reformu okullarında, eğitsel ve ruhsal çalışmaları geliştirecek yolların belirlenmesi sorunu. Toplulukların biçimlenmesi burada ilk ve önde gelen sorundur. Kuşkusuz, bir suçlunun kişiliğini düzeltmede emek güçlü bir etkendir. Ama bu konuda önemli bir kural söyleyeceğim: Bir kişinin emeğinin doğru bir işleve kavuşmuş sayılabilmesi için, emek tarafından yönlendirilen kişiler arası ilişkilerinin ortaklaşmacılık ve gerçek bir insancıllık olarak tanımlanması gerekir. Bu gerçek insancıllığın ve ortaklaşmacılığın varlığını ya da yokluğunu gösteren ölçeğin dikkate alınması, toplumsal ve eğitsel ruhbilimde söz konusu olan tanı yöntemlerinin aydınlatılması için de yardımcı olabilir.

Doğaldır ki, çokkatmanlı yaklaşımın sosyalist eğitim dünyasına doğrudan doğruya uygulanabilme yolları, yalnızca, kişiler arası ilişkilerin ortak hedef tarafından yönlendirildiği grup etkinliğinin toplumsal ruhbilimce ortaya konan elverişli yanlarının kullanılması ya da «ilgiölçümü» yöntemlerinin topluluk içi farklılıkları daha anlaşılır kılacak ve eğitsel etkiler açısından yol gösterici olacak şekilde uygulanması ile sınırlı değildir. Şimdi çokkatmanlı yaklaşımın, bu alandaki kişiler arası ilişkiler olgusunun yorumlanması için eğitsel ruhbi-

lim allanına pratik olarak nasıl uygulandığına kısaca birkaç örnek verelim.

A.A.Turovskaya'nın araştırmalarının uygulama değeri olan önemli sonuçları vardır. Bu sonuçlara göre, toplumsal yönden önemli bir amacın gerçekleşmesine grubun katılımının yüksek derecede olması, ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme eğilimlerini yaşama geçirmekte, ortakuyumcu davranışların ortaya çıkmasını ise engellemektedir. Turovskaya'nın deneyleri, bazı öğretmen tiplerinin etkinliklerinde olası zayıflık taşıyan bir noktanın açığa çıkmasını sağlamıştır. Toplanan verilerin çözümlenmesi göstermiştir ki amacın yalnızca formüle edildiği, içselleştirilmesi işinin yürütülmediği gruplarda, öğrenciler amacı kolayca reddederek bir sözde grubun etkisine uygunluk göstermişlerdir. Demek ki burada, toplumsal yönden yararlı olan amaç, grubu oluşturan bireyler tarafından içselleşmediğinden bu grup için önemli hale gelmemiş ve çok uzak kapalı bir olgu olarak kalmıştır.

A.A.Turovskaya'nın kullandığı yöntemin geniş bir tanı potansiyeli olduğu anlaşılmaktadır. Grup hedefinin özümlenmesi doğrudan doğruya öğretmenin nitelikli çalışmasına bağlı olduğuna göre, bu yöntemle öğretmenin yürüttüğü *eğitim çalışmasının niteliği* nesnel olarak değerlendirilebilir. Böylece, ruhbilimci bu yöntemi eğitimin etkinliğinin bir ölçeği olarak kullanabilir hale gelir. Okul, ortaöğretim düzeyinde bir teknik okul, meslek okulu, genç izci kampı, kısacası çocukların ve ergenlerin oluşturduğu bütün gruplar, bu yönteme dayalı işlemlerin uygulanacağı alana girer.

Çokkatmanlı yaklaşımla çözümlenebilecek bir başka eğitsel ruhbilim sorunu da, ergenlikteki karşılıklı yeğlemelerin temelinde neyin bulunduğu sorusudur.

Kuşkusuz, öğretmenler ve ruhbilimciler için bu soru yeni değildir. Ancak şimdiye kadar seçme ve yeğlemeye ilişkin güdüleri ortaya çıkaracak deneyimsel ölçekler elde etmek için güvenilir bir yöntem önerilmemiştir. Çokkatmanlı yaklaşım kullanılarak formüle edilen temel soru şudur: Kişiler arası yönelimin güdülenmesi, öznenin belli bir kişiye yönelen, bulanık, çözümienemez gereksinimleri tarafından mı belirlenir, yoksa yeğleme ile ilgili güdüleri yalnızca kişisel olay olarak görmemek, toplulukta varolan karşılıklı toplumsal ilişkilerden türeyen bir «kişiler arası ilişkiler olayı» olarak mı ele almak gerekir? Öte yandan, kişiler arası iletişimde karşıdaki kişinin seçimiyle ilgili güdülerin oluşturduğu yapı değişir, bu değişiklik ortak etkinlik sırasında biçimlenen karşılıklı ilişkilerin etkisi altındadır. Bu durum dikkate alındığında yukarıdaki soru bir başka anlam kazanır. Etkinlikten kaynaklanan gereklerin karşılanması, yeni gereksinimler doğurur. Bunun sonucunda kişiler arası ilişkiler sistemi içinde yeğlemenin güdülenmesi de değişir.

Grup üyesi neden şu ya da bu kişiyi yeğler? Neden sınıfın belli bir bölümü «en çok yeğlenenler» arasındadır da bir başka bölümü «dışlananları» oluşturur? Kısacası, neden sınıfın sosyometrik tablosu bu şekildedir? Bu tipte sorunlarla karşı karşıya gelen bir öğretmen ya da ruhbilimci için seçmenin güdülenme çekirdeğinin içeriği aynı zamanda grubun bir topluluk olarak eriştiği düzeyin de bir belirteci olacaktır. Buna göre, bir topluluğun oluşmasının ilk evrelerinde kızların ve oğlanların dikkatleri doğrudan doğruya arkadaşlarının fiziksel görünümlerine doğru yönelmiştir, kolay iletişim kurabilme, çekicilik, giyim biçimi, vb. gibi. Buna karşılık topluluğun gelişmesinin daha ileri aşamalarında,

gittikçe artan bir biçimde ortak etkinlik sırasında ortaya çıkan kişisel özelliklere göre yönlenme başlar. Bununla ilgili değişkenleri ortaya çıkarma çalışması, öğretmenler ve eğiticiler için çok önemli bir sorundur. Bu konudaki çalışmalar, inandırıcı şekilde şunu göstermiştir: Kişiler arası yeğlemelerin doğası ve toplumsal değeri, hem grubun gelişme düzeyine, hem de etkinliğin özgül niteliğine bağlı olmaktadır. Bütünüyle kişisel bir olay gibi görünen bireysel yeğleme, grup topluluk haline geldikçe toplumsal yönden önem taşıyan etkenler tarafından giderek daha fazla ölçüde biçimlendirilmekte ve sonuçta bunun tipik bir toplumsal görüngü olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlar, okul topluluklarındaki sosyometrik incelemelere farklı bir açıdan bakmamız ve sosyometrinin gerçek olanaklarını belirlememiz için uygun bir zemin hazırlamaktadır.

Kuşkusuz, sosyometri, bir grubun içinde varolan duygusal yeğlemeler tablosunun yeterince çabuk biçimde açıklanmasını sağlar. Daha önce söylendiği gibi, geleneksel sosyometri yöntemiyle, gruptaki gerçek farklılıkların güvenilir bir şekilde betimlenebileceğinden kuşku duyulmalıdır. Sorun herşeyden önce, kişiler arası seçmelerin altında neyin yattığının açığa çıkarılmasıdır. Günlük yaşamda, genellikle, belli bir grup üyesinin arkadaşları tarafından yeğlendiğini bilmektense, yeğlenme nedenini bilmek daha büyük bir önem taşır. Kişiler arası yeğlemelerde güdülenme sisteminin aydınlatılmasıyla, gruptaki farklılıkların çok daha ayrıntılı bir betimlemesi elde edilir. Çokkatmanlı yaklaşımın çerçevesi içinde değinilmiş olan, kişiler arası yeğlemeler sisteminde seçmenin güdülenme çekirdeğini açığa çıkaran bir yöntem kullanılarak bu sorun çözümlenebilir.

Kişiler arası ilişkiler sisteminde seçmenin güdülenme çekirdeğini ortaya çıkarma yöntemi, kuşkusuz, öğrenci topluluklarında çok geniş olarak kullanılan sosyometrik yöntemlere yeni bir içerik katan ya da en azından dikkate değer bir ek yapan tanı yöntemlerinin özgün örneği olarak görülebilir. N.M.Şvaleva'nın daha önce de sözü edilen (*) araştırması (1978) şunu göstermiştir: Topluluklarda ortak etkinlikle biçimlenen özelliklerin saygınlığı, karşılıklı seçmelerin varlığında artmaktadır.

Şimdi çokkatmanlı yaklaşımın ortaklaşmacı bağlılık sorunuyla ilişkili bir başka yönünden söz edelim. Bu kavramın, çok genel anlamda ne demek olduğu açıktır: Ortaklaşmacı bağlılık, karşılıklı yardım ve desteği, açıksözlü ve iyi niyetli eleştiriyi, kendisini karşıdakinin yerine koyma çabasını, amaçlara ulaşmada direnci ve başka nitelikleri içerir. Bunların tümü doğrudur. Ama topluluğun betimleyici nitelikleri yeterli değildir. Bu nedenle topluluktaki gerçek bağlılığın deneysel olarak denetlenmiş nicel ve nitel değerlendirmesi yapılmalıdır. Gösterdiğimiz gibi, çokkatmanlı yaklaşım, bu iş için gereken ölçeklerin bulunmasını sağlamıştır. Uzun süreli ve toplumsal yönden önemli olan ortak etkinliğin birliği sağladığı gruplarda, toplulukta «değer yönelimli bir birliktelik» adı verilen yüksek düzeyde bir bağlılığın ortaya çıktığı ve bu bağlılığın toplumsal önem taşıyan grup hedeflerine ve değerlerine olumlu bir tavır aldığı şeklinde bir varsayım ortaya atılmış ve kanıtlanmıştır. Bir öğretmen için, bir çocuk topluluğundaki gerçek bağlılık düzeyini kavramanın ne denli önemli olduğu düşünülürse, değer yönelimli birlikteliğin nesnel ölçütlerinin

(*) Bakınız: Cilt 1, s. 152 - Çev.

de ne denli önem taşıdığı anlaşılır. Ortaklaşmacı bağlılık, grubun çeşitli yetenekleri için bir ön koşuldur: Güçlüklere karşı koymak, arkadaşça bir havada çalışmak, her grup üyesinin kişiliğini geliştirmesi için en iyi fırsatları yaratmak, olumsuzları da içinde her çeşit koşulda birleşik bir bütün olarak kalmak...

Topluluk içinde bireyin sosyalist eğitiminin en önemli görevlerinin yerine getirilmesini hedefleyen tanı yöntemleri titizlikle hazırlanırken, çokkatmanlı yaklaşımın ortaya koyduğu değişkenler akla gelmelidir. Bu değişkenler aynı zamanda öğretmene, toplulukların oluşumunu ve kişiler arası ilişkilerde geçerli olan yasaları anlamasında gerekli bir kılavuz olabilir ve onun eğitimde daha etkin ve yol gösterici olmak üzere uygulayacağı yöntemleri gösterebilir.

BÖLÜM VII

AİLE ORTAKLAŞMACI BİR TOPLULUK OLABİLİR Mİ?

Kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayalı olarak yönlendirilmesi görüşü, endüstriyel, bilimsel, eğitsel ve sportif topluluklar içinde deneysel olarak incelenmiştir. Buralarda herşey oldukça yolunda gitmektedir. Ortak bir işle uğraşan bir toplulukta, bireyselliğin aşıldığı, ortaklaşmacı özelliklerin biçimlendiği bir süreç vardır. Bu süreç sırasında, kişiler arası ilişkilerin çekirdeği işbirliğinden oluşmaktadır. Bu işbirliğinin bir sonucu olarak bir araya gelmiş kişiler özgül nitelikler kazanırlar ve özgül, tipte bir gruba, yani topluluğa dönüşürler. Ancak etkinliğe dayalı yönlendirme ilkelerinin alanını, aile gibi özgül bir yapıyı da kapsayacak şekilde genişletebilir miyiz? Aile bir topluluk, yani ortaklaşmacı bir grup olabilir mi? Bu soruyu yanıtlayabilmemiz için, ailenin üyeleri arasında gerçek bir işbirliğinin varolma olasılığını gün ışığına kavuşturmamız gerekiyor.

İşbirliği: Aile İçi İlişkilerde Kararlılığın Temeli

Öyle görünüyor ki, eski kuşakla yeni kuşak arasındaki ilişkilerin örgütlenmesinde en uygun yöntem, kol-

lamacılık, karışmama ya da yanyana varolma değil, işbirliği olmaktadır. Ancak 33 36 yaşlarında bir anababayla yirmi yaşındaki kızların arasında bir işbirliğinden söz edilebilir mi? Belki işbirliği olabilir, ama eşit olmayan koşullarda. Ben burada bir çelişki olduğunu düşünmüyorum. Yapmak istediğim, halka yönelik eğitsel yayınlarda geniş ölçüde anlatılan, çocukların ev işlerine (kolay temizlik ve düzen, alışveriş, bulaşık, küçüklerin bakımı, vb.) başarılı şekilde katkıda bulunmalarının örneklerini yinelemek değil. Kuşkusuz bütün bunlar ortak etkinliğin önemli bir yönüdür ve yadsınmamaları gerekir. Çocukların evde, bahçede, ormanda anababalarıyla birlikte çalıştıkları ve sıklıkla güvenilir, sorumlu yardımcılar haline geldikleri kırsal bölgede, bu katkıların rolü yoğun bir şekilde artmaktadır.

Gerek iş eğitimine, gerekse emeğe sosyalist bilinçle yaklaşmanın gelişmesine SSCB'de büyük önem verilmektedir. Emek, insanı yaratan ve onu hayvanlardan ayıran temel değişkenlerden birisidir. Bugün de emek, insanoğlunu yaratmayı ve biçimlendirmeyi sürdürmektedir. Kişilerde gerçek insancıl özü oluşturan herşey, kişinin toplumsal yönden yararlı bir işe katılması yoluyla ve öteki kişilerle kurduğu iletişimden geçerek oluşur.

Biz, tüm maddi ve kültürel ürünlerin yaratıcısı olan işin, aile içinde yaşamın temel gereksinimi haline gelmesi için uğraşıyoruz. Ancak, kuşaklar arası işbirliği sorunu, ruhbilimsel yönden henüz tam anlamıyla çözümlenmiş değildir.

Sosyalist toplumun, ister yetişkin olsun, ister çocuk, herbir üyesinden çok şeyler istediği unutulmamalıdır. Bu istemler arasında üretim kotaları, davranış kuralları, ahlaki ölçütler, sosyalist yükümlülükler, vb. de vardır. Kişinin toplumsal değeri, ne kadar bu ölçütleri

taşıdığına, bu kurallara uyduğuna, bu kotaları sağladığına bağımlı olmaktadır. Öte yandan, çocuklarla anababalar arasındaki işbirliğinin bir başka yönü daha vardır, daha önce «duygusal katılım» adıyla bundan söz etmiştik.

Öbürleriyle ilgili işlerden duygusal yönden ve etkin bir şekilde etkilenme, duygudaşlık, kendini öbürünün yerine koyma... Bütün bu sayılanların oluşturduğu duygusal katılım, aile içindeki karşılıklı ilişkilerle kuşakları birbirine bağlar ve ilgisizliğe, katılığa, bencilliğe fırsat vermez. Güç durumlarda ani karar verme özelliği duygusal katılımın bir biçimi olduğu gibi, kişinin işbirliğine ve destek olmaya yatkınlığının da bir kanıtı olmaktadır. Uyumlu aile ilişkileri, duygusal katılım göstergelerinin karşılıklı olmasını öngörür. Kuşkusuz çocuklarına yardım sunarak ve onları destekleyerek, örneğin derslere yardım, çocuğa gündelik ve sportif becerileri öğretme, işleriyle ilgilenme gibi biçimlerde, anababaların duygusal katılımda bulunmaları olağandır. Ancak duygusal katılım her zaman için anabaların duygularının nesnesi ile çocuklara taşınır mı? Ne yazık ki bu durum her zaman karşılıklı olmaktan çok uzaktır.

Yetişkinlerin yaşamı, kimi zaman yalnızca güçlüklerle, kimi zaman da dramatik durumlarla iyice karmaşık hale gelir. Eğer oğlumuzun ya da kızımızın bize daha yakın olmasını istiyorsak, (dikkat ediniz, burada, çocuğun ana-babasına daha yakın hale gelmesinden söz ediyoruz, onların çevresinde dönmesinden değil, kaldı ki böyle bir durum gereksizdir) ilk kural onları yetişkilerin üzüntülerinden ve sevinçlerinden korumamak; yani onları yalnızca birer tanık olarak bırakmayıp erişkinlerin yaşantısına doğrudan katmak

gerekir. Dahası bu işe olabildiğince erken, doğrudan doğruya ve açıklıkla başlanmalı, ancak çocuğun yaşına uygun biçimde ayrıntılı açıklamalar yapılmalıdır.

Bir örnek verelim. Endişeli ve tedirgin bir kadın, çocuğunun durumunu öğretmene açıklar: «Biliyorsunuz kocam bir ameliyat geçirdi. Durumu ciddi, kalbi de iyi çalışmıyor... Bu durumda bana ne önerebilirsiniz Alyoşa'ya söyleyeyim mi, söylemeyeyim mi? Kocam henüz çok küçük olduğu için onu üzmememi, ancak işe gitmediğini söylememi istiyor. Ne yapmalıyım?»

Bu tip konular, çocuğa mutlaka anlatılmalıdır! Kuşkusuz durumu abartmayacak ve çocuğu korkutmayacak sözcükler bulunmalıdır. Fakat sonuçla ilgili beklentiler kesinlikle paylaşılmalı, çocuk hiçbir şekilde karanlıkta bırakılmamalıdır. Çocuk üzülecek, belki de ağlayacaktır. Ama bu tepkiler çok doğaldır, çünkü o da ailenin bir üyesidir ve böyle bir duruma katılmak da onun hakları ve görevleri arasındadır. Hem üzüntü, hem sevinç; hem gözyaşları, hem kahkaha... hepsi paylaşılmalıdır. Aile üyelerini birbirine bağlayan ve ailenin temellerini güçlendiren, ortak duygular, umutlar ve düşlerdir.

Öğretmen şöyle yanıt verdi: «Umarım kocanız düzelecektir. Bu durumun Alyoşa için en büyük mutluluk kaynağı olmasına izin verin. Bırakın Alyoşa, babasının kendi omuzuna dayanarak hastaneden çıktığı günü düşleşin. İyileşme döneminde babasının bakımında size yardımcı olmaktan, kendisine gerek duyulmasından ve annesiyle babasına destek sağlayarak yararlı olmaktan çok hoşlanacaktır. Hayır, hayır! Bilmesi gerekiyor. Yaşamı ondan saklamayın!»

İşte, kuşaklar arasında düşünülemeyen işbirliği söz konusu olmadan da, duygusal katılımın ortaya çıkışı bu

şekildedir. Akrabalık bağlarının bir araya getirdiği üç ya da dört kişilik bir aile, kendi içindeki kişiler arası ilişkilerin doğasına bağlı olarak bir topluluk haline gelebilir de, gelemeyebilir de.

İşbirliğini gerçekleştirebilmek için işbirliği yapacak kişiler gerekir. Ancak burada, başarılı bir işbirliği için kaç kişinin bir araya gelmesi gerektiği sorusu ortaya çıkacaktır. Kuşkusuz bazıları, anne, baba ve çocuğu düşünerek hemen üç kişi diyecektir. Bazıları da büyükanne ve büyükbabayı da hesaba katarak beş rakamını söyleyecektir. Ailede işbirliğine katkıları hiçbir şekilde az olmayan bu kişiler gerçekten de atlanmamalıdır. Daha genç üyelerin de ara sıra eklenmesiyle bu sayı çok seyrek olarak daha büyük düşünülmüştür. Hiçbir şekilde bu sayıyı sihirli yedi rakamının üzerine çıkarana rastlanmamıştır. Hatta bir keresinde ben, toplumsal ruhbilimin elde ettiği en yeni sonuçlara gönderme yaparak, ailenin boyutunu büyütmeme isteklerine destek olmaya çalışan bir Amerikalı ruhbilimciyle görüşmüştüm. Savunduğu tez kabaca şöyleydi: On ya da daha fazla üyesi olan bir ailede ne çeşit bir işbirliği bulunabilir? İşbirliği, hem duygudaşlık, karşılıklı sevecenlik, özgül duyarlılık demektir hem de en önemlisi etkin yardımı kapsar. Bütün bunlar olmadan, işbirliği de düşünülemez. Bu tez bana, bir kişinin kötü kaderinin tanıkları arttıkça, kurbanın yardım alma şansının azaldığını deneysel olarak kanıtlayan Bill Latane'nin deneylerini anımsattı. Açıktır ki herkes, sıkıntıdaki kişiye bir başkasının yardım etmesi gerektiğini düşünmektedir. Büyük bir ailede bu yaklaşım olasıdır ya da daha doğrusu zorunludur. Çok sayıda çocuk bulunduğundan her birinin «değeri» kaçınılmaz olarak düşer. Ailenin, kendisini karşısındakinin yerine koyabilme stoğu, bütün üyelere eşit

olarak bölünür, pay sahibi çok olduğu için, sonuçta paylar önemsiz hale gelir. Küçük bir grupta bulunanları birbirine yaklaştıran bağlar, sevgi, birbirini anlama ve işbirliğinden başka birşey değildir. Aile küçüldükçe, aile sorunlarının çözümünde gerek duygusal bağlılık için, gerekse başarılı bir işbirliği için sans artar.

Tartışmalıydım. Latane'ın deneyleri gerçekten de iyi tanınıyordu, ben de değerli olduklarından kuşku duyabileceğimi sanmıyordum. Ancak bu deneylerden, daha ileri sonuçlar çıkarılabileceğinden kuşkuluydum. Rasgele kişilerin oluşturduğu gruplarda yürütülen araştırmalardan elde edilen sonuçların topluluklara genişletilemiyeceğini kabul ettirecek g erekçelerimiz vardı. Bunları daha önceki olgulardan edinmiştik. Gerçekten de, Latane'ın toplumsal ruhbilim deneylerinde yer alan kişiler, içinde yaşadıkları toplumsal sistemin damgasını taşıyorlardı. Bu noktayı akılda tutmayan kişi, yukarıda sözünü ettiğim görüşmedeki ruhbilimci gibi, ciddi ruhbilimsel yanlışlar yapabilir. Sonuçta şundan emin oldum: Latane'ın katı laboratuvar deneyleri koşullarından elde ettikleri türden sonuçlar, yalnızca Sovyet halkına değil, bağlılık derecesi yüksek topluluklara da uygulanamaz. Bir örnek vereyim.

Bir zamanlar, bir grup sinemacıyla birlikte, bütünüyle belgesel nitelikte halka yönelik bilimsel bir film çekmiştik. (*) Olaylar, Batumdan Odesa'ya giden ve yabancı turistleri taşıyan bir gemide geçiyordu. Daha sonra gelişecek olaylarda gemide çalışanların tepkilerini

(*) Yerimi Kim Tutar? Filmin senaryosunu yazan: Y.Zagdanski, yönetmen: A.Mikulski, bilimsel danışman: A.Petrovski, Kievnauch film, 1973.

filme almak istiyorduk. Amacımızı yalnızca kaptan bi liyordu ve gizli bir alıcı kullanıldı.

Geminin yalnızca görevlilere yönelik radyo sisteminden şu anlamda bir haber yayınlandı: Bir yolcu, Demokratik Alman Cumhuriyetinden bir traktör sürücüsünün on dört yaşındaki oğlu, kötü bir şekilde yanmıştı ve transplantasyon için deri gerekiyordu. Yanıt olarak çalışanlar geminin çeşitli bölümlerinden koşarak yolcu salonuna geldiler. Bir genci kurtarmak için gerekenden çok daha fazla sayıda kişi toplandı. Kaptan geldi ve «lütfen iki kişi kalsın, ötekiler gidebilir» dedi. Kimse gitmedi. Ardından kaptan, «ameliyat çok ağrılı olur canınız yanacak!» dedi. Yine kimse gitmedi. Bunun üzerine kaptan, «deri verenlerde düzelmeyen yara izi kalacak» dedi. Yolcu salonunda toplananlar arasında kadınlar ve genç kızlar da vardı. Kimse ayrılmadı. Kısa bir süre sonra deri naklinin ancak karadaki bir hastanede yapılabileceği bildirildi, gemi görevlileri ancak bundan sonra dağıldı...

Bu olay, insanların «ben yardım etmezsem, başka kimin yardım etmesini bekleyebilirim?» diye düşündüğü toplumsal koşullarda «Latane etkisinin» işlemediğini inandırıcı biçimde göstermiyor mu? Bu etki, aile topluluğuna ilişkin olarak da geçerli değildir. Deneyler, sekiz on çocuklu büyük ailelerde, işbirliği temeline dayalı olarak gerçek bir iş ve eğitim topluluğu oluştuğunu göstermektedir. Bu ailelerde görevler düzgün ve kesin şekilde dağıtılmıştır, büyük çocukların zayıflamasına yol açmadığı gibi, ailede kişilerin kendilerini başkasının yerine koyma gücünde bir tükenmeye de neden olmaz, tersine karşılıklı katkıların sonucunda bu güçte artma görülür. Büyük ailelerin kuraldışı olmaktan çok bir kural olduğu Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinde, bu söy-

lediğimiz her zaman harfi harfine kanıtlanabilir.

Bununla birlikte aile büyüklüğünü, ailenin biricik, hatta belirleyici niteliği olarak görmek yanlış olacaktır. Sonuç olarak, sorun, ailedeki ahlaki ortam, ailenin kendisi için koyduğu hedefler ve ailenin gelişme çizgisinin genel stratejisinde toplanmaktadır. Burada şu nokta önemlidir: Büyük ailelerde ortaklaşmacılık süreci daha kolay yürümekte, bireycilik daha kolay aşılmakta ve insanlar arasındaki ilişkilerin gelişmesi için gereken koşullar çok daha kolay bir şekilde oluşturulmaktadır.

Ailede Ortaklaşmacılığın Belirtileri

Şimdi yeniden aile sorununa dönelim ve bir soru soralım: Ailenin bütün üyeleri için ortak olan, «işbirliği yapan kişilerin» yardımıyla gerçekleştirilebilen, aynı zamanda aile içindeki ilişkileri yönlendirebilen ve toplumsal yönden değer taşıyan bir etkinlik bulabilir miyiz? Belirli bir aile için böyle bir etkinlik saptayabilirsek, ailenin ortaklaşmacı bir topluluk oluşturması için gereken önkoşulları da bulduğumuzu söyleyebiliriz. Herkes için ortak olan etkinliğin resmi bir biçimde örgütlenmiş ve planlar, tüzükler, kurallar, vb. ile saptanmış olduğu endüstriyel, askeri, sportif ve benzeri topluluklarla karşılaştırıldığında, ailede böyle bir etkinliği saptamanın çok daha güç olduğu, ilk ağızda söylenmelidir. Öte yandan, ailede anne ile baba çalışır, çocuklar okula gider, büyükanne ise evle ilgili işlerle uğraşır, yani herkes farklı birşeyler yapmaktadır.

Bu amaca ulaşmak zor olmakla birlikte olanaksız değildir. Aile, genç kuşağı yetiştirme ve kişisel mutluluğu sağlama gibi çok önemli toplumsal işlevleri olan bir

toplumsal birimdir. Bu işlevler genellikle, kişilerin birbirlerine ahlaki yönden sorumluluk duyması ve karşılıklı etkin yardımlaşmayı gerektirir. Ailenin herbir üyesine kişisel mutluluğu sağlamak ve sosyalist topluma her yönden gelişmiş yurttaşlar yetiştirmek, ailenin tümü için ortak olan etkinliği belirleyen amaçlardır. Aile içindeki ilişkilerin sınırları dışına uzanan bu amaçlar toplumsal yönden değer taşırlar ve toplumsal olarak belirlenirler. Eğer belirli bir aile bu nitelikleri taşıyorsa, bu ailenin yüksek derecede gelişmiş bir grup olarak topluluk haline gelmesi için gereken önkoşulların varolduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Toplulukların ruhbilimsel yönden incelendiği çok sayıda çalışmada ortaya konan toplumsal-ruhsal görüngünün, ailede de kesinlikle ortaya çıkacağı düşünülebilir.

Örneğin, topluluktaki kişiler arası ilişkileri betimlemede çok önemli olan bağlılığı, ailenin bütün üyelerinin değer yönelimli birlikteliği olarak ele alalım. Bildiğimiz gibi değer yönelimli birliktelik, aile üyelerinin önemli konulardaki görüş, düşünce ve inançlarının birbirine büyük ölçüde benzer ya da bağdaşık olması anlamına gelir. Ailede bağlılık buna dayanır. Bu durum aynı zamanda ailede çocukların etkin biçimde yetişmesinin, yani ailenin en önemli işlevlerinden birinin yerine getirilmesinin de temel koşuludur.

Ailede, filmler, bir futbol takımının özellikleri, kızın saç biçimi ya da babanın yeni elbisesi gibi konularda farklı görüşler olması olağandışı bir durum değildir. Ama tatillerin nasıl geçirileceği, paranın nasıl harcanacağı, hangi dostların uygun olup hangilerinin uygun olmadığı, vb. gibi konularda görüşlerin farklı olması istenmez. Çocukların çeşitli durumlardaki davranışları konusunda sürekli olarak tartışılması ise bütünüyle

yanlıştır. Çocuk duyarlı bir araç gibidir, anabasının arasındaki en ufak bir anlaşmazlığa tepki verir. Babanın disiplini yüzünden annenin açıkça belli olan mutsuzluğu, odadan çıkarken ardından kapıyı çarpan bir ninenin büzülmüş dudakları, çocuğun davranışlarının yüzüne karşı tartışılmaması gibi durumların hepsini çocuk kullanacak ve ailenin kendisinden yaşlı üyeleri üzerindeki etkisini güçlendirmeye çalışacaktır. «Böl ve yönet» denen hain politik manevrayı çocuk hiç duymamıştır, ama aile bağlılığının bütünlüğündeki çatlakları arayıp bulur ve o yöntemi erişkinlerle arasındaki ilişkilerde büyük bir başarıyla kullanır.

Herkesin çocuktan aynı şeyleri beklemesi, çocuğun davranışını aynı şekilde değerlendirmesi ve genel olarak değer yönelimli birlik, hem aile içindeki eğitimin yaşamsal ilkeleri, hem de bir topluluk olarak ailenin önemli nitelikleridir.

Fakat çocuk yanlış bir davranışta bulunduysa ve anababanın ortak bir karara vararak çözüme ulaşmak için zamanları olmadığından acele bir tepkide bulunmak gerekiyorsa, ne yapmak gerekir? Herhalde böyle bir durumda, anababadan birinin acil karar verme sorumluluğunu üstlenmesi, daha sonra yalnız kaldıklarında anneyle babanın durumu ve verilen kararı tartışmaları doğru olacaktır. O anda bir yanlışlık yapılmış bile olsa, bu yöntem uzun sürede yararlı olacaktır. Çünkü çocuk ya da ergen ailenin kesin tutumunu ve ortaklaşa yetkisini gözlemiş olacaktır, asıl önemli olan da işte budur.

Ortaklaşmacı ilişkilerin hem özel olarak aile içinde, hem de genel anlamda en önemli özelliklerinden biri, hem başarılar için övgüde bulunmanın hem de başarısızlıklar için sorumluluk almanın ortak etkinlik içinde

doğru biçimde yürümesidir. Bunu özgül bir örnekle açıklamaya çalışayım.

Aile için özel bir gündür. Baba ile kızı, anne için özel bir akşam yemeği hazırlamak isterler. Ama deneyimlerinin eksikliği yüzünden yemek başarısız olur; et yanmış, salata çok tuzlu, meyve suyu ise çok tatlı olmuştur. Önce baba bütün kusurları üstlenir, ama kızı bütün yanlışları kendisinin yaptığını söyleyerek babasına karşı çıkar.

Bu durum olağan bir yanlışlıktır ve herkesin bu yanlışlıktaki payını belirlemek ya da ortak etkinlikteki başarısızlığa kimin eylemlerinin yol açtığını kesin bir şekilde söylemek genellikle çok zordur. Ancak ortaklaşmacı ilişkilerin özünü anlayabilmek için başarısızlık durumunda kimin, ne ölçüde sorumlu tutulduğunu incelemek gerekir: Kişiler herşeyi başkalarına mı yüklemekte, yoksa bütün sorumlulukları kendileri mi üstlenmektedirler? Yeri gelmişken, başarı durumlarının da bu açıdan aynı derecede önemli olduğu söylenmelidir.

Örnek olarak anababasına okul karnesini gösteren bir çocuğu ele alalım. Karnedeki notlar çok parlaktır, baba oğlunu kutlarken şöyle bir yol izler: Hastalığı sırasında okulda işlenen dersleri bulup kendisine getiren annesine bu yardımları için teşekkür etmesi gerektiğini oğluna söyler. Anne ise yalnızca kendisinin övülmesine karşı çıkarak babasının da oğluna yardım ettiğini vurgular.

Her bir kişinin başarıdaki katkısının saptanması da güçtür. Ama gerçek bir toplulukta kişi başarının onurunu kendisinden çok çevresine yöneltecektir.

Ortak etkinliğe ilişkin sorumlulukların doğru biçimde dağıtıldığı bir aile tipik, gerçek bir topluluktur.

Ortak başarı durumunda yalnızca kendi kendini öven sözcükler duyulmayacak, başarısızlık durumunda da yanlışlar hep başkasına atılmayacaktır.

Sorumluluğun uygun biçimde paylaşılması, aile içinde iyi bir ruhsal ortamın varlığını göstermekle kalmaz, aynı zamanda aile topluluğunda üyelerin geçimliliğini sağlayan bir koşuldur. Eğer kişiler herbir üyenin ortak etkinliğe katkısını tam olarak değerlendiremezlerse bu durum kaçınılmaz olarak çatışmaya yol açar ve aile bağlılığının temelleri sarsılır. Bu söylenenler genç üyeler için olduğu kadar büyük üyeler için de geçerlidir.

Her türlü ortamda küçük bir grup olarak kalan aile için topluluk özellikleri göstermek demek, yalnızca geçmiş eylemlere ilişkin olarak sorumluluk yüklemede nesnellik göstermek değidir, buna ek olarak işlerin ve görevlerin de doğru dağıtılması gerekir.

Aile için karşılıklı ilişkileri konu alan ve aile içinde görevlerin nasıl dağıtıldığını göstermeyi amaçlayan, halka yönelik bir bilimsel filmde danışmandım. Kuşkusuz en kolay biçimde aile bireylerine sorular sorabilirdik, ama doğrudan doğruya sorulan sorular pek güvenilir olmadığından böyle yapmak istemedik. Aranan bir şey, sıklıkla gerçek bir şeyden çıkarılabilir. Biz de çocukların aracılığıyla, dolaylı bir iş yapmaya karar verdik.

Deney, bir anaokulunda çocuklara yeni bir oyun olarak sunularak filme alındı. (*) Çocuklara evle ilgili birçok renkli resimler gösterildi, tencere, televizyon, çekiç, tabaklar, koltuk, teyp, kıyma makinesi, iğne iplik,

---

(*) «...Ve Kişisel Yaşamımızdaki Mutluluk» Senaryo yazarları: Y. Alikov ve G.Melnikova yönetmen: V.Ritçenkov, bilimsel danışman: A.Petrovski, Sentrnauhfilm, 1980.

gazete, elektrik süpürgesi, alışveriş çantası, vb. gibi. Daha sonra çocuklardan «babaya ait resimler» ile «anneye ait resimler»i ayırdetmeleri istendi. Herşey kısa sürede açıkça ortaya çıktı. Çocukların çoğu babaları için «bir beyefendi takımı» düzmüşlerdi: Televizyon, gazete, koltuk, kanepe, ara sıra da çekiç ve çivi.. Geri kalanlar da anneye ayrılmıştı: Tencereler, tabaklar, elektrik süpürgesi, kıyma makinesi, alışveriş çantası, vb. Birçok evde, ev içi etkinliklerin tam bu şekilde ayrıldığına kuşku yoktu. Çocuklar bunu görüyor ve aile eğitimi programında yeri olmadığı halde kendi kararlarını buna göre veriyorlardı.

Çok sayıdaki karmaşık ev görevlerinin dağılımında doğruluk ve karşılıklı nezaket her aile bireyi için bir yasa olduğu takdirde, ancak o zaman aile bir topluluk olmuştur denilebilir. «Aile içi roller»in tarihsel ayrımını elbette gözardı edemeyiz. Evet, çok eski tarihlerde kadınlar yemek hazırlar, çocuklara bakarken kimse onları yorucu tarla işlerinden kurtarmayı düşünmüyordu. Ancak o zamanlar evde erkeklere ayrılan «beyefendi takımı»nın da şimdikinden çok farklı olduğu anımsanmalıdır. Bu takımın içinde, ormanda ağaç kesmek için balta ve testere, koşum takımlarını ve çizmeleri onarmak için çuvaldız ve yağlı ip ile daha başka birçok şey bulunuyordu. Bütün bunların günümüzde televizyon ve koltukla yer değiştirmesi, aile içinde bireylerin hak ve görev dengesini ciddi biçimde alt üst eder. Gerçek ortaklaşmacı ikkelerin ve işbirliğinin egemen olduğu iyi ailelerde böyle bir adaletsizlik söz konusu değildir. Eğer görevler, çocuklar da içinde, bütün üyelere paylaştırılırsa, aile bir topluluk olarak kendi kendinin bilincine varır. Öte yandan bu durumun evrensel bir yararı vardır. Kadınların duyduğu içerleme ve rahatsızlık ortadan

kalkar, erkek eşinin ve çocuklarının gözünde değer kazanır, üstelik en güçlü ve güvenilir iş arkadaşı haline gelir. Çocuklar da ailedeki ortak çalışmanın içinde kendi yerlerini alırlar. Bu onların iş eğitimlerinin başlangıcıdır.

Aşağıdaki gündelik temel ruhsal sorunu, okuyucunun daha önce düşünüp düşünmediğini merak ediyorum. Şimdi size farklı içerikte iki tartışma sunuyorum. İlki:

«Bu işi sen yapmalısın. Bu senin işin, benim değil!»

«Niçin ben yapmalıymışım? Kendin yap! Neden herşeyi benim üzerime yıkıyorsun?»

Böyle bir tartışma genellikle ya işin tam olarak yapılmasıyla ya da kişilerden bazan birinin, bazan ötekinin boyun eğmesiyle sonuçlanır. Ama her durumda ilgili kişilerin huzursuzluğu, mutsuzluğu ve karşılıklı öfkenin varlığı zorunlu olacaktır.

«Beni dinle, bırak onu. Hepsini ben yapacağım, halledeceğim! Üzülme lütfen. Bunun sorumluluğunu ben alıyorum.»

«Hayır, neden sen? O iş senin için zor. Bırak, ben yapayım, hallederim. Seni düşkırıklığına uğratmam.»

Burada sonuç ne olur? Burada da birisi (bugün biri, yarın diğeri) boyun eğer, fakat kızgınlık, incinme, kıskançlık ve rahatsızlık olmaz. Bu çeşit bir «tartışma», katılan kişilerin ancak iyi ilişkilerini güçlendirir. İkinci tartışmanın birinciden daha yararlı olduğu açıktır. Bu durumda iş sıkıntı vermez, yarar sağlar. Ortak aile etkinliğinde ortaya çıkan güç ve tatsız sorunların bu sistemle bu gündelik yöntemle çözümlenmesi karşılıklı ilişkilerin kurulmasında ne kadar önemlidir! Bu önemi anlatmak için, bu yöntemle ilişkilerin geliştiğini, işlerin

verimli olduğunu, ailenin güçlendiğini ve çocuklara ahlaki yönden doğru biçimde yol gösterici olunduğunu gözlemeye çalışmak yeterli olacaktır. Ancak bu girişler karşılıklı ve birlikte olmalıdır. Bir başka deyişle, aile topluluğu için çok önemli olan işbirliği yöntemleri, ortak etkinlikte karşılıklı titizliğe yönelik iletişim yöntemlerini öngörür.

Ailenin bir topluluk olarak yorumlanmasıyla doğrudan doğruya ilişkili bir başka sorun daha vardır.

Ulusal televizyonda anabalara yönelik konuşmalarımdan birinin ardından bir mektup aldım. Mektupta, bir dinleyicinin benimle paylaşmayı gerekli gördüğü değişik bir inanç yer alıyordu. Dinleyici şöyle yazıyordu: «Siz eğitimcileri dinlersek, aile eğitiminde temel nokta kişinin kendi çocuğundan sonsuz şeyler istemesidir. Ama bütün bu isteklerin altında ne yatar biliyor musunuz? Kendi bencilliğimiz! Çocuklarımız gürültülü bağırışlarıyla bizi rahatsız ettiklerinde onlara: «Kes sesini, bağırman hoş birşey değil» deriz. Çünkü meslektaşlarımızın, öğretmenlerin ve komşuların gözünde çocuklarımızın kötü puan almalarından utanırız. Çocuklarımızı modaya göre ve değişik giydirmek pahalıya malolacağından onlara gösterişli elbiselerle ve fantazi biçimde giyinmeleri için izin vermeyiz. Bizler bencil kişileriz ve bu bencilliği çocuklarımızın yetiştirilmesinde temel ilke yapıyoruz. Ama bu durumu aile topluluğu ve eğitimin amaçları gibi parlak sözlerle gizliyoruz (...)»

Mektup kasıtlıydı ve korkarım dürüst değildi. Yazarı gerçekte ne istiyordu ve anababaların bütün yaptıklarını onların bencilliğinin sonuçları olarak açıklamaya hakkı var mıydı? Öte yandan, anababaların ilk ve önde gelen özgeciler olduğunu savunabilir miydik?

Akılcı bencillik denen eski felsefi sorunu daha önce

tartışmıştık. Bu yaklaşım, yaptığımız her iyi ve doğru şeyi kendi bencil güdülerimizle açıklamaktadır. Buna göre kişinin iyi şeyler yapmasının nedenleri vicdanının sızlamasına dayanamaması ve bu konuda sıkıntı duymak istememesi, kendine şükran duyulmasını istemesi şeklinde sıralanabilir. Sonuç olarak başka insanların iyiliği için onları düşünme, onlar için kendi çıkarlarından gönüllü olarak vazgeçme anlamına gelen özgecilik, bencilliğin karşıtı olmaktan çıkmakta, ters yüz edilmiş bir tür bencilliğe dönüşmektedir. Buna göre, başkaları için iyilik etmeğe çalışırken, ben aslında kendi kendimi düşünürüm: Salt iyi kuşkuludur ve belirli bir gönüllü iyiliği hangi heves ve isteklerin güdülediğinin göz önüne alınması gerekmektedir.

Bu mektubu yazanın kurgusal kuramlarının temel yanlışı, özgeciliğe karşı tek seçeneğin bencillik olduğu tarzındaki inançtan kaynaklanmaktadır. Anababadan herbiri ya her şeyini çocuklara verir ve kendisine hiçbir şey bırakmaz, kendi kişisel çıkarlarını unutarak kendisinden sonraki kuşağın içinde kaybolur, yani özgecil güdülere göre davranır ya da bencildir ve çocuklar için yaptığı herşey yalnızca kendi kişisel kazanımı ve kendi kişisel çıkarları hatırınadır. Sanki üçüncü bir olasılık yoktur. «Ya öyle, ya böyle şeklindeki bu yaklaşım, tipik olarak metafizik bir düşünce biçimidir.

Bu can sıkıcı metafizik düşünce biçimini, metafizik alanında aşabilmeliyiz. Ama herşeyden önce, bu aşırı uçların her ikisinde de yer alan anababalar olduğunu söylemeliyim.

Çocuğun yeteneklerini dikkate almayan ve bu alanda isteksizlik gösteren çocuğun duyduğu öfkeyi yok sayan kimi anababalar, çocuklarını keman ya da piyano

çalmaya zorlayarak ne kadar çok zaman ve çaba harcarlar. Saygınlık kaygısı, çocuğun kişiliğini önemseme ve «Jones'tan geri kalmama» ilkesine verilen önem, bütün bunlar, yapılan iş ne denli soylu gösterilirse gösterilsin, anababanın körükörüne bencilliğinin birer kanıtıdır.

Madem ki anababanın bencilliği aile eğitiminin amaçlarına ulaşmada gerek duyduğumuz yaklaşım değildir, o halde belki anababaların özgeciliği, yani kendilerini çocuklarına adamaları ailede eğitimin ruhbilimsel temeli ve ailenin bir topluluk haline gelmesinin köşe taşı olarak ele alınabilir. Ancak, ne yazık ki bu yaklaşım da sorunu çözümlemek için başarılı bir yol değildir. Bağları güçlü bir aile topluluğu, yetkin bir özgeciliğe dayalı olarak kurulamaz. Anababanın kendisine «tümüyle kurban olduğu» ve ona «kendilerini tümüyle verdikleri» bir çocuk, ailenin bu kendini adama davranışının ürünlerini kötüye kullanmayı pek çabuk öğrenir. Kendi isteklerini karşılamada yavaş davrandıklarında bencilliklerinden dolayı anababadan duyduğu rahatsızlığı duyurur. Aykırı görünen, ama sıklıkla gözlediğim bir durum var: Ödünsüz özgeciler olarak davranan anababalardan çoğu, kendi çocukları tarafından kaşarlanmış benciller olarak görülmektedir. Çünkü bu anababalar çocuklarına neler verirlerse versinler, gerçekte kendilerine de birşeyler bırakırlar, ancak bu tutumları bağışlanmaz. Nasıl olur da kendilerine bir sevler saklamaya yeltenirler? Böylece çocuk, olasılıkla bilinçaltı düzeyden başlayarak, şu bağımlılık ilkesine sıkı sıkı yapışmaya başlar: «Bencil kişi, benden çok kendisiyle ilgilenen kişidir.»

Salt bencillik de, salt özgecilik de olumlu sonuçlar sağlayacak gibi görünmediğine göre, doğru yol nerede-

dir? Yoksa her iki yanın özelliklerinden bir bileşim oluşturmak ve bir gün kendini feda ederken, ertesi gün hepsinden vazgeçmek mi gerekiyor? Kuşkusuz böyle bir tutarsızlık ve ikiyüzlülük çok daha üzücü sonuçlar yaratacaktır. O halde ne yapmak gerekiyor?

Gerçek bir topluluk oluşturmuş bir aile için «ya bencillik, ya da özgecilik» şeklindeki seçenek düşsel ve gerçekdışıdır. Gelişmiş bir aile topluluğunda gerek bencilliğin, gerek özgeciliğin gerçek seçeneği, daha önce de sözü edilen bir ruhsal görüngü, yani ortaklaşmacı özdeşim olmaktadır. Bu görüngü içindeki karşılıklı ilişkilerde, her kişinin (ister yetişkin, ister ergen, isterse genç olsun) kendisini öteki kişilerin yerine koyduğu, aynı zamanda başkalarını da kendisinin yerinde düşündüğü ve buna göre davrandığı bir güdülenme tipi gözlenir. Bu durum, ortak ahlaki değerlendirme ilkelerinden yola çıkılmasıyla sağlanır.

Ortaklaşmacı özdeşim içinde, hem özgecil bağışlama ve kendini adama hem de çocuğa bencil ve yararcı yaklaşım eşit derecede yadsınır. Anababa bir yandan çocuklarını ve onların esenliğini düşünürken, aynı zamanda onlardan birşeyler de bekleyecek, bunları yaparken kendilerini çocuğun yerine koyacaklardır. İşte, ortaklaşmacı özdeşimin söylediği budur. Sovyet halkının özgün ortaklaşmacılığına ve gerçek insancıllığına tam anlamıyla denk düşen bu ilişki biçimi, sosyalist ahlak ilkelerine dayanan tek bir ahlak ölçüsünün varlığını öngörür: *Hem evde, hem işte bana olan başkalarına da olsun, başkalarına olan bana da olsun.*

Bir Topluluk Olarak Ailenin Özgül Nitelikleri

Yazar şunu kanıtlamaya çalışmaktadır: Toplumsal

ruhbilimin endüstriyel, askeri, sportif, akademik ve başka tip gruplarda varlığını saptadığı ortaklaşmacılığın belirtileri, aile içinde de vardır bu nedenle de, son çözümlemede toplumsal ruhbilimin iyi bilinen yasaları aile içinde de aynen geçerlidir. Buna karşın bu açık benzeşme ve belli benzerliklerin varlığı bir özdeşlik olarak görülmemelidir. Bir topluluk oluşturan ailenin özgünlüğü su götürmez.

Herşeyden önce, topluluk olan bir ailede, olasılıkla başka bir grupta bulunmayacak derecede ve önemli ölçüde katı bir rol yapısı vardır. Toplumsal ruhbilimde «rol» kavramı, «belirli bir toplumsal konumdaki her kişiden beklenen ve olağan olarak kabul edilen davranış modeli» anlamına gelir. Başka bir deyişle belli bir birey (baba, anne, büyükanne, büyükbaba, oğul, kız, erkek kardeş, torun), istese de istemese de belli bir modele göre (örneğin annelik «rolünü yerine getirme» gibi) davranması gerektiği beklentisiyle karşılaşır. Bu rolün yürütülüş biçimi kuşkusuz toplum tarafından değerlendirilir ve modelden önemli sapmalar olursa tartışılır.

Anababanın, çocuğun yanlışları karşısında kibar, sevgi dolu ve yumuşak olmaları düşüncesi, onlardan beklenen role uygundur, böyle bir tutum toplum tarafından onaylanır ve bütünüyle özendirilecek bir şey olarak görülür. Ama anababanın duygusallık ve hoşgörüsünde görülebilecek hafif bir artış çevredeki açılmış gözler tarafından hemen farkedilir ve şiddetle kınanır. Belki de haksız yere söylenmiş şöyle bir sözü ele alalım: «Oğlunu şımartıyor. Yakında oğlan annesine yaptığı gibi herkese kafa tutacak.» Bu tipik söz, analık şefkatine ilişkin rol beklentilerinin üst sınırını açıkça göstermektedir.

Anababalara yönelik bir başka kural, çocuklara kar-

şı kesin olmaları ve onlardan bir şeyler istemeleri gereğidir. Toplumsal değerlendirmelerin, bu beklentiler için de koyduğu bir sınırlama vardır, ancak bu kez bir alt sınır konur. Birisinin arkasından söylenen şöyle bir söz buna örnek olabilir: «Annesi onu öyle korkutmuş ki, oğlan onun yanında bir tek sözcük söyleyemez!»

Demek ki, annenin toplumsal açıdan benimsenecek şekilde «rolünü yerine getirmesinin» belirli sınırları vardır. Ailedeki büyükler kuşağının öteki üyeleri için de aynı durum geçerlidir. Çocuk açısından ise, söz dinleme, yaşlılara saygı gösterme, okulda iyi notlar alma, çalışkanlık, düzenlilik, vb. alanlara ilişkin rol beklentilerini herkes bilir, bu konuda yorum gerekmez. Yalnızca ailesi değil, çevresindeki herkes -ister küçük bir çocuk olsun, ister bir ergen- çocuğa, kendi rol beklentilerine uygun davranıp davranmadığı konusunda açıkça bilgi verirler.

Rollerin bu derece kesin bir şekilde belirlendiği, bu rollere tam olarak uyulmasına çevredeki bütün kişilerin karıştığı bir başka resmi ya da resmi olmayan (bazan bunun yerine «kurala uygun» ve «kuraldışı» terimleri kullanılır) bir grup bulmanın çok zor olduğunu düşünüyorum. Anlaşılan aile, yetişen kuşağı «toplumsallaştırma» işlevini herhangi bir başka kuruma göre hem daha erken, hem de daha geniş ölçüde üstlendiği için bu durum tarihsel olarak bu şekilde belirlenmiştir.

Ancak bu durum bireyin yalnızca bir «rol üstlenicisi» olarak görülebileceği ve birey ile kişiliğin özdeş olduğu anlamına gelmez. Evet, toplumsal beklentilere uyulması bir gerekliliktir, ama bireyin niteliklerinin tümünü bu uyum oluşturmaz. Herhangi bir grubun içindeki birey için bu doğrudur, aile topluluğu için çok daha fazla doğrudur. «Rol», kişinin davranışının bir niteliğidir,

toplumsal olarak benimsenen model ile kişinin davranışı arasındaki bağlantıdır. «Kişilik» kavramı için ise yalnızca kendisinden belli beklentileri olan kişilere ilişkin olarak bireyin kendi görüşünün varlığı yeterli olmaz. Kişilik kavramı aynı zamanda bu beklentilere uygun biçimde yürüttüğü role ilişkin olarak bireyin kendi görüşünün varlığını da öngörür. Kişilik kavramı, işlevsel rolden çok daha zengindir. Kişilik, bütün ortaklaşmacı yetenek ve özelliklerini ancak bir topluluk içinde ortaya koyabilir.

Herşeyden önce, rollerin bütünüyle biçimsel olarak üstlenilebileceğini belirtmeliyiz. Bir bireyin gerçek görüşleriyle üstlendiği rol arasında derin çelişkiler bulunması, oldukça sık rastlanılan bir durumdur. Özellikle kentsoylu (=burjuva) ailelerde buna sayısız örnekler verilebilir. Balzac, Flaubert, Galsworthy, Dickens gibi klasikleri bir kenara bırakalım, dedektif öykülerinin dünyaca ünlü «kaliçesi», İngiliz yazar Agatha Christie, gerçekte hemen her romanında aynı toplumsal-ruhsal ortamı yeniden oluşturur. Eğitimli ve zengin bir aile içinde babalar-anneler, amcalar-dayılar, halalar-teyzeler, oğullar-kızlar, yeğenler-kuzenler, hanımefendinin yakın arkadaşları ve ahbapları hiç aksatmadan ve beklentilerden bir an bile ayrılmadan rollerini yürütürler. Ama, her yerde hazır ve nazır Hercule Poirot'nun da yardımıyla, gerçek ya da olası suçlular daha yakından incelenirse, görülür ki, hepsi de yalnızca zengin akrabalarını en sapkın yollarla nasıl öldürecekleri konusuyla ilgilenmektedirler. Böylece «rol»ün aslında yaşayan, özgül bir kişinin üzerine takılmış ve belki de ona hiç uymayan zorunlu bir üniforma olduğu ortaya çıkar.

Bir ailenin toplumsal bir grup olarak gelişme düzeyi ne denli düşükse, aile içindeki bireylerin kişilikleri

ile rolleri arasında çatışma olma olasılığı da o denli yüksekmektedir. Aslında toplumsal yönden baba rolünü yürütmekte olan, ama aynı zamanda ahlaksız, örneğin alkolik olan bir kişinin çatışma yaratacağı kesindir. Böyle bir kişinin, gerek ailenin iyiliği yönünden, gerekse çocukların yetişmeleri açısından, zarardan başka verebileceği bir şey yoktur. Bu durumda kişinin rolü saygılı olmayı gerektirirken, kişiliği saygısızlığı haklı kılmaktadır.

Bir ailenin topluluk haline gelebilmesi, anababanın rolleri ile kişiliklerinin yakın bir uyuşum içinde olmasını ya da rol ile kişilik arasında herhangi bir derecede belirgin bir çatışma olmamasını öngörmektedir. Buradaki «yakın» sözcüğünü vurgulamak gerekir. Belirlenmiş rollerin kişilere yüklenmesiyle, insan ilişkileri belli bir ölçüde düzenlenebilir. Procrustes'in (*) yatağına uysun diye kişiliğin kolu bacağı budanamaz, budanmamalıdır. Yoksa kişi toplumsal beklentilerin ipleri tarafından denetlenen bir kukla durumuna düşer.

Kuşkusuz, topluluk haline gelmiş bir ailenin özgül niteliği, yalnızca öteki gruplara göre rol yapısının daha katı olması şeklinde tanımlanamaz. Örneğin bir anne ya da bir kız çocuğunun davranışlarının nasıl bir kalıba uygun olacağını herkes düşünebilir, ama bir yazı işleri müdüründen neler bekleneceğini pek az kişi bilebilir. Öte yandan aile topluluğunun tek özgül niteliği, rol ile rolü «yürütenin» kişiliği arasında temel bir birliğin varlığı olmadığı gibi, rol ile görüşün uyuşmadığı durumlarda ortaya çıkan zorlu «rol çatışmalarına» akla yakın,

---

(*) Procrustes: Yunan mitolojisinde, boylarını yatağa uydurabilmek için konuklarının kol ve bacaklarını kesip kısaltan ya da çekip uzatan dev - Çev.

toplumsal yönden benimsenebilecek bir çözüm bulunabilmesi de değildir. Örneğin, toplum dışı bir eyleme kalkışmış bir oğulun babası, bir yurttaş olarak bu eylemi uygunsuz bulduğu halde, doğal olarak kendi oğlunu kınamalardan ve cezalardan korumaya çalışır. Aile topluluğunun daha birçok ruhsal özelliği sıralanabilir, ama ben konuyu bağlarken bunlardan belirleyici olan birisini vurgulamak istiyorum.

Aileyi bir bütün olarak bir arada tutan bağlar, temelde duygusaldır. Hatta ben, aile içi ilişkilerin özgül niteliklerini betimlerken, eski tipte bir terim kullanarak «tutkulu» diyecek kadar ileri gidiyorum. Şurası açıktır ki, aile bireyleri arasındaki bağlar, aile topluluğunun bir bütün olarak yürüttüğü işler tarafından ve ailenin etkinliği tarafından yönlendirilir. Ancak, çok yüksek derecedeki duygusal yakınlık, gerçek bir ailenin özgül niteliğidir. Öyle ki böyle bir niteliğin gelişebileceği bir başka grup düşünmek çok zordur. Aile içi ilişkilerde, hem en güçlü yanın bu özellik olduğunu hem de ilişkilerin en zayıf yanının bu özellikte gizlenmiş olduğunu da doğrudan doğruya belirtmem gerekiyor.

Mark Twain'in ölümsüz kitabı *Tom Sawyer'in Maceraları*'nda, boğulduğu sanılan Tom ve arkadaşları gerçekte Jackson adasında saklanmaktadırlar. Yazar, bu büyük kaçışa ilişkin olarak akrabaların ve arkadaşların duyduğu derin yası anlatır. Polly teyze, Tom'un bir ağaç kabuğuna kazıdığı ve suçunu hafifletecek tek kanıt olan nazik notu alınca gözyaşlarıyla boğulur gibi şöyle der: «Bir milyon günah işlemiş bile olsa, şu anda onu affedebilirim!» (*)

(*) Mark Twain, **The Adventures of Tom Sawyer**, Purnell and Sons Ltd., Paulton (Somerset) ve Londra, 1978, s. 149. (Türkçeye de çevrilmiş ve çeşitli yayınevleri tarafından birden çok basımı yapılmıştır. - y.)

Bir kefede «bir milyon günah» olsa bile, karşı kefedeki birkaç sevgi sözcüğü dengeyi bozar. Burada anlatılan tipik bir durumdur. Sözü edilen kişilerin kurgusal olması ya da olayın geçen yüzyıl sonlarında Kuzey Amerika'da geçiyor olması birşeyi değiştirmez. Anababaların çocuklarına karşı gösterdiği hoşgörünün ruhsal özü aynı kalmaktadır. Ancak çocuğun davranışlarının çok sayıda başka gözlemci tarafından da değerlendirilmesi, anababa dışındaki kişiler tarafından da yargılanması, işleri daha da karmaşık bir duruma getirmektedir. Önemli sonuçları olan bu tip değerlendirmeler hiç de duygulara dayanmaz, bu tip yargıları yönlendiren ise annenin ve çocuğun kişilikleri değil, toplumsal roller olmaktadır.

Anababaların tükenmek bilmeyen sabrı ile başka kişilerin sınırlı sabrı arasındaki çatışmanın kaynağı açıkça anlaşılmaktadır.

Çocuğun davranışını değerlendirmede anababaya yol gösterebilecek en uygun ölçek, ev dışında öteki kişilerle kurduğu bütün ilişkilerinde kendilerinin gözettiği toplumsal kurallar olacaktır. Aynı zamanda anababaların bu kuralları dikkate almayı çocuklarına öğretmeleri de gerekmektedir. Hiç kimse bir annenin oğluna kendisi okul müdürüymüş ya da bir komşuymuş gibi davranması gerektiğini düşünmez. Ancak, tepkilerin duygusal yapısı değişmekle birlikte, herkes kendisini sosyalist toplumun ortak ahlak kurallarına uydurursa, böylece aile ile toplumun birliği güvenceye alınmış olacak, çocukların kişiliklerinin yozlaşması önlenecek ve çocuk gelişiminde onarılması olanaksız zararlar ortaya çıkmayacaktır.

Aile topluluğunun değer yönlendirici bir birlik olarak bağlılığı sürdürmesinin aile için gerekli olduğu-

nu bir kez daha vurgulayalım. Ailenin varlık nedenleri, yetişen çocuğun ideolojik temellerini biçimlendirmek ve insan kişiliğinin oluşmasında gerekli olan ahlak değerlerini içermek olmalıdır.

BÖLÜM VIII

BİREY VE KİŞİLİK (*)

Kişilik ve kişiliğin ruhbilimsel özellikleri sorunu, 1960'lı ve 1970'li yıllarda son derece önemli hale geldi ve canlı tartışmalara yolaçtı. Yetmişli yılların ortalarından başlayarak, kişiliği, huy ve karakter özelliklerinden, varolan gereksinim ve ilgilerden, yeteneklerden, eğilimlerden, vb. oluşan bir dünya olarak gören «birikimci» anlayış ortaya çıktı. Bu yaklaşım kişiliği, bir kişinin özelliklerinin, sahip olduklarının, niteliklerinin ve oluşumlarının bir birikimi olarak ele alıyordu. Bu görüş, ruhbilimcinin görevini, bütün bu özelliklerin sıralamasını yapmaya ve ortaya çıkan bileşimlerin tekliğini göstermeye indirgiyordu. Bu birikimci yaklaşımın egemen olduğu ve çoğunluğu 1950'lerden, 1960'lardan sonrasının tarihini taşıyan sayısız çalışmadan sözedilebilir.

«Birikimci» Yaklaşımdan Sistem Yaklaşımına Yol Ayrımı

Kişiliğin kişisel özelliklerin bir toplamı olduğu dü-

(*) Bu bölümde yeralan materyallerin sağlandığı kaynaklar: A.V.Petrovski, V.A.Petrovski, «Birey ve Bireyin Kişilik Edinme

şüncesi, şaşırtıcı biçimde hiç de yararlı olmadı. Çünkü bu düşünce «birey» kavramıyla «kişilik» kavramını ayıran çizgiyi siliyor, kişiliği üstüste binen çeşitli parçalara ayırıyordu. Yine bu yaklaşım, kişiliği, dikkate alınmaksızın hiçbir ruhbilimsel kavramın oluşturulamayacağı bir sınıflandırma içeriğinden, yani, «genellemenin en yüksek derecesi»nden (M.G.Yaroşevski) yoksun bırakıyordu.

«Birikimci» yaklaşımın aceleci bir biçimde uygulanmasıyla, kişiliğin genel ruhbilimsel yorumuna ilişkin olarak ortaya çıkan sorunlar önemini yitirdi. Onun yerini, yaşlara göre kişiliğin oluşumu ve eğitsel ruhbilim sorunları, klinik ruhbilimde kişiliğin rehabilitasyonu ve patopsikoloji, (*) son olarak da kişiler arası ilişkiler sisteminde ve toplumsal ruhbilimde kişiliğin incelenmesi aldı. Bütün bunlar, birden başlayıp beşyüz taneye kadar hatta daha fazla sayıda kişilik özelliğinin yapılandırılması gereksinimini ortaya çıkardı. Altmışlı yılların ortasından başlayarak çabalar, kişiliğin genel yapısının aydınlatılmasına yöneldi. Geçmişte yapıldığı gibi, kişiliğin ruhbiliminin bir dizi özellik olarak yorumlanmasıyla karşılaştırıldığında, kuşkusuz bu durum ileri bir adımdı.

Ancak, kısa bir süre sonra, kişiliğin genel yapısının, kişiliğin, biyolojik ve toplumsal olarak belirlenen özel-

---

Gereksinimi», Vaprosi Filosofii, No 3, 1982/A.V.Petrovski, V.A. Petrovski, «Vigotski ve Çağdaş Ruhbilimde Kişilik Sorunu», Psikhologia, Vestnik MGU, No 4, 1982.

(*) Patopsikoloji: (Yun. Pathos: hastalık, tutulma): Normal ruhsal süreçlerden sapmaların genel ruhbilim bakış açısından incelenmesi. Bu terimi ilk kullanan Wilhelm Specht, psikopatoloji teriminde de aynı alandaki verilerin tıbbi ruhbilim açısından incelenmesi anlamında kullanılmasını önermiştir - Çev.

liklerinin bir çeşit karışımı olduğu açığa çıktı. Bundan sonra, biyolojik ve toplumsal yönlerin birlikte gidişi, kişilik ruhbiliminin hemen hemen merkezi haline geldi. Tüm-Birlik (*) Kişilik Sorunları Sempozyumunda (1969), bireyin biyolojik-toplumsal varlığı kavramı ve kişiliğe yapısal yaklaşım üzerinde önemle duruldu. Sempozyumun temel bildirilerinden birisi şu tümceyle başlıyordu: «Bugün, herhalde, kişilikten sözederken 'yapı' sözcüğünü kullanmayan tek bir Sovyet ruhbilimcisi ya da toplumbilimcisi yoktur.» (**)

Kişilik yapısı kavramı üzerine her ne kadar anlaşmazlık varsa da, kişiliğin iç yapısındaki «geniş ölçüde toplumsal olarak belirlenen altyapı» ile «biyolojik olarak belirlenen altyapı»nın birbirinden ayırdedilmesi gerektiği şeklindeki düşünce giderek yaygınlaşıyordu. Bunları tamamlamak üzere iki başka altyapının varlığından da zaman zaman sözedildiği belirtilmelidir. Deneysel ve bireysel özellikteki düşünce biçimleri. Ancak bu biçimlerin toplumsal ya da biyolojik alana nasıl bağlanacakları aydınlatılmamış ve yalnızca onların aracı ve ayrıksı nitelikleri kabaca belirtilmiştir.

Bir insanoğlundan, bir bireyden sözediyorsak, bu yaklaşım anlaşılmaz değildir. Her kişinin biyolojik-toplumsal bir özü, bir bireyselliği olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ancak, toplumsal gelişmenin hem öznesi, hem de ürünü olan kişilik, biyolojik türlerden tarihsel sürecin yaratıcısına dönüşmüştür. Bu nedenle biyolojik altyapı ile toplumsal altyapı yanyana konamaz. «Kişilik» ve «kişi» kavramlarını ya da «kişilik» ve «birey» kav-

---

(*) SSCB anlamına - Çev.

(**) Kişilik Sorunları, Sempozyum Materyali, Moskova, 1969, s. 51 (Rusça)

ramlarını özdeş olarak görmek de yanlıştır. Toplumsal ve biyolojik altyapılar arasındaki ilişkiyi değerlendirirken bu nokta unutulmamalıdır.

Kuşkusuz, bireyin gövdesi, salgıbezleri sistemi, fiziksel organizmasının üstünlükleri ve eksiklikleri, gerek ruhsal süreçlerinin işlemesini, gerekse özgün ruhsal özelliklerinin biçimlenmesini güçlü biçimde etkiler. Ama bu durum, o bireyin kişiliğinin dörtte birinin ya da örneğin üçte birinin, özel bir altyapı olarak biyolojiye ayrıldığı anlamına gelmez. Bireyin kişiliğine giren biyolojik özellikler, toplumsal hale gelir ya da toplumsal olanın içinde «çözünür». Örneğin, bir beyin rahatsızlığı, kişinin bireysel yapısı içinde biyolojik olarak belirlenen ruhsal özelliklerin artmasına yol açar. Ama bu özelliklerin kişilik özelliği ya da kişiliğin durumsal niteliği olup olmaması toplumsal belirteçlere bağlıdır. Doğuştan gelen organik yönler ya da özellikler, kişilik yapısı içinde toplumsal olarak belirlenen öğeler olarak ortaya çıkarlar. Bunları toplumsal olmayan, özel bir altyapı olarak nitelemeye gerek yoktur. Kişiliğin içindeki biyolojik yönler, toplumsal yönler olarak dönüşmüş biçimde varolur.

1970'lerin sonlarında, kişilik sorunu alanında, yapısal yaklaşımdan sistem yaklaşımına dönen bir yol ayrımı ortaya çıktı. (B.F.Lomov). Burada, ruhbilim kuramının yeni bir evresinden söz edilip edilemeyeceğini anlamak için «yapısal yaklaşım» ile «sistem yaklaşımı» kavramları arasındaki farkın çok kolay kavranamayacağını akılda bulundurmak gerekiyor. Neyse ki, bu iki söz, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde birbiriyle birleşmiştir. Yapısal sistem yaklaşımı. Ancak yine de kuramsal gelişmede yeni bir evrenin varlığını gösteren yeterli ipucu bulunmaktadır. Gerçekte bu durumun nede-

ni, «yapı» ve «sistem» kavramlarının birbirine son derece benzer, hatta belki de ayırdedilemez olmalarından değil, gündelik ruhbilim incelemelerine bu kavramların kullanılması sırasında kastedilen şeylerden kaynaklanıyor. Yapısal yaklaşıma dayanarak yürütülen yöntembilimsel ve deneysel çalışmalar, ruhbilimcilerin dikkatini, Gestalt felsefesinin en parlak günlerinden beri iyi bilinen şu klasik soruda yoğunlaştırmıştı: Kişiliğin bütünleşmiş yapısı ile çeşitli altyapıları dikkate alındığında, parçanın bütünle, bütünün de parçalarla nasıl bir ilişkisi vardır? Bütün diğer sorular bu sorunun çevresinde yer almaktadır.

Yapıların ve altyapıların bu şekilde birarada görülmesinin yarattığı sonuçlar bir dereceye kadar ortaya konmuş ve bu tipte mekanik yorumlara yol açan yönteme karşı konabileceği gösterilmiştir. Ama temel sorunun, «yapısalcı» açıklamaların kendisinden önceki yöntembilimsel çalışmalara dayanmaması ya da onların yerini alamaması olduğu açıktır. Kişiliğin yapısını ruhbilimsel olarak çözümlerken, felsefi bir çözümlemeden yola çıkılmamıştır. Bu durumun sonuçları etkilememesi düşünülemez.

Kişiliğin ruhbilimsel kuramını titizlikle oluşturmaya yönelen sistem yaklaşımı olgusunda ise, durum bütünüyle farklıdır. Bu yaklaşımın ruhbilim alanında uygulanması, «sistemcilerin» kapsamlı ve önemli araştırmalarına, E.G.Yudin, I.V.Blauberg, V.P. Kuzmin, V.N. Sadovski ve daha birçoklarının tanınmış çalışmalarına dayanmaktadır. Bu temel yöntembilimsel çalışmaları dikkate almadan hiçkimsenin güncel ruhbilimsel sorunları ciddi olarak çözümleme işini üstlenemeyeceği kesindir. Herşeyden önce sistem çözümlemesinin genel ilkelerinin incelenmesi, ardından hangilerinin kişiliğin ruh-

bilimine aktarılabileceğinin araştırılması gereklidir. Ancak bu aktarmayı başarmanın özellikle kolay ve basit olduğu söylenemez. Bir örnek olarak, kişilik kuramını kurmak için temel olan sistem çözümlemesi ilkeleri, kişiliğin «sistem oluşturan ölçütlerinin» aydınlatılmasını gerektirir. Üstelik bu ölçütler, genel bir düşünceler sistemi içinde değil, ruhbilimsel gerçeklerin kendi fabrikasında yer almalıdır. Sistem oluşturan bu ölçütlerin hangi yollarla aranacağını ileride belirteceğiz. «Kişilik» ve «birey» kavramlarının tartışılmaz biçimde birlikte bulunduklarının ama özdeş olmadıklarının belirlenmesiyle çeşitli sorular ortaya çıkar. (B.G.Ananyev, A.N. Leontiyev, B.F.Lomov ve ötekiler.) Örneğin, bireyin «kişilik» olarak adlandırılan ve yalnızca taşıyıcının yani bireyin doğasında saklı biyolojik önkoşullara indirgenemiyecek olan özel sistemin niteliği nedir? (*) A.N.Leontiyev şöyle yazar: «Kişilik, bireyin karşılaştığı toplumsal tipteki ilişkilerin toplamı olarak, toplumdan edindiği özel bir niteliktir.» (...) Kişiliğin özü, bu ilişkilerin 'eter'inin (Marx) içindedir. (...) Kişilik bir sistemdir. Üstelik, doğuştan getirdiği ve sonradan edindiği özellikleriyle, bu niteliğin taşıyıcısı olan varlık, her ne kadar baştan aşağı duyusal ve bedensel bir birey ise de, kişilik 'duyularüstü' bir niteliktir.» (**) Leontiyev şunları da belirtir: «Kişilik sorunu, bu bakış açısından yeni bir boyu kazanır: İnsanın çeşitli ruhsal süreç özellik ve durumlarını inceleyen araştırmalarda bulunanlardan daha değişik olan bu boyut, insanın kendisine açık olan toplumsal bağlar, iletişimler (verkehr) siste-

---

(*) Bakınız: A.N.Leontiyev, Etkinlik, Bilinç, Kişilik.

(**) A.N.Leontiyev'in yayınlanmamış elyazması. Yeraldığı yayın: A.G.Asmolov et al., «Kişiliğin Zekayla İlgili Yönlerine İlişkin Bazı Görüşler Üzerine», Vaprosy Psikhologii, No 4, 1979.

mi içinde tuttuğun yer ve bulunduğu durumun incelenmesi, doğuştan getirdiği ve sonradan edindiği nitelikleri insanın nasıl ve niçin kullandığının araştırılmasıdır...» (*)

Bizim görüşümüze göre, kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayalı yönlendirilmesi kavramı, Leontiyev'in «yeni ruhbilimsel boyut»ta yer alan birey-kişilik ilişkisi yorumuyla uyum göstermektedir. Bu yeni boyut, insanın ruhsal süreçlerini, özelliklerini ve durumlarını inceleyen araştırmalardan farklıdır, bir başka deyişle genel ruhbilimin «bireysel ya da sınıflandırmacı ruhbilim» şeklindeki geleneksel çerçevesinin sınırları dışında kalmaktadır. (**) Etkinliğe dayalı yönlendirmenin bakış açısından, kişilik, yalnızca her katılanın ortak etkinliğinin içerik, değer ve anlamı tarafından yönlendirilen kişiler arası kararlı ilişkilerin oluşturduğu sistem içinde anlaşılabilir. Kişiler arasındaki bu ilişkiler uygulamada bozulmaz değildir, bütünüyle gerçektir, fakat temel olarak «duygularüstü»dür. Bu ilişkiler güncel bireysel niteliklerin içinde saklıdırlar, fakat bunlara indirgenemezler; araştırmacı için, herbir grup üyesinin kişiliğinin görüntülerinde ortaya çıkarlar, fakat aynı zamanda grup etkinliğinin kendi başına özgül bir niteliğini oluştururlar. Bu özgül nitelik kişiliğin ortaya konuluşuna aracılık eder ve herbir kişinin kişiler arası bağlar sistemindeki, daha geniş bir deyişle, toplumsal ilişkiler sistemindeki özgül yerini belirler.

(*) İbid.

(**) Bakınız: A.V.Petrovski, «Topluluğun Toplumsal Ruhbilim Kuramının Oluşturulması Üzerine», **Vaprosy Psikhologii, No. 12,** 1973; A.V.Petrovski, Topluluğun Ruhbilimsel Kuramı, Moskova, 1979 (Rusça), A.V.Petrovski, «Sistem Yaklaşımı, Görüş Açısından Ruhbilimde Kişilik» **Vaprosy Psikhologii,** N. 1, 1981.

Öyleyse, öznenin kişisel nitelikleri, genel ruhbilimin ya da daha kesin biçimiyle sınıflandırmacı ruhbilimin bireye geleneksel yaklaşımıyla bağdaşmıyor, öte yandan, toplumsal ruhbilim araştırmalarının öznesi olarak kişiler arası bağlar içinde iz bırakmadan çözünemiyorsa, bu kişisel nitelikler nasıl seçilip ortaya çıkarılabilir?

İlk söyleniş biçiminde bu soru, kişiliğin içinde, gruba ilişkin olanla kişisel olanın ya da bireysel ruhbilime ilişkin olanla toplumsal ruhbilime ilişkin olanın bağlantısı şeklinde formüle edilmişti. Şimdi size usa vurma yolumuzu anlatacağım.

Bir kişinin davranışının önceden bilinebilmesi için, bu davranışın o kişinin kararlı kişilik yapısından kaynaklanması gerekir. Ancak, en az kişilik yapısının kararlılığının aydınlatılması kadar, bu yapının göreceliğinin anlaşılması da önemlidir. Bu nedenle, ruhbilimdeki kişilik yapısı sorunu, bize bireyselden çok toplumsal bir sorun olarak görünüyor.

Batı ruhbilimi, kişiliğin, bir arada ele alındığında kişiliğin bireysel tekliğini kanıtlayan sayısız ruhsal görüngülerini (ortakuyum, saldırganlık, gösterişçilik, sıkıntılılık, vb.) açığa çıkarmada bir öncü rolü oynamıştır. Bu ruhbilimsel görüngüler temelde bağımlıdır, yani ortakuyum, öfke, sıkıntı, vb. gösteren kişilik ile bağlantılı olarak özgül toplumsal bir çevrenin olduğu öngörülür veya bundan kuşkulanılır. Ama bu çalışmalarda, kişilik özelliklerinin esnek, değişebilir ve çelişik içerikli olarak görüldüğü durumlarda, genel anlamda toplumsal çevrenin değişmez, biçimsiz ve boş olduğu sonucuna varılmıştır. Kişilikteki «tutum değişiklikleri»nin, «çevredeki değişiklikler»e bağımlı olduğuna ilişkin sayısız çalışmanın ortaya çıkmasına yol açmış olan ge-

leneksel görüş, «kişilik-çevre» bağlantısında toplumsal ortamı adeta mekanik biçimde yorumlar. Buna göre çevre, hem etkin bir birey tarafından etkilenen bir nesne olarak, hem de birey üzerinde grup baskısı yaratan bir güç olarak ele alınır. Birey ile toplumsal çevresinin etkileşiminin etkin bir özü olduğu düşüncesinin, kişilik ruhbiliminin kuramsal yapısında da, grup içinde bireyi inceleyen deneysel ruhbilim yöntemlerinde de yeri yoktur. Bununla birlikte, genel olarak çevre için olduğu gibi, toplumsal ortamlara yaklaşım da, kişilikle ilgili genel kuramsal düşünceleri kaçınılmaz biçimde geliştirmiştir. Kişiliğin toplumsal olarak belirlenen hangi karşılıklı ilişkiler sistemi içinde bulunduğu, işlev gördüğü ve olgunlaştığı dikkate alınmamış olsa da bu gelişme gerçekleşmiştir. Şunu da eklemek gerekir ki, kişiliği inceleyen geleneksel Batı ruhbiliminin kullandığı kişilik testlerinin hemen hemen tümü, toplumsal çevrenin şekilsizliği düşüncesine dayanmaktadır.

Aynı zamanda, gerçek toplumsal grupların içinde kişiliğin izleri, kişiler arası ilişkiler görüngüsü biçiminde varolur. Bireysel davranış, grubun gelişme düzeyince belirlenen ortak nesnel etkinlik ve iletişim sırasında dikkate değer ölçüde değişir. *Kişiliğin bireysel olarak tipik olan yönü, bir toplumsal ruhbilim olayı olarak ortaya çıkar.* Bu varsayım bugüne kadar bir dizi uygulamalı çalışma ile denenmiş ve doğrulanmıştır. Örneğin, bu tipte bir çalışmanın amacı (L.A.Glazova), hem kişisel bir özellik olarak telkine yatkın olma açısından, hem de grup içinde kişiler arası ilişkilerin bir görüngüsü olarak bunun tam karşıtı olan ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme açısından yukarda sözü geçen varsayımı denemektir.

Varsayım aşağıdaki deneysel işlemler ile test edil-

di. Bir dizi güncel grupla, gelişme düzeyleri dağınık gruptan gerçek topluluğa kadar değişen bir hiyerarşi düzeni oluşturuldu. Deney yöntemine göre gelişme düzeyi ne olursa olsun, her gruptaki kişilerden yaklaşık üçte birinin, önemsiz bir durumda ortakuyum eğilimi göstermeye yatkınlıkları ölçüldü. Amaç, çeşitli gelişme düzeyindeki gruplarda bulunan ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme olgusuna göre, bu kişilerin bir deneyde nasıl davranacaklarını ortaya çıkarmaktı. Deneyin bulguları şunu kanıtladı: Yüksek derecede gelişmiş bir grubun üyesi olan ve kendilerinin önemsiz bir etkileme çabası bile olduğunda grup baskısına uyduklarını belirten bireyler, gerçek bir ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme ortaya koyuyorlar, yani, ortaklaşa değerleri savunurken grup baskısına direnme yeteneği gösteriyorlardı. Bir başka deyişle, telkine yatkınlık şeklindeki bir bireysel ruhsal özellik biçim değiştirmişti.

Bir başka deneysel çalışma (Y.V.Romanina), aşırı cezalandırıcı olarak iyi bilinen bir kişilik özelliğini açığa çıkardı.

Tanım olarak aşırı cezalandırma, olumlu duygusal davranışların birçok çeşitlemelerinin oluşturduğu sıralamanın karşı ucunda bulunur. Bu deneysel çalışmanın sonuçları neydi? Her açıdan aşırı cezalandırıcı sayılacak kişiler olan sporculardan oluşan yüksek derecede gelişmiş gruplarda, sporcular duygusal katılımın bir biçimi olan sempatiye yetenekli olduklarını ve ortaklaşmacı özdeşimin özelliklerini taşıdıklarını gösterdiler, yani kişiliğin en ileri insani özelliklerini ortaya koydular.

Kişiliğin ruhbilimi sorununa uygulandığında kişilik özelliklerinin görece kararlılığı yaklaşımı iki şeye birden karşı çıkar: *Hem toplumsal rollerin göreceliği* kuramının sınırsızlığına, hem de *değişmez nitelik böl-*

melerinin bir çeşit bütünleşmesi olarak kişiliğin kararlılığı anlayışına.

Bütün bunlar, «birey», «kişilik» kavramlarıyla «grup», «topluluk» kavramlarının bağlantılarının neler olduğu sorusunu sormamıza olanak verir.

Birey-Kişilik

«Birey» kavramı bu sorunun daha sonraki tartışmaları için akla yakın bir çıkış noktasıdır. Bu kavram, insan toplumunun tekil bir temsilcisi anlamında kullanılır. Kişilik bireyin bir bütün olarak topluma katılımı olarak bireyi niteler. Bir bireyin, bir kişinin kişiliği dediğimizde, bireyin ait olduğu toplumda öteki bireylerle olan bağlarını belirleyen özgül bir niteliği, bir «sistem niteliğini» anlatmak isteriz. Bu nedenle, bu kavramlarla ilişkili güncel nesneleri betimleme ve bağdaştırma sorunuyla karşılaşırız. En önemlisi de, kişisel olanın nasıl olup da bireysel olanın varlığı ile bir arada bulunduğu, onunla karıştığı sorunu karşımıza çıkar. Kimi zaman da bu soru şöyle formüle edilir: «Nerede (hangi ortamda) kişilik vardır?» (E.V.İlyenkov)

Kişilik ile bireyin bir birlik oluşturduğu ama özdeş olmadıkları akılda tutulursa, kişiliğin bir tek «alan» ya da «ruhsal boyut» olmadığı, bireyin toplumsal yaşantısında üstüste gelen, daha doğrusu birbirlerini kesen üç alandan oluştuğu anlaşılabilir. İlk olarak V.A. Petrovski'nin ileri sürdüğü düşüncelere göre, kişilik üç yönde, karşılıklı olarak incelenebilir. (*)

Birinci yön ya da boyutta kişilik, öznenin bireysel

(*) V.A.Petrovski, «Ruhbilimde Kişiliğin Anlaşılmasına Doğru», Vaprosy Psikhologii, No. 2, 1981.

yaşam dünyasında yer alan bir tür özellik olarak yorumlanır. Kişilik herşeyden önce bireyselliğiyle, yani öteki insanlardan ayrılan yönleriyle kendini gösterir. Kişilik kavramının topluma ve kültüre göre değişen tipleri de bulunur. Bu çeşitlemeler, davranış ve bilincin toplumsal olarak belirlenen özgül niteliklerinin varlığını vurgular. Bu boyut, aynı zamanda kişiliğin, etkinliğin öznesi olduğu kavramını da içerir. Bu yorumlar, bireyin içinde biricik ve evrensel olanın anlaşılması için çeşitli yöntemleri açıklamaktadır. Kendi biricik ve ayırıcı özelliklerini içinde taşıyan birey, evrensel olanla özdeş olmadığı için vardır ve kişiliğini, evrensel olanın içinde erimeyişiyle ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, kişilik, bireyin içinde bulunduğu grubun toplumun bütünü tarafından kabul edilmesi yoluyla ve gerek kültürün, gerekse bir bütün olarak toplumun herbir öğesi tarafından kişiliğin özümlenmesi düşüncesinde görünür hale gelir. Bir kişilik olarak birey, etkinliğin içindeyken, adeta doğuştan getirdiği ya da sonradan düzenlenmiş sınırlamaların engellerini aşmıştır («durumlarüstü» etkinlik). (*)

İkinci boyut, «kişiler arası ilişkiler dünyası» olarak anlatılan, kişilik kavramının kişiliğin belirlendiği ve varolduğu alana göre algılanmasıdır. Bu kavram, etkinlik ve iletişim yeteneği olan bireyin bireysel işlevi değildir. Bu kavram, en az iki bireyin, genellikle bir grubun ya da topluluğun katıldığı, her bir bireyin kişiliğini taşıyan güncel süreçlerden oluşur. Buradan şu sonuç çıkar: Kişilik, adeta, bireyin bedensel varlığından farklı, özgül bir varlık edinmiş olur. «Kişiliğin

---

(*) Bakınız: V.A.Petrovski, «Bireyin Etkinliğinin Ruhsal Yönü», Vaprosy Psikhologii, No. 3, 1973.

'maddi varlığı'nı daha geniş bir şekilde anlayan materyalist filozoflar, herşeyden önce bu maddi varlığı belli bir birey ile başka bir birey (ya da başka bireyler) arasındaki nesnel, elle tutulur ilişkiler toplamının bütünü olarak görürler. Onlara göre, bütün bu ilişkiler, söz konusu bireylerin emekleriyle yarattıkları nesneler aracılığıyla, daha doğrusu, aralarında dilin de bulunduğu bu nesneler kullanılarak uygulanan etkinlik aracılığıyla gerçekleşir. Materyalist filozoflar, bu şekilde *bireyin organik gövdesi dışında* bulunan bir alanda kişiliğin yapılanması sorununa bir yanıt bulmaya çalışırlar. Her ne kadar paradoksal gözükse de, *kişiliğin içsel alanı* da bu yanıtlara bağlı olarak anlaşılabilir.» (*)

Kişilikle ilgili incelemeleri bu şekilde kişiler arası alana aktarmanın bir anlamı vardır: Böylelikle, topluluktа ortaya çıkan olgulardan hangilerinin toplumsal ruhbilim tarafından araştırılması gerektiğini söyleyebilir hale geliriz. Ortaklaşmacı kendini gerçekleştirme, özdeşim, vb. tam olarak bir grup olgusu mudur, yoksa kişisel bir olgu mudur? Açıkça görülüyor ki, kişiliğin kişiler arası boyutu içinde, kişisel mi, grupsal mı şeklindeki yanlış seçenek de ortadan kalkmış olur. Çünkü, kişisel olan kendisini grubun içinden geçerek göstermektedir, vica verca. Bu gerçek de böylece açığa çıkmış olur.

Son olarak üçüncü boyuta geldik. Bu boyutun incelenmesi gereği, akla gelebilecek bazı pratik sınırlamalardan kaynaklanmaktadır. Kişiler arası alanın dışına çıkıldıkça bireyin kişiliğine ne olur, diye sorula-

---

(*) E.V.Ilyankov. «Kişilik Nedir?», içinde: Kişilik Nerede Başlar?. Moskoca, 1979, s. 216. (Rusça)

bilir. Gündelik iletişimin dışında, ortak durumun sınırları ötesinde kişilik, bireylerin etkileşiminin bağlantılarını kuran bir sistem niteliği olarak sürmekte midir? İkinci bir soru daha sorulabilir. Şimdiye dek kişiliğin, bireyler arası ilişkilerin esas olarak maddi, işlevsel-durumsal, nesneyle ilintili yönleri içinde varolduğu, yani buralarda geliştiği ve oluştuğu düşünülmüştür. Ama belki de, öteki kişiler arasında, belirli bir bireyin, yalnızca özne-ilintili varoluş biçimleri de oluşabilir? Son olarak, kişiliğin kişiler arası yönüne ilişkin düşünceler, toplumsal etkinlik içindeki kimlik ile bunun uzun etkileri hakkındaki kesin kanıdan kaynaklanmaktadır. Ama bu her zaman böyle olmaz. Bir birey, başka bir bireyde önemli değişikliklere yol açabilir, ama bu değişikliklerin bir kısmı birinci bireyin güdülerine ilk elden bağımlı olamayabilir, bazan birinci bireyden oldukça uzak olan bu değişiklikler, bazan onun isteklerine bütünüyle ters de olabilir.

Yararsız etkinliklere ilişin ters olguları uzun uzun anlatmaya gerek yok. Buna göre, bireylerin toplumsal etkinliğine bağlı olarak ortaya çıkan, ama ayırdedici olmayan eylemlerin etkileri, özel bir ruhsal olgu kategorisi olarak tanımlanamaz mı?

Bütün bu soruların yanıtı, kişiliğin üçüncü boyutundadır. Demek ki, bireyin kişiliğinin bir sistem niteliği olarak geliştiği böyle bir alanın varlığı açıkça görülmektedir. Burada kişilik, hem bireyin sınırları dışında ele alınmaktadır hem de öteki bireylerle birlikte yürütülen gerçek ortak etkinliğin ötesindeki gündelik karşılıklı ilişkiler bütününün de dışında düşünülmektedir. Burada bir kez daha kişiliğin üstü örtülmektedir, ancak bir başka kişinin ya da baska kişilerin varlıkları olmaktadır. Bu durumda ruhbilimcinin dikkati,

öznenin kendi etkinliği sırasında kaçınılmaz olarak öteki bireylere yaptığı *katkılarda* odaklanmıştır. Birey, burada, kendisiyle herhangi bir şekilde ilişkisi olan kişilere bu etkinliği aktaran özne olarak hareket eder. Böylece, kişiliği yeni bir açıdan görebiliriz: Kişiliğin, geleneksel olarak içrel nitelikler sayılan en önemli özellikleri, yalnızca bireyin kendisinde değil, aynı zamanda öteki kişlerde de aranmalıdır. Leontiyev, yazar Tendryakov ile sürdürdüğü tartışmasında, bu konuda ilginç bir düşünceyi not düşmüştür (8 Ağustos 1974): «Şunu keşfettim: Başkaları her ne kadar benim içimde bulsalar da, kendi 'benliğimi' yalnızca kendi içimde taşıyor değilim. Ona sahibim, ama o bazan benim dışımda da var oluyor, bazan bir başka kişide, bir nesnede, konuştuğum adamda, sevdiğim insanda, doğada ve... bir bilgisayarda...» (*)

Böylelikle kişiliğin yorumlanmasının yeni bir yöntemi ortaya çıkıyor. Bu yeni yöntem, bireyin öteki kişilerdeki *düşünsel temsili*, yani onlardaki *ikinci varlığı* (bu arada, aynı zamanda öteki kişilerdeki gibi kendisinde de oluşan «ikinci» varlığı») olarak, bireyin *kişiliklileşmesi* şeklinde kendisini ortaya koymaktadır.

Bu düşünsel temsilin, yani bu «katkıların» özü, öteki kişinin kişiliğinde, gerek zihinsel, gerek duygusal alanda görülen etkin değişiklikler ve amaçlarda gözlenen farklılaşmalar olarak tanımlanabilir. Birey bu katkıları ve değişiklikleri ortak etkinliğe olan katılımı ve kendi etkinliğiyle oluşturur. Bireyin öteki kişiler içindeki varlığı, durağan bir basımlama değildir, tersine, etkin bir süreçtir, bir çeşit «benliğin başkalarında devam etmesi»dir. İşte, eğer bir kişilik gerçek bir kişilik

(*) Voprosy Filosofii dergisinden alınmıştır, No. 3, 1982, s. 47.

ise, taşıdığı en önemli özellik buradan anlaşılmaktadır. Bu en önemli özellik, öteki kişilerin içinde ikinci ve canlı bir yaşam kazanmak ve onları, sonuç alıcı değişikliklere yol açacak şekilde etkilemek olmaktadır.

Kişiliklileşme görüngüsü, kişiliğin sonsuzluğuna ilişkin öncesiz sorunu da açıklayabilmemizi sağlar. Madem ki bireyin kişiliği öznenin gövdesi içindeki sunuluşuna indirgenememektedir ve başka kişilerin içinde de devam etmektedir, o halde bireyin ölümüyle kişilik «bütünüyle» yokolmaz. Örneğin, Puşkin'in ölümsüz dizelerini anımsarsınız:

> «Tümden ölecek değilim...
> Taşıdığım onur sürecek,
> şanlı ateşi şiirin
> parladığı sürece tek bir meşalede.» (*)

Kişiliğin taşıyıcısı olan bireyin yaşamı sona erer, ama başkalarında kişileşmiş olarak sürer. Bu durumda bireyin maddi yokoluşu ile düşünsel olarak temsil edilişi arasındaki «uçurumun» yarattığı trajedinin sonunda ciddi bir acı ortaya çıkar. «O öldü, ama içimizde yaşıyor» sözünde gizemli bir şey yoktur. Bu sözler, parçalarından bir kısmı saklanmakta olan ruhsal yapının bozulmuş olan bütünlüğünün yeniden kurulmasıdır.

Kuşkusuz, kişiliği tam olarak betimleyebilmek için şu üç boyutun incelenmesinden elde edilen verilerin tümü bir araya getirilmelidir: Birincisi, toplumsal etkinliğin yönlendirdiği ve başka kişilerde ortaya çıkan düşünsel simgeleme, ikincisi bireyin öteki kişilerle kar-

---

(*) Aleksandr Puşkin, «Elle yapılmış bir anıtı dikiyorum...», iki ciltte Seçme Yapıtlar, Cilt. 1, Progress Publishers, Moskova, 1974, s. 61.

şılıklı ilişkileri, son olarak da bir bütün olarak toplumun temsil edildiği bireyin kendisi. Kişiliğin belirleyici niteliği, etkinliğidir. Bu etkinlik üç alanda ortaya çıkar: Birincisi, durumsal gereklerin rol ve beklentilerinin yol açacağı tepkilerin sınırları dışındaki olaylarda, yani beklenen rolün dışına çıkan «durumlarüstü» ve «kurallarüstü» etkinlikler olarak (buna kişi-içi alan denir); ikincisi, eylemler ve toplumsal kurallarda (buna kişiler-arası alan denir); üçüncüsü de, öteki kişilerle olan eylemlerde ya da daha doğrusu öteki kişilere yapılan katkılarda (buna da kişiler-üstü alan denir) görünür. Buradaki «eylem» kavramı, Hegelci yaklaşımdakine yakın bir anlamda kullanılmıştır: «Eylem, genellikle, başarılmış bir değişme ve varoluşun tanımlanmasıdır. Bir başka deyişle, eğer edim, sonuçlanırsa ya da bilinçlenirse yani sonuç olarak uygulayıcı tarafından kendisinin olanak tanınırsa, eylem haline gelir.» (*)

Bu yaklaşımın mantığı sürdürülerek, şu sonuca varılabilir: Eğer belli bir bireyin nesnel etkinliğindeki ve öteki bireylerle iletişimindeki önemli değişiklikleri saptayabilirsek, özellikle de sanki «başka biri»ymiş gibi kendi kendisinde oluşturduğu ve başkalarındaki düşünsel temsilini ya da «bireyselliğini» meydana getiren değişiklikleri belirleyebilirsek, o kişinin kişiliğinin çok açık bir tablosunu çizebiliriz. Tarihte bireyin rolüne ilişkin marksist görüşün betimlediği gibi, belli tarihsel-toplumsal koşullarda bir birey, tarihsel bir kişilik düzeyine yükselebilir. Ancak bunun için söz konusu değişikliklerin geniş bir halk kesimini etkilemesi ve

(*) G.W.F.Hegel, Sämtliche Werke, Bd. 3, Suhrkamp Verlag, Stuttgart, 1927, s. 27.

yalnızca çağdaş kişiler tarafından değil, tarih tarafından da değerlendirilmesi gerekir; çünkü kişisel katkıların önemini yeterince doğru biçimde ancak tarih ölçebilir. Şunu anımsayalım: Kişilik, başkalarını değiştirerek kendi kendini de değiştirir: Kişinin kendi niteliklerinde bir değişim ve dönüşümü sağlayan, başkalarına yaptığı katkılardır. Vigotski bunu şöyle anlatır: «Başkaları yoluyla kendi kendimiz oluruz.»

Bir eğretileme kullanılarak, gerçek kişilik «etkinliğe dayalı yönlendirme koşullarında ilişkide bulunduğu kişileri dönüşüme uğratan bir ışınım kaynağı» olarak yorumlanabilir. Bildiğimiz gibi, ışınım yararlı da olabilir, zararlı da, iyileştirebildiği gibi, sakat da bırakabilir, gelişmeyi hızlandırabilir ya da yavaşlatabilir, çeşitli mutasyonlara neden olabilir, vb. Kişisel özellikleri yetersiz bir kişi, katı bir ortamı deldiğinde, yararlı ya da zararlı, hiçbir değişikliğe yol açmayan varsayımsal bir parçacığa, nötrinoya benzetilebilir. Kişiliksizlik, başka kişilere *aldırmayan* bireyin bir niteliğidir. Böyle bir kişi önemli tepkilere yol açmaz, onun varlığı ya da yokluğu, başkalarının yaşamında önemli değişiklikler yapmaz, onların davranışlarını değiştirmez, onları zenginleştirmediği gibi yoksullaştırmaz da, sonuç olarak kişinin kendi kişiliği yoksunlaşır.

Bu alandaki deneysel araştırmalar (M.Y.Kondratyev), küçük yaştaki suçlular gibi tipik olarak olumsuz yönelimli gruplarda yürütülmüştür. Söz konusu gruplardaki kişiler arası ilişkilerin oluşturduğu katı hiyerarşik sistem içinde, alt tabakadaki kişilerin sahip olduğu kişilik özelliklerine karşı, kuramsal olarak «aşağı bakıştaki körlük» olarak adlandırılabilecek bir algı biçimi bulunduğunu yapılan araştırmalar göstermiştir. Bir başka deyişle böyle bir toplumda üst katman tem-

silcilerinin «yukarıdan aşağıya doğru» bakışlarında «kişilik görüşü» yetersizdir: Alt tabakadan bir kişi, kendi kişiliğinin bir görünüşü olarak değil, yalnızca kendi katmanına ilişkin işaretlerin ve görünürdeki rolünün taşıyıcısı olarak algılanır. *Suçlular* topluluğunun «soyluları» için o, değiştirici etkisi yok sayılabilir önemde olduğundan, tam sözlükteki anlamıyla «önemsiz»dir, bu nedenle de kişiliksizleşmiştir. Tersine, «aşağıdan yukarıya» ya da bu durum için «yatay-olarak» algılama «kişilik görüşü» ile nitelenmektedir.

Öte yandan, bir toplulukta kişinin rolü ve işlevleri ne olursa olsun, «dikey» ya da «yatay» karşılıklı ilişkileri ya da resmi ve resmi olmayan toplumsal durumu, vb. nasıl olursa olsun, kişiliğin, kişilik olarak kaldığı gösterilmiştir. O halde, sözcüğün gerçek anlamıyla kişiliğin gelişmesini sağlayacak en iyi olanaklar bireye ancak bir topluluk içindeki etkin yeri ile sağlanabilir.

Çokkatmanlı yaklaşıma dayalı başka çalışmaların yeterince açık biçimde gösterdiği bir gerçek daha vardır: Önemli görünen birçok bireysel özellik, eğer etkinliğin temel biçimlerinde, yani belli bir grubun ilişkiler sistemi içinde ortaya konamazsa kişiliğin, örneğin bir önderin kişiliğinin, değerlendirilmesinde, önemsiz hale gelmektedir. Bir başka deyişle, bu durumda grup içi ilişkiler, kişiliğin bir niteliği olarak dönüşüme uğratıcı bir durumda ortaya çıkmazlar (M.I.Frolova). Yalnızca belli bir toplumsal grubun ana etkinliğine en çok katılan bireysel niteliklerin gerçek kişisel özellikler olarak «işlev gördüğü» izlenimi edinilebilir. Öteki bireysel özellikler gibi, bunlar da başlangıçta «sessiz» kalırlar, özne ilişkileri sistemi için zorunlu öğeler oldukları zaman, etkinlikler yoluyla çevredeki kişilerin kişilikleri-

ne yönelik «eylemler» ve «katkılar» haline gelirler. Birey ile kişiliğin özdeş olmadığının bir başka kanıtı da işte budur.

Madem ki kişilik ile birey özdeş değildir ve bir bireyin kişiliğini geliştirememesi kuramsal olarak mümkündür, acaba bireyi olmayan bir kişiliğin varolabileceği düşünülebilir mi? Gerçekten de böyle bir durum mümkündür, ancak söz konusu olan yalnızca bir sözde-kişiliktir. Örneğin İsa Peygamber bir birey olarak varolmadıysa bile, onun İncil'in söylencelerinden oluşmuş «kişiliği» yaklaşık iki bin yıldır Hristiyan kültürünü ve toplumsal yaşamını yoğun bir şekilde etkilemekte, kişilerin görüşlerinin, duygularının, inançlarının olduğu kadar kişiliklerinin ve yaşamlarının da yapısını biçimlendirmekte ya da bozmaktadır. Tarihsel sözde-kişiliklerin dönüştürücü gücünün, gerçek tarihsel kişiliklerinkinden daha az olmadığı görülmektedir.

Doğal olarak, «kişiliği olmayan» bir birey de «bireyi olmayan» bir sözde-kişilik olgusu kadar ayrıksı bir durumdur. Ama bu tipte varsayımsal durumları bir zihin alıştırması olarak tartışmak, birey ile kişiliğin özdeş olmadığı, ancak bir bütünlük taşıdığı sorununu anlamada yol gösterici olur. Öte yandan, kişiliğin yukarıda sözü edilen şekilde üç boyut ile betimlenmesi düşüncesi, bizim görüşümüze göre, birey ile kişiliğin bağımlılığı sorununa indirgenemez. Bu yaklaşım, kişilik ruhbiliminin daha birçok sorusunun yanıtlanması için olanak sağlamaktadır.

Vigotski ve Kişisel Ruhbilimin Sorunları

1920'lerin ikinci yarısında ve 1930'ların ilk yarısında, kişilik ile ilgili incelemelerin önemini, tam olarak

ama ancak genel çizgileriyle görebilen yalnızca birkaç kişi vardı, bu önem çok daha sonraları bütünüyle aydınlatılabilmiştir. Söz konusu kişilerden birisi de L.S. Vigotski'ydi. Çağdaş ruhbilimin durumunu gözden geçirirken Vigotski şöyle diyordu: «(...) Şimdiye dek, bütün ruhbilimin en önemli ve özeksel sorunu, yani kişilik ve gelişmesi sorunu örtülü kalmıştır.» Daha sonra şöyle devam ediyordu: «Ancak geleneksel çocuk ruhbiliminin yöntemsel sınırlarını kararlı biçimde aşarak yüksek ruhsal örgütlenmenin gelişmesini araştırabiliriz. Bu örgütlenmenin hakkıyla gerçekleşmesi, çocuğun kişiliği olarak adlandırılabilir.» (*)

Vigotski'nin yazdıkları incelendiğinde, bir bütün olarak son derece yapıcı, biçimlendirici olan ve bugün kullandığımız anlamda bir kişilik kavramının ortaya çıkışının kimi önkoşullarını sağlayan en az dört düşünceyi, hatta dört bakış açısını kapsadığı saptanabilir.

Bunlardan birincisi, bireyin etkinliği düşüncesidir. Bu düşünce, yalnızca Vigotski'nin kuramsal çalışmalarında açıkça ortaya çıkmakla kalmaz, aynı zamanda yüksek ruhsal işlevlerin gelişmesini incelemeye yönelik olarak ortaya attığı uygulama yönteminin yapısında da yeralır. Kullandığı yöntemin daha sonraki yorumlarında ve güncel uygulamalarında Vigotski, herşeyden önce yüksek ruhsal işlevlerin biçimlenmesinde el araçlarının yapıcı önemini vurgular. Bireyin, örneğin işaretleri kullanması ya da bundan vazgeçmesi, işaretlerin kullanılma biçimi, vb. gibi araçların özgürce kullanılması ilkesi üzerinde ise dikkatle durmaz. Ay-

(*) L.S.Vigotski, **Yüksek Ruhsal İşlevlerin Gelişmesi**, s. 60.

nı zamanda, öğrenmenin algoritmik (*) örgütlenmesi ya da zihinsel eylemlerin adım adım biçimlenmesi, vb. gibi günümüzde ruhsal işlevleri oluşturan kimi işlemlerin tersine Vigotski, deneysel çalışmalarında araçların yararını ya da kullanılış biçimini açıklamayı zorunlu görmediği gibi, araçları herhangi bir biçimde zorunlu da saymamıştır. Vigotski, araçları bireyin zor uygulamakta kullanabileceği nesneler olarak, bireyin kendisini de etkinliğin taşıyıcısı olarak görmüştür. Birey, aracı ister kullansın, ister kullanmasın ya da hangi yöntemle kullanırsa kullansın, etkinlik doğrudan doğruya toplum tarafından düzenlenmez; araştırıcı, etkinliği bireyin harekete başlatıcılığında açık olarak farkeder. Bizim görüşümüze göre, bireyin kişiliğini anlamada bu yaklaşım çok önemlidir.

Vigotski'nin çalışmalarının günümüzdeki yorumlayıcıları, bu yaklaşımı açıkça yadsımaktadır. Onlara göre Vigotski, belirtilerin ya da «ruhsal araçların» özümsenmesi olayını, bu araçların özneye katıştırılması ve zorla kullandırtılması şeklinde, hemen hemen zorlayıcı bir eylem olarak görmüştür. Oysa Vigotski'ye onu bu şekilde yorumlamaktan daha büyük bir haksızlık yapılamaz. Onun araç kullanma yönteminin gerçek özü, en azından yaş grubu yaklaşımı için, öznenin, örneğin bir çocuğun araç kullanmadaki etkin rolünü saptamaya çalışmak şeklindedir. Vigotski, özel olarak, çocuğun kendi dışındaki araçlara başvurması olayının yaş sınırlarını ortaya çıkarmada ve etkinliği örgütlemede dışarıdan kimi nesnelere gereksinim duymanın

---

(*) Algoritma: Belirli herhangi bir kurala bağlı olarak oluşan işlemler, IX. yüzyıl Türk matematikçisi Harzemli Mehmet'e Arapların verdiği «Alharzemi» sözcüğünden türetilmiştir - Çev.

ortadan kalktığı yaş sınırlarını saptamaya çalışmıştır. Vigotski ilk olarak dışarıda bulunanın içeriye doğru dönüşüme uğraması olayının, öznenin etkinliği tarafından koşullandırıldığını açıklamıştır. Araç kullanan yöntemin en önemli kuramsal önkoşullarından birisi, bireyin etkinliği ilkesinden başka birşey değildir. «Belli bir durumda kişinin etkin girişimi» ya da onun «etkin rolü», yeni bir uyarana başlangıcı kapsayan bir davranıştır. (*) Vigotski, mekanik «uyaran-teki» kuramını eleştirirken, «insanoğlu unutulmuştur» diye yazar. Bütün bunların sonucunda, ruhbilimi, etkinlik süreci içindeki insanın kişiliği sorunuyla yüzyüze getiren Vigotski'nin düşünceleriyle adeta insan bireyi ruhbilime geri dönmüş olmaktadır.

Doğalcı yaklaşımla ruhbilimsel olayların açıklanması sürecinde ortaya çıkan ikinci düşünce, Vigotski'nin, kişinin ruhsal dünyasında temel özelliğin, yönlendirilebilirlik niteliği olduğu şeklindeki düşüncesidir. Bildiğimiz gibi, yönlendirilme işlevi, ortaya çıkan davranışlardan toplumsal olarak belirlenenler ve özümsenenlerin yardımıyla ve işaretlerle sağlanır. İşaretlerin kullanılışı, yani etkinliği yönlendirme eğilimi, ruhsal olanın yapısını kökten yeniler, ruhsal etkinlik alanını güçlendirir ve genişletir. Ruhbilimin daha ileri dallarının, herşeyden önce çocuk ve eğitim ruhbiliminin titizlikle geliştirilmesine bir temel oluşmasını sağlayan da işte bu düşüncedir. Bu açıdan, yönlendirme kuramı, davranışçı kuramların tam tersidir ve onlara üstündür.

Bununla birlikte göreceğimiz gibi, Vigotski'nin özel ilgi duyduğu ruhbilim dalları için son derece ya-

(*) İbid. s. 100.

rarlı olan kuramsal ilke, genel olarak toplumsal ruhbilimi, özel olarak da gruplarla toplulukların incelenmesini ve topluluk içinde kişiliğin ruhbilimini kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Yetmişli yıllarda, kişiler arası ilişkiler sorununu kuramsal yönden yeterli biçimde çözümlemeye çalışan araştırmaların yönünü, bu görüş belirlemiştir.

Üçüncü düşünce, toplumsal ilişkilerin içselleştirilmesi kuramı olmuştur. Vigotski bu düşünceyi, çocukta yüksek ruhsal işlevlerin ortaya çıkışının çözümlenmesi sırasında ve esas olarak araçların kişisel olmayışı bakış açısından ortaya koymuştur. Vigotski şunu vurgulamıştır: «Organizmanın dışındaki bir işaret, örneğin bir el aracı, kişilikten ayrıdır ve esas olarak toplumsal bir öğe ya da toplumsal bir gereçtir.» (*) Yüksek ruhsal işlevlerin oluşumu kavramının temellerini atarken, Vigotski için toplumsal ilişkilerin araçlara ilişkin bakış açısından açığa çıkarılması özellikle önem taşıyordu. Aynı zamanda bu düşüncelerin çerçevesi içine giren ve araçla ilgili görüşlerin içselleştirilmesi sorununa koşut giden ve onunla bağlantılı olan bir olanak daha vardır: Öznenin toplumsal ilişkilerde ortaya koyduğu etkin istemli görüşlerinin içselleşmesi sorununun ayrıntılı olarak incelenmesi olanağı.

Vigotski'nin belirttiği gibi, içselleştirme edimi esas olarak iletişim süreciyle başarılır. Vigotski iletişimi, düşüncelerin ve duyguların akılcı bir biçimde anlaşılması ve belli bir araç sisteminin de yardımıyla istemli olarak iletilmesi olarak görür. Bundan şu anlaşılıyor: Bir araç tarafından yönlendirildiği sürece toplumsal ilişkiler gerçekte özgül bireylerin ilişkileri olurlar, so-

(*) L.S.Vigotski, op.cit., 1. 198.

nuç olarak da ilişkilerin kişiliksizliği ortadan kalkar. Vigotski buna «duyguların iletimi» der. Gerek iletişime katılan kişilerin, adeta bireysel niteliklerinin aktarımı, gerekse kişilerin öteki «kendilikler» içinde düşünsel temsilinin oluşumu, söz konusu iletişim süreçlerinin bir parçasıdır. Yetişmenin tam tersi olarak öğretimin özgül niteliği de burada yatmıyor mu? Bunlardan öğretim, ağırlıklı olarak, toplumsal deneylerin iletimi ve özümsenmesi sırasında kullanılan ve kişisel olmayan araçların niteliği ile ilişkiliyken, yetişme, öncelikle bireylerin kişisel niteliklerinin taşıdığı anlamla bağlantılı değil midir? Buna göre, bir başka deyişle, öğretim, «genel anlamların» çevirisi, yetişme ise «kişisel anlamların» çevirisi olmaktadır. Bununla birlikte gerçekte öğretim ile yetişme bir arada gider, yalnızca kuramsal çözümleme ya da anlatıma yönelik açıklama sırasında birbirlerinden ayırt edilirler.

Etkinlik, toplumsal ilişkilerin yönlendirilen doğası ve içselleştirilmesi düşüncelerinin titizlikle incelenmesinin mantığı sürdürülürse, şu sonuca varılır: Kişilik (kuşkusuz Vigotski'ye göre değil bize göre), belli bir bireyin kendi özellikleri ile öteki bireylerin içselleştirilmiş kişisel ve istemli niteliklerinin benzersiz bir bireşimi olmaktadır. Buradaki içselleştirme, bireyler arasındaki ilişkileri yönlendiren uygun araçların kullanıldığı edimler sırasındaki çeviri ve özümlemelerle gerçekleşir. İçselleştirme kavramını yalnızca gündelik ve genel geçer anlamıyla değil de, tam anlamıyla kullanırsak, kaçınılmaz bir şekilde bu sonuca varırız. Buna göre, belli bir bireyin içine kendi «simgelerini» yerleştiren öteki bireyler, ilk birey tarafından içselleştirilmeden, ilk bireyin kendi «kişiliğini» oluşturması olanaksız olur. Yani Vigotski'nin dediği gibi, «başkalarının

içinden geçerek kendi kendimiz oluruz.» (*) Bireyin kişiliği, aynı zamanda, bireyin başkasının içindeki varlığı ve başka bireyler için varlığı açısından da açığa çıkarılmalıdır. Buna göre kişiliğin somut olarak belirlenmesi, açıkça şunların saptanması anlamına gelmektedir: Kişide «içselleştirilmiş» olarak temsil edilen kişiler kimlerdir ve bu kişiler nasıl seçilmiştir? Aynı zamanda kişi, nasıl ve kimin içinde «bir başkası» olarak bulunmaktadır? Bir başkasının bilincinin ve davranışının içine nasıl yerleşilmektedir?

Bunların sonucu olarak, bu noktada yeni bir sorun ortaya çıkar: Birey başka bireyler içindeki kendi «varlığını» hangi yolla sağlar? Belli bir bireyin, gerek «başkaları için» ve «başkalarının içinde» ne anlama geldiğini, gerekse «onun için» ve «onun içinde» ne anlama geldiğini aydınlatmak için herşeyden önce «ayna görüntüsü» etkisinden söz etmeliyiz. Bu etki, bireyin kendisini çevreleyen bireylerin algılarında, görüşlerinde ve değerlendirmelerinde adeta bir yansımasıdır. Bu konuda, toplumsal algı üzerine sayısız çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle G.M.Andreyeva, A.A.Bodalev ve daha başkalarının çalışmaları üzerinde durulmalıdır.

Henüz yalnızca ana çizgileri belirlenmiş olan ve ileride daha fazla sözünü edeceğimiz bir başka araştırma çizgisi de, araştırmayı, belli bir bireyin öteki kişilerle birlikte sürdürdüğü çok önemli etkinlikler içinde gerçek bir etkinlik öznesi olarak ortaya koyduğu görüngülerin ve mekanizmaların çözümlenmesine yöneltir. Burada bireyin «başkaları açısından varlığı», kendi varlığından bir ölçüde özerktir ya da «ayrı», «bağım-

(*) İbid., s. 196.

sız»dır. Özet olarak bireyin «düşünsel varlığı» sorunuyla karşılaşmış bulunmaktayız.

Son olarak Vigotski'nin yalnızca kabaca taslağını çizdiği dördüncü düşünceye geliyoruz: Kişiliğin, «kendisi için», «başkaları açısından» ve «kendisi açısından» varolma durumları arasındaki geçişlerden hangisi, kişiliğin biçimlenmesine dayanak olur? Vigotski bu konudaki düşüncesini açıklarken, yüksek ruhsal işlevlerin ortak gelişimini bir örnek olarak kullanmıştır. Bu konuda, bildiğimiz gibi «başkalarından geçerek kendi kendimiz oluruz,» diye yazmış ve «bu kural, yalnızca bir bütün olarak kişiliğe ilişkin değildir, aynı zamanda bütün bireysel işlevlerin tarihine de ilişkindir» (*) demiştir. Burada genel formülünü ortaya atar: «Kişiliğin 'kendisi için' haline gelmesi, kendi içinde nelerin bulunduğuna göre ve başkalarına neleri sunduğuna göre gerçekleşir. Kişiliğin oluşumu bu süreçten geçer.» (**) Bu görüşe katılmak şart değildir, ama kişiliğin «başkalarına sundukları»nın gerçekte neler olduğu sorulmalıdır: Bir edim ya da eylem mi? Ya da başka bir şey mi?

İlk çalışmalarından *Eğitsel Ruhbilim'de* (1926) Vigotski, bu sorunlarla uğraşmaya çok yaklaşmış, fakat onları bir ölçüde ve kabaca formüle etmiştir. Bu kitabın en ilginç bölümünün estetik algı ve duyguya, ço-

---

(*) L.S.Vigotski, Yüksek Ruhsal İşlevlerin Gelişmesi, A.A.Uktomski'nin bir mektubunda açıkladığı bir görüşünün. Vigotski'nin formülasyonu ile olan benzerliği kayda değer: «Buna gerek 'diyalektik' de diyebilirsin: Bir insanoğlu, ancak kendisini ve kendi etkinliğini başkalarıyla alışverişe soktuğu zaman, kendi kendisini bir kişi olarak keşfediyor...» Bilinmeyene Giden Yollar, Sayı 10, Moskova, 1973, s. 38. (Rusça)

(**) L.S.Vigotski, op.cit., s. 196.

cuğun sanatsal yetişmesine ilişkin olduğu belirtilmelidir. Vigotski'nin Eğitsel Ruhbilim'in yayınlanmasından kısa bir süre önce yazdığı *Sanatın Ruhbilimi* adlı kitap ise, görüşleri ve vardığı sonuçlarla bu alanda son derece özgündü ve başkalarının yetkisine güvenme yanlısı görünmüyordu.

Vigotski, kendisini her zaman için büyülemiş olan bir konunun, «sanatın duyum sonrası ahlaki etkisi»nin incelenmesine özel bir önem vermiştir. Bu etki, bir duygunun önceden belirlenemeyen bir sonuca akması anlamına gelmektedir. «Kuşkusuz, sanatın duyum sonrası ahlaki etkisi olmaktadır. Bu etki, tinsel dünyanın içinde kimi konuların açıklığa kavuşması ve kimi gizli çatışmaların çözümlenmesi olarak kendini göstermekte, sonuçta kısıtlanmış ve bastırılmış bazı güçlerin, özellikle ahlaki davranışla ilgili güçlerin açığa çıkmasına yol açmaktadır.» (*)

Bu ürünleri tüketen kişide, «sanatın duyum sonrası ahlaki etkisi»ni özgül bir «edim»e dönüştüren nebir babanın yedi yaşındaki oğluna sigara içmenin yanedebiyattan çeşitli örnekler vermiştir. Örneğin, Çehov'un *Yuva* adlı öyküsünü anımsatmıştır. Bu öykü, bir babanın yedi yaşındaki oğluna sigara içmenin yanlışlığını, kaba bir ahlaki öğüt yoluyla açıklamaya yönelik başarısız çabasını anlatır. Yalnızca, yaşlı bir kral ile onun sigara içtiği için hasta olup ölen küçük oğlundan sözeden basit bir masal anlattığında ise, baba hiç beklemediği bir etki yaratmış olur: Oğlu boyun eğmiş bir sesle artık hiç sigara içmeyeceğini söyler. Babanın masalıyla «sanatın duyum sonrası ahlaki etkisi» ortaya çıkmıştır. Masalın gerçek etkisiyle çocuğun

(*) L.S.Vigotski, **Eğitsel Ruhbilim**, Moskova, 1926, s. 257.

ruhunda yeni güçler uyarılmış ve uyandırılmıştır. Böylece çocuk, sanatın duyum sonrası yarattığı etkiyle hem endişelenmiş, hem de babasından korkmuştur. Daha önceki ısrarlı yinelemeleri temelinde babanın daha önce boşu boşuna elde etmeğe çalıştığı etki, beklenmediği derecede güçlü olarak ortaya çıkmştır» (*)

Vigotski'nin bu tipte verdiği örnekler bir tane değildir. Amerikan eğitim yazınında yer alan ve öğrencilerin Beecher Stowe'un yazdığı *Tom Amca'nın Kulübesi*'ne gösterdikleri hiç beklenmedik tepkiyi de anımsatır: Amerikalı ergenler, kölelik günlerinin geçtiğine gerçekte üzülmektedirler. Vigotski, öğrencilerin Krilov'un masallarını algılarken gösterdikleri bir ölçüde beklenmedik tepkilerden de söz eder: Örneğin karınca yerine ağustos böceğine ya da avcılardan çok kurda acımak, gibi.

Vigotski'nin genellikle, öznenin yapmak istediği ile gerçek sonucun koşut olmayışının yarattığı etkilerle ilgilendiği düşünülebilir. Bir başka deyişle, bireyin «kendi kendine», «başkaları açısından» ve «kendi açısından» varlığının uyuşumu yönünden, anlamın bir kişiden ötekine aktarılırken uğradığı dönüşüm sorunu, Vigotski'nin ilgisini çekmiştir. İnsan ruhbilimin davranışçı, reaktolojik yaklaşımının getirdiği sınırlamaların *Eğitsel Ruhbilim*'de bıraktığı izleri silebilmek için, Vigotski, ruhsal edimleri «estetik duygunun etkinliği» düşüncesinin ışığında yorumlamak istemiştir. Bunun için, «estetik duygunun özü»nü içeren «özgün bir etkinliğin» (**) varolduğu varsayımını ileri sürmüş olan Vigotski şöyle yazar: «Bu etkinliğin bileşimi ko-

(*) İbid.. s. 258.

(**) L.S.Vigotski, op.cit. s. 250.

nusunda ruhbilim çözümlemeleri henüz son sözünü söylemediği için bu etkinliğin kökenini henüz kesin olarak bilemeyiz. Ama bir dinleyici ya da izleyici tarafından yürütülen son derece karmaşık, yapıcı bir etkinlikle uğraştığımızı şimdiden biliyoruz. Yine bu etkinlik, dışarıdan kendisine sunulan izlenimlerden, algılayıcının yaptığı ve yarattığı bir estetik nesnenin içinde yer almakta, algılayıcının daha sonraki tepkileri de bu nesneyle ilişkili olmaktadır.» (*) Vigotski bu etkinliğe «ikincil yaratıcı bireşim» adını verir.

O halde kişilik, bir sistem olarak kendisini iki yerde ortaya koyar. Bunlardan birincisi, toplumsal yönelimli etkinliklerin edimler içinde, eylemlerde ve davranışlarda, ikincisi ise bir başka kişiyle karşılıklı etkinliğe dayalı olarak bir edimi eylem halinde tamamlama ve ikincil yaratıcı bireşime varma şeklinde açıklanabilir.

Kişiliğin, belli bir bireyin öteki bireylerle karşılıklı ilişkisinin özel bir örgütlenme biçimi olarak daha yakından anlaşılmasını, Vigotski'nin görüşleri sağlamıştır. Bu örgütlenme biçiminin iki yönü bir arada bulunur: Birincisi, bireysellik yönüdür, yani bireyin gerçek varlığı ile öteki bireylerin o bireyin içindeki düşünsel varlıkları birbirleriyle organik olarak ilişkilidir. İkincisi, kişisellik yönüdür, yani birey, öteki bireylerin gerçek varlığı içinde düşünsel olarak teslim olunur.

Vigotski'nin esas olarak bilişsel süreçler, yaş grubu ruhbilimi ve eğitsel ruhbilim içinde ortaya çıkmış olan görüşleri kişiliğin ruhbilmi alanına da başarıyla genişletilmiştir. Bu görüşlerin bu alanda da bir dizi

(*) İbid. s. 252.

kuramsal ilkenin titizlikle oluşturulması için dikkate değer önemde oldukları anlaşılmıştır.

«Kişiliği Geliştirme» Gereksinim ve Becerisi

Kişilik, bireyin düzenli bir niteliğidir. Toplumsal gelişme düzeyinin belli bir aşamasında hem özgül bir toplumsal değer olarak, hem de tek bir model biçiminde işlev görmeye başlayan kişiliğin, bu arada bireysel etkinlik içinde özümlendiği ve gerçekleştirildiği düşünülebilir. Kuşkusuz, bireyde oluşan kişilik olgusunun etkinlik içinden zorunlu doğuş ve yenilenişinin hangi toplumsal gelişme düzeyinde görüldüğünü açığa çıkarmak için, gerek maddi, gerek tinsel kültüre ilişkin özgül çalışmaların yapılması gerekli olacaktır. Ancak soyoluş açısından böyle bir standardın ortaya çıkması, hem emeğin toplumsal işbölümü aşamasıyla (bakınız: Kral Marx, *Feurbach Üzerine Tezler)*, hem de mülkiyete dayalı eşitsizliğin görülmesiyle ilişkili olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde yine bu standart, bir yandan «tanrının seçkinleri» olarak yöneten hükümdarların düşünsel imgesinin sürmesine ve güçlenmesine, öte yandan ancak sınıf ilişkileri ortamında gerçekleşebilecek şekilde, herkesin kendi kişiliksizliğinden kurtulmasına yol açmaktaydı. Kişiliğin gelişmesindeki bu ölçü, böylece bireyin gereksinimlerinin öznesi olarak işlev görmüştür. Burada insan etkinliğinin ana kaynağı gereksinimler olmuştur: «Kendi gereksinimlerinden birini ya da ötekini gözetmeden hiç kimse bir şey yapamaz. (...)» (*)

Kişiliğin gelişmesine duyulan bu gereksinim, en

(*) Kral Marx ve Frederick Engels, «Alman İdeolojisi», içinde: Kral Marx, Frederick Engels, **Toplu Yapıtlar**, Cilt 5, s. 255.

başta dinsel biçim olmak üzere çeşitli ideolojik biçimlere bürünmüştü. Toplumdaki egemen sınıflara tümden bu dünyadaki nimetler sağlanırken, ezilenlere «öteki dünya», bir başka deyişle bütünüyle kişilikten arındırılmış bir ruhun sonsuzluğu sunuluyordu.

Kişi kendi toplumunun öteki bireyleri içinde kendisini basımlayarak (=imprinting) ve sürdürerek varlığını oluşturur. Birey, etkinliğe etkin biçimde katılarak öteki kişilerdeki ikinci varlığının da oluşmasını sağlar. Böylece birey, kişiliğini kurma gereksiniminin kapsamını nesnel yönden biçimlendirir. Bu sürecin öznel yönü ise, kazanmaya yönelik güdüler, ilgi, ün, arkadaşlık, saygı ve öncülük istekleri şeklinde kendini ortaya koyabilir. Bu öznel görünümler düşünülebilir de, düşünülmeyebilir de, gerçekleşebilir de, gerçekleşemeyebilir de. Bu kişiye göre değişir. Bireyin kendi kişiliğini geliştirme gereksinimi, öteki insanlarda söz konusu bireyin kişiliğini görme yeteneğini şekillendirmeyi zorlayan bir koşuldur da, aynı zamanda. Bu durum, etkinliğin yöntemlerini ve sonuçlarını aktarma olgusunun bütünlüğünü, ortaklığını ve sürekliliğini sağlamak açısından son derece büyük bir önem taşımaktadır. En önemli nokta da şudur: Karşılıklı güven oluşmadan, işbirliğinde başarılı olmayı ummak çok zordur, bu karşılıklı güven de kişiliği geliştirme gereksinimine bağlıdır. Bu şekilde bireyselliğini ortaya koyarak ve kendi kişiliğine özgü değerlendirmeler edinmeye çalışarak, kişi, grubunun varlığı için kendi varlığının da zorunlu bir koşul olduğuna inanmaya başlar, çünkü grubunun bir bütün olarak sürmesine olanak verecek evrensel bir ürün yaratmaktadır. Kişilik kazanmanın toplumsal yönden ne denli gerekli olduğu açıktır. Bu olmazsa güven azalır, ortadan kalkar, anlaşılmaz ha-

le gelir. Oysa güven, kişiler ya da kuşaklar arasında çok içten bir bağdır ve aydınlar arasında bu bağ oluştuğu zaman yalnızca aktarılan bilgi değil, aktaranın kişiliği de özümlenmektedir. Toplum yaşamının belli bir evresinde kişiliği geliştirme gereksinimi, topsumsal gereklerin değer-yoğunlaştıran biçimleri olarak ortaya çıkar.

Bir bütün olarak toplum için yararlı olan bir sürecin, herbir birey için de tek tek yararı daha az değildir. Mecazi olarak söylemek gerekirse, toplumdaki bireyler için daima özel bir «toplumsal sigorta» sistemi bulunmaktadır. Birey, etkinlik yoluyla öteki kişilere olumlu «yatırımlar» ya da katkılar sunarak ve kendi varlığını cömertçe başkalarıyla paylaşarak, yaşlılık, güçsüzlük, vb. dönemlerinde kendisine bakılmasını, ilgi, sevgi ve sevecenlik gösterilmesini sağlar. Bu tutum dar ve yararcı bir yaklaşım olarak anlaşılmamalıdır. Kendi varlığı başka kişilerin içinde bulunduğu sürece kişi gelecekte payına düşecekler için aceleci olmak zorunda değildir. Bu yüzden, düşündüğü etkinliğin özgül amaçlarına ve nesnel içeriğine göre hareket eder; yaptığı işin öteki bireyler için taşıdığı anlamın ne olduğuna dikkat ederek davranmaz. Ancak, kendi kişiliğini oluşturmaya yönelik amaçlı ve bilinçli bir gereksinim olabileceği de unutulmamalıdır.

Kişiliği geliştirmeye duyulan toplumsal gereksinim, doğal olarak özgül bir tarihsel biçim içinde bulunur ve sınıfsal bir içeriğe sahiptir. Sosyalist-öncesi tarihsel-toplumsal yapılarda ancak egemen sınıf üyelerinin bu gereksinimi tam anlamıyla karşılanabilmekte, çalışan halkın bu gereksinimi karşılama yöntemleri tümden engellenmekteydi. Kölelerin edimleri, efendilerinin

edimleriyle aynı kefeye konulmamaktaydı. Efendilerinin gözünde kölelerin kendilerine ait bir yaşamı olmadığından dolayı bir kişilikleri de bulunmamaktaydı. Eğer bir kişilik yapısı oluşmuşsa bile, bu ancak eylemli nesnelerin düşünsel simgelerinden ileri gitmiyordu. Bu durum köle ayaklanmalarına kadar bu şekilde sürdü. Romalı hanımefendilerin çıplak olarak kölelerin önünde bulunmaktan utanmadıkları iyi bilinir, kölenin bir kişiliği yoktur ve nesnelerden utanılmaz.

Burada önemli bir nokta var: Sosyalist-öncesi oluşumlarda emeğin nitelikleri bir yabancılaşmayla sonuçlanır, bu da bireyin kişilik-ötesi bozunmuş biçimler almasına yol açar. Yaratıcı, ürettiği nesneye kendi çalışmasını katarak, bu yolla nesne kimin için yapılıyorsa kendisini onun içinde sürdürmeyi umamaz. Çünkü bu nesne aracılığıyla başkalarına ulaşan kendisi değil, patronudur. Sömürünün sürdüğü bir toplumda yaratıcının içine düştüğü kişiliksizleşmenin bu trajik paradoksunu, Ernst Theodor Amadeus Hoffman, *Klein Zaches, genannt Zinnober* adlı kısa öyküsünde yetkin ve şaşırtıcı bir biçimde açıklanmıştır. Bu öyküde anlatılan Zaches küçültülmüş bir adamdır. Çevresindeki kişilerin bütün ödülleri büyülü bir biçimde Zaches'te toplanırken, kendi yaptığı tüm yanlışlık ve kusurlar için bir başkasına yüklenmektedir.

Herhangi bir kişinin ekonomik yarar ve çıkarı uğruna kişiliğin bir sömürüye ya da baskıya uğramadığı sosyalist toplumda ise durum kökünden değişir. SBKP Merkez Komitesinin 26. Parti Kongresinde sunduğu raporda şöyle denmektedir: «Parti için, ekonomiye politik açıdan yaklaşım, değişmez bir biçimde programın gereklerine göredir: Herşey insan için,

insanın yararı için.» (*) Sovyet bireyinin yetenekleri özgürce ve her yönde gelişmektedir. Bu durum, toplumsal açıdan yararlı etkinlikleri yoluyla, bireyin, hem öteki kişilere, hem de bütün topluma olumlu katkılarda bulunmasını sağlamaktadır.

Bu şekilde, kişiliği geliştirmeye duyulan «sosyojenik gereksinim» (**) varsayımı, öznenin başka kişilerde düşünsel olarak temsil edilme isteği biçiminde gerçek bir olgu haline gelmektedir. Özne kendisini öteki kişilerde yansıtacak etkinliğe dayalı yollar arayarak başkalarının içinde yaşamak ister. Birey, kendisini bütünüyle fiziksel olarak bir başka kişinin içinde sürdürmek için insan ırkını devam ettirir, kendisinden sonraki kuşakları üretir. Aynı bunun gibi bireyin kişiliği de, başka kişilerin içindeki ikinci varlığıyla, düşunsel temsiliyle kendisini sürdürmeye çalışır. Sorular sormaya devam edelim. Kişinin kendi varlığını başkalarıyla paylaşması demek olan iletişimin özü, yalnızca bilgi değişimine ya da iletişim edimlerine indirgenemez. Aslında bu öz, başkalarının içinde iz bırakarak kendini sürdürmek, onların gözünde bir kişilik edinmek değil midir?

Kişilik geliştirmeye, kişiliklileşmeye duyulan gereksinim, bireyin toplumdaki karşılıklı ilişkiler sistemine etkin biçimde katılmasını sağlar. Aynı zamanda, bir yandan toplumdaki işbölümünün neden olduğu toplumsal bağlar, öte yandan da bireyin istencinden bağımsız olarak, nesnel biçimde ortaya çıkan top-

---

(*) Belgeler ve Kararlar, SBKP 26. Kongresi Novosti Press Agency Publishing House, Moskova, 1981, s. 41.

(**) Sosyojenik (=sociogenic): Toplumsal kategorileri oluşturucu ya da yaratıcı - Çev.

lumsal ilişkiler bu etkin katılmayı biçimlendirir. Ortak etkinliğe etkin bir biçimde katılma ve başkalarının kendi ilgi ve isteklerine katılımını sağlama yoluyla, kişi, kendi «benliğini» başkalarının bilinç ve duygu ve istencine tanıtmaya başlar. Kişi bu süreç sırasında kendi başarılarına ilişkin geribildirim bilgileri alır, böylesine kişilik kazanma gereksinimini doyurur. Ancak bildiğimiz gibi gereksinimin bir kez doruyulması, daha büyük bir gereksinim doğmasına yol açar, bu süreç böylece sürer gider. Bu süreç hem kişilik oluşturma nesnelerinin yaygınlaşmasıyla, hem nesnenin iz bıraktığı birey sayısının giderek artmasıyla hem de sürecin kendi başına derinleşmesiyle, yani başkalarının yaşamında ve etkinliğinde yer alan varlığının güçlenmesiyle yürür.

Birey, kişilik geliştirme gereksinimini gerçekleştirirken kendisini bir başkasına aktarır. Ancak bu «aktarma»yı kesinlikle «ruhların iletişimi» gibi havasız bir ortamda değil, gerçek toplumsal gruplarda yer alan güncel etkinlik içinde yürütür. Deneysel araştırmalar bireyin kişilik kazanması için en uygun koşulların topluluk içinde varolduğu şeklindeki varsayımımızı doğrulamaktadır. Yüksek derecede gelişmiş, ortaklaşmacı bir grup olan gerçek bir toplulukta, her bir kişinin kişilik kazanması, herkesin birden kişiliklileşmesi için zorunludur. Ortaklık tipindeki (=corporative kind) (*) gruplarda ise herkes, bütün öteki kişilerin kişiliklerini yitirmesi pahasına kendi kişiliğini kazanmaya uğraşır. Bu durum, kişiler arası ilişkilerin etkinliğe dayalı olarak yönlendirilmesi kavramının te-

---

(*) **Corporation: Anonim şirket, ortaklık. Burada corporative kind sözü, kâra dayalı ortaklık anlamında - Çev.**

mel savlarından da anlaşılabilir. Örneğin özgeci güdüler ve özgecilik, bir kişinin kendisini bir başkasına yansıtmanın en arı durumudur. Ancak, toplumsal yönden değerli olan bir ortak etkinlik içeriği tarafından yönlendirilip yönlendirilmediğine bağlı olarak bu yansıtma farklı biçimler alır. Bazan ortaklaşmacı özdeşim şeklinde kendini ortaya koyar, bir başka zaman göz yumma ve hoşgörü biçiminde görülebilir, vb. Varlığını kendi eylemiyle başkasının içinde sürdüren kişi, olumlu bir kişilik kazanma fırsatını elde eder. Ancak bunun için bu eylemin, hem bu iki kişiyi birleştiren etkinliğin içerik ve değerleriyle hem de bu etkinlikte yansıyan toplumsal çıkarlarla olabildiğince bağlantılı olması gerekir. Kişilik kazanma gereksinimini karşılamanın toplumsal yönden benimsenen ve değerli bulunan yolları kesinlikle iş etkinliği içinde yer almaktadır.

Bireyin kendi kişiliğini gerçekleştirme gereksinimi, sıklıkla, davranışının ve eylemlerinin gizli güdüsü olarak örtülü kalır. Bu durumda temel bir nitelik kazanan bu gereksinim, başarı, istek, yakınlık, risk eğilimi, özgecilik, empati vb. güdülerle ilgili olarak ortaya çıkan iyi incelenmiş sayısız olayda olgusal olarak kendini gösterir. Kişilik üzerine çalışan yabancı bilim adamları, tipik olarak ya bu olgulardan birini ötekine indirgemeye çalıştılar ya da bütün bu olguların dayanağını ilk önce yararcı olan ve «ortakuyum önermesi»ne uygun olarak davranan İnsan doğasında aradılar. Bu dayanağı daha sonra ruhsal süreçlerin ve davranış eylemlerinin uyum yeteneğinde, ondan sonra da «kendini gerçekleştirme» ya da «kendini oluşturma»ya duyulan değişmez özlemlerde bulmaya çalıştılar. Bu yaklaşımı öne süren Abraham Maslow ve Floyd Allport'-

un çalışmaları bu amaçlara ulaşamadı. Bütün bu çalışmalar neden-sonuç ilişkisi kurmakta başarısız oldu.

Bu sorunu çözümlersek, bütün bu olguları tek bir kuramsal örüntüye oturtabilir, böylece onları anlayabilir ve yeniden yorumlayabiliriz. Böylece onları marksist ruhbilimin hareket ettiği noktadan değerlendirebiliriz. Bu yaklaşım, ruhbilimsel olguların gerçek özünün kişilik kazanma gereksinimi olduğunu görmemizi sağlayacaktır.

Kişisel Davranışın Güdülenmesi

Şimdi, Oxford'da ruhbilim profesörü olan Michael Argyle'in *Kişiler Arası Davranışın Ruhbilimi* adlı kitabında öne sürdüğü güdüler listesini ele alarak, benzeri bir yorumun yapılıp yapılamayacağını, şu an için yalnızca kuramsal olarak değerlendirmeye çalışalım. Bu listeyi ele almamızın nedeni özellikle ilginç ve özgün olması değil, tersine saçmalığı ve Batı kişilik ruhbilimi için tipik olmasıdır.

Profesör Argyle, kişisel davranış için yedi güdü sıralamaktadır:

1. Toplumsal etkileşim oluşturabilen, ama kendisi toplumsal olmayan gereksinimler. Örneğin, paraya gereksinim doğuran, yemeğe ve suya duyulan gereksinim.

2. Bağımlılık isteği: Özellikle güçlü ve yetenekli kişiler için, korunma, yardım edilme ve yol gösterilme gereksinimi.

3. Yakınlık duyma eğilimi: Başkalarıyla ilişki kurma, onlarla yakından görüşme ve belli bir içtenlik düzeyine ulaşma isteği.

4. Egemen olmaya, önderliğe eğilim duyma ve karar alma, grubu etkileme isteği.

5. Cinsel gereksinimler.

6. Öteki bireylere kızma, öfkelenme ve fiziksel ya da başka yollarla onlara saldırma eğilimi.

7. Çevrede bulunanların onayını alma isteğiyle ilişkili olarak, benlik saygısına duyulan gereksinim.

Burada ilk olarak Profesör Argyle'ın sınıflandırma mantığının kesinlikten uzak olduğunu belirtelim. Bu listenin neye dayandığı, güdülerin sayısının yedide bitip bitmediği, vb. belli değildir. Ama bu noktada biz asıl, kurulmuş bu yapının bir başka yönüyle ilgileniyoruz. Bütün bu güdülerin temelinde yatan nedir? Nereden kaynaklandıkları yazar için açık olduğuna göre, «toplumsal olmayan gereksinimler» için söylenebilecek bir şey yok. Ama gerisi ne olacak? Argyle, «Cinsellik, saldırganlık ve yakınlık da içgüdü temeline dayanır» (*) diyerek Harlow ve Harlow'un (1962) anneyle ilişkisi olmadan büyüyen maymunların daha sonra karşı cinse az ilgi duyduklarını gösteren verilerini aktarır. Bağımlılık güdüsü de, bebek maymunlarla yürütülmüş olan bu ünlü deneylerde betimlenmiş ve sonunda içgüdüsel olduğu söylenerek yorumlanmıştır. Yazarın görüşü, egemenlik için de aynıdır: «Egemenlik davranışının doğuştan gelen, içgüdüsel kökenleri olabilir.» (**) Böylece yalnız sonuncu güdü, «benlik» imgesine destek olan benlik sayısı, biyolojik kökenden ya da buna koşut bir durumdan kurtulmuş görünmektedir.

İnsan davranışının biyolojik yönelimli olarak açıklanması ve insanın toplumsal özünün gözden kaçırıl-

---

(*) M.Argyle, **Kişiler Arası Davranışın Ruhbilimi**, Penguin Books, Londra, 1970, s. 17.

(**) **İbid**, s. 25.

ması, Sovyet ruhbiliminin yabancı olduğu bir durumdur. Toplumsal güdülerden birincisi, kesinlikle toplumsal olmadığını söylenerek ayraç içine konur ve ötekilerden ayrılırsa, ondan sonra öteki altı toplumsal güdü hiç başka bir şekilde yorumlanabilir mi? Daha ileri gidelim. Yabancı güdü kuramları eleştirilirken, sıklıkla güdülerin temel toplumsal köken ve doğalarını göstermekle yetinilir. Acaba bunu yapmadan, güdüleri biyolojik temellere ve içgüdülere indirgemeyen, ama onları kapsamlı biçimde açıklayan bir yorum bulabilir miyiz?

Eğer bireyin kişilik geliştirme gereksiniminin kesinlikle içgüdüsel olmadığı, bireyin belirleyici ve toplumsallığa dayalı br gereksinim olduğu kabul edilirse, böylece yukarıda sıralanan bütün toplumsal güdüler bu gereksinimin türevleri olarak görülebilir.

Bu şekilde, yakınlık güdüsü, bireyin kişilik kazanma sürecindeki engelleri yıkmayı amaçlayan bir güdü olarak anlaşılabilir. Saldırganlık ve egemenlik de başkalarının içinde kişilik kazanma isteğidir, ama bunun hangi yöntemlerle başarıldığının ahlaki değerlendirmeleri bu istekten bağımsızdır; yine bu güdü bir kişinin ötekine sözcük anlamıyla zor kullanması şeklinde ortaya çıkar. Cinsel gereksinim, kişinin kendisini bir başkasının içinde «iki kez» sürdürmesi şeklinde karışık bir istek olarak ortaya çıkar. Birincisi, aileyi sürdürme gereksinimi duyan birey olarak, ikincisi ise sevilen kişinin içinde oluşacak bir düşünsel imge seklinde bir başka benlik kazanmak isteyen bir kişilik olarak. Bu arada, cinselliğin Amerika'da toplumsal ruhbilim yazınında ortaya konuş şeklinin, oradaki yaşam biçiminin gerçeklerini açık ve yeterli olarak yansıttığını da söylemek gerek. Bu yazında cinsellik, bu toplumsal güdü tipinin aşırı basitleştirilmesi olarak orta-

ya çıkmaktadır. Burada cinsellik yiyecek ve su gereksinimi gibi toplumsallık dışı bir güdü ile bunun ardından ortaya çıkan yüceltmeler olarak anlaşılmaktadır. Benlik değeri açısından ise cinsellik, kişilik kazanmanın başarılıp başarılmadığının bulgulanmasına duyulan gereksinim olarak görülebilir. Öte yandan birey, başka kişilerde ortaya çıkan düşünsel temsilini değerlendirmektedir ve bu çaba ruhbilim araştırmalarının alanına girmektedir. Ancak birey yalnızca bununla yetinmez, bir yandan etkinlik ve iletişim sırasında geliştirdiği kişilik edinme yöntemlerinin varlığını, doğasını ve etkinliğini, öte yandan bu etkinlik ve iletişimlerden hangilerinin kendisini özne olarak kanıtladığını da dikkatle değerlendirir. Öyle anlaşılıyor ki, bağımlılık güdüsüne özel bir yer ayırmak gerekiyor. Bu güdüyü, bireyin toplumsallaşma süreci için bir «yardım» alması, bunun da bir başka kişinin o bireyin içinde kendi kişiliğini kazanması yoluyla olması şeklinde anlayabiliriz. Bununla birlikte, bu gereksinimin temel bir «toplumsal güdü» olarak ortaya çıkıp çıkmadığı sorusunu yanıtlayamayız. Çünkü bu güdü belki de hayvan davranışındaki içgüdü biçimlerinden birinin insan davranışındaki uzantısı olabilir.

Kuşkusuz profesör Argyle tarafından ileri sürülen güdü listesine sıkı sıkıya bağlı kalınması gerektiğini savunmuyoruz. Aslında bu listeyi oldukça yetersiz buluyoruz, onu yalnızca örnek vermek üzere kullandık. Bu listeye bağlı kalırsak, gerek profesör Argyle, gerekse aynı alanda çalışan öteki Batılı ruhbilimciler tarafından betimlenen ruhbilimsel olguların kökenini nasıl açıklayacağımızı araştırmamız gerekir.

İnsan davranışının temel güdüsü dar bireysel, yaşamsal gereksinimlerin hemen yanına bireyin kendi

kişiliğini geliştirme gereksinimini yerleştirmenin gerektirdiği sorumluluğun bütünüyle farkındayız. Ama bu durum kolayca açıklanabilir. Bu alana çok uzun bir süre içgüdüler yerleşmiş, insan davranışının içgüdüsel bir doğası olduğu Sovyet ruhbilimince yadsındıktan sonra da uzun bir süre bu alan boş kalmıştır. O dönemde Sovyet ruhbilimi, insan edim ve eylemlerinin, türdeş olmayan, çeşit çeşit ve birbirine karşıt güdülerinin oluşturduğu gür yapraklı ağacın ana kökünü ya da bir çeşit ana ilkeyi arıyordu. Bu çalışmalar, hiç de gereksiz çabalar değildi.

İster en iyisi olsun, isterse eskilerin bir ölçüde gözden geçirilmişi olsun, toplumsal güdünün temellerini yanlış yöntemlerle arayanların kurduğu yapıların verimli olduğunu söyleyemeyiz, kuşkusuz. Bunlar, sözü geçen temellerin çeşitli yerlerde aranması gerektiğini söyleyebilirler. Örneğin, indirgemecilik ve özetlemede; insanın ruhsallaşması ve en yüksek ruhsal merkeze, «Omega noktasına», (*) yani Tanrıya yönelmesine uğraşılmasında; çocukla ana-baba arasındaki karşılıklı ilişkilerin uzun süreli ayrıntılarının yetişkinlikte bilinçaltına taşınmasında; doğuştan dinsel ahlak ya da ruhsallığın başlangıcında; kendini güncelleştirmede, vb.

Marksist bakış açısını gözden uzak tutmalı, toplumsal güdünün temelini, soyoluş ve bireyoluşun karanlık geçitlerinde ya da ruhun gizemli derinliklerinde değil, tersine karşılıklı gündelik ilişkilerde, insan etkinliğinde, bireyin toplumsal yaşamında aranmalıdır.

(*) **Omega:** Eski Yunan abecesinin son harfi. Burada, ulaşılabilecek en son nokta anlamında - Çev.

Bireyin kendi kişiliğini geliştirme gereksinimi, bu araştırmanın yapıldığı ortamda gerçekleşir. Bu ortam, içinde bireyin özgül, toplumsal bir nitelik, yani kişilik kazandığı toplumsal yaşamdır. Tarihsel koşullarla belirlenen karşılıklı toplumsal ilişkiler sistemi içinde insanoğlunu inceleyen Marksist bilim adamına işte bu ilke yol gösterir.

Yukarda anlatıldığı gibi, kişilik geliştirme gereksiniminin kökeni, biyolojik ya da hatta ruhbilimsel yasalarca belirlenemez. Bu kökeni belirleyen daha çok tarihsel yasalardır, sınıf toplumunda ise bu gereksinimin kendine özgü, sınıfsal bir özü vardır. Sonuç olarak, nasıl ki gözeyi canlı nesnelerin modeli olarak görüyor diye biyoloğu eleştirmek için bir neden yoksa, çeşit çeşit güdünün bir tek gereksinimden türediği şeklindeki görüşümüz yüzünden de bizi eleştirmek için bir neden yoktur. Bir gereksinimle güdüler arasında var olan bağlantının, bir dizinin elemanları arasındaki ilişki gibi yorumlanamayacağı unutulmamalıdır. Bu bağlantı daha çok öz ile olgu arasındaki ilişkiye benzer. Kişiliğin topluma olan bağımlılığı bir gereksinimle temsil edilir. Bu bağımlılık, kişiliğe ilişkin eylemlerin güdülerinde ortaya çıkar. Ama bu güdüler bireyin görünürde kendiliğinden olan davranış biçimleri şeklinde işlev görürler. Kişinin bir gereksinimine ilişkin etkinliği, bu gereksinimin nesnel-toplumsal içeriğine bağımlıdır. Ama güdüler söz konusu olduğunda bu bağımlılık öznenin kendi etkinliği gibi görünür. Bu nedenle bireyin davranışı kapsamında ver alan çok yönlü güdüler sistemi, kendi özünü oluşturan kişilik kazanma gereksinimine göre çok daha esnek ve hareketli, belirtiler yönünden de çok daha zengin olmaktadır.

Güdülenmeyi, kişilik kazanma gereksiniminin bir türevi olarak alan varsayımımız benimsendiğinde, insan davranışı ve eylemlerindeki güdülerin oluşması sürecine bir değil, en az iki temel taşı yerleştirilebilir. Bunlardan birincisi her zaman için kabul görmüştür: İnsanoğlunun kendi varlığını sürdürmeye ve üremeye duyduğu yaşamsal gereksinim. Açlık, susuzluk, cinsel gereksinim, giyinme, barınma, dinlenme gereksinimi, vb. olarak sıralanan bu yaşamsal gereksinimler, toplumsal yaşamın içine girdiğinde çeşitli davranış güdüleri yığını arasında kendi bütünlüklerini yitirirler. Böylece bu gereksinimlerin doyurulma yöntemleri, dedeğişik biçimler halinde ortaya çıkarlar. Zenginleşme güdüsü buna bir örnek olarak verilebilir.

İnsan güdüsünün ikinci temeli, kişilik geliştirme gereksinimdir. İnsanın bu etkinliğinden iki tane biçimininde de benzer yollarla güdülendiğini görüyoruz. Bunlardan birincisi, kendisini bir başka kişide temsil etme gereksinimidir. Bununla ilgili bir çok şey daha önceden söylenmiştir. Ancak ikincisinin üzerinde özel olarak durmak gerekiyor.

Kişilik edinme, etkinliğin içinde olur. Bir kişinin, bir başka kişi içinde oluşlu biçimde düşünsel temsilinin gerçekleşmesi için, o kişi en azından öteki kişi için önemli olan bir şey yapmalı ya da söylemelidir. Bir iletişim eylemini yürütebilmek için, ne olursa olsun, iletilecek bir şeyin varlığı gerekir. Gerçekten de, düşünceler, bilgiler, sanatsal görüntüler, üretilen nesneler ulaşılmış hedefler... bunların hepsi de kişiliği oluşturan araçlar olarak görev yapar. Fakat bütün bu öğelerin, henüz kişilik kazanmanın araçları haline gelmeden önce de, kişinin içinde var olmuş olmaları gerekir. Belki de kişi onları daha önceden kazanmış, bul-

muş, üretmiş, yapmış, bulgulamış ya da çözümlenmiştir. Diyelim ki kişi bütün bunları yapmıştır. Ama niçin? Burada ne çeşit bir güdüleme işlev görmüştür? Kuşkusuz burada da altta yatanın yine kişilik kazanma gereksinimi olduğu düşünülebilir. Ancak burada kişi, bir başka kişiyle gelecekte kuracağı iletişimin yollarını oluştururken, kişilik geliştirme gereksiniminin maddî kapsamını hedeflemiştir. Aynı zamanda öteki kişi o an için gölgede kalmış, kişiliklileşmenin gerçek nesnesi oolan gündelik bilinçten saklanmış durumdadır.

Basit bir örnek olarak, resim yapan bir sanatçıyı ele alalım. Bu işi nasıl yapmaktadır, Onu güdüleyen nedir? Acaba resimlerini satarak para kazanma umudu mu? Elbette nedenlerden biri budur. Ama kuşkusuz herşeyi yaşamsal güdülere indirgeyemeyiz. Öyleyse başka neler vardır? Nesnel bir etkinlik olan yaratıcı çalışmanın güdüsünü, sanatçının kendi kişiliğini geliştirme gereksinimi yaratır diye kabul edebiliriz. Bu gereksinim, burada, öteki insanlara tam ve etkin bir katkıda bulunmak, onları etkilemek ve onların akıl yürütmelerinde, güdülenmelerinde önemli değişiklikler yapmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Demek ki burada kişiliklileşme gereksinimin bir başka türeviyle karşılaşıyoruz....

Şöyle bir karşısav ileri sürülebilir: İster maddi kazanç olsun, ister kişinin kendi varlığını başkasıyla paylaşma isteği olsun, her iki gerekçe de fazla doğrudan doğruya değil mi? Bir başka öğe daha bulunamaz mı? Kendini gösterme ve kendini gerçekleştirme isteği ne olacak? Ya yaratıcı süreçten duyulan keyif? Ancak bu sonuncusu tümüyle dışarıda bırakılmamalıdır. Yeterince yoğun olduktan sonra, hangi gereksi-

nim söz konusu olursa olsun, doyurulmasıyla birlikte duygusal bir gevşeme, coşkulu bir ruh durumu ve az ya da çok keyiflenme duygusu görülür. Bu nedenle, toplumsal güdünün ortaya çıkışında duygusal bir yan olduğunu belirlemek, varolan açıklamalarla yeni bir şey katmaz. Ama kendini gösterme ve kendini gerçekleme başka bir konudur, bu yüzden de ayrıntılı olarak incelemeleri gerekir.

Bu konuda biz şöyle bir deney yürüttük. Genç ve yetenekli sanatçılardan, sanatsal yaratıya duydukları gereksinmeyi yorumlamaları istendi. Yanıtların tümünde kendini gösterme ve kendini gerçekleştirme gereksinimi yer almıştı: «Kendimi ve tavrımı dünyaya göstermek,» «kendimi tuvalin üstüne akıtmak,» «bakın, benim içimdeki dünya sürülmemiş renklere, biçimlenmemiş şekillerle dolup taşıyor, ben de onların dışıma, kağıt üzerine çıktıklarında nasıl göründüklerine bakmak istiyorum...» vb. Hemen hemen bütün sanatçılar, çalışmalarına toplum tarafından değer biçilmesini ikincil önemde olarak vurgulamaya çalışmışlardı. Para kazanma güdüsünden de, ancak yadsınamayacak ölçüde söz edilmişti. Üstelik bu sözediş daha çok, yaratıcı çalışmanın kutsal dünyasına sorularıyla girmiş olan ruhbilimciyle polemik yapma biçimindeydi.

Bu nedensel çalışmanın ikinci bölümü bir süre sonra yürütüldü. Kendilerine daha önce soru yöneltilmiş sanatçıların hepsi, aşağıdaki durumla karşı karşıya bırakıldı: «Size, artık sizin olacak görkemli bir stüdyo verilecek (bu konu özellikle genç sanatçılar için büyük bir sorundur), en iyi boyaları, tuvalleri alacaksınız, konusu, biçimi, malzemesi ne olursa olsun, her bir resminiz için en yüksek ücret ödenecek. Belli bir süre sonra da bir ünvanınız olacak. Kısacası, kendi-

nizi anlatınız ve olabilecek bütün yararlı sonuçları elde ediniz. Yalnız buna bir tek koşul koyuyoruz: Yaptığınız resimleri hiç kimse hiçbir zaman görmeyecek, hepsi sizde kalacak. Kabul ediyor musunuz?» Sanatçıların tümü de bu öneriyi reddetti.

Bu durumun yukarıda sözü edilen düşünceki kanıtladığı söylenebilir. Kendini anlatma ve kendini gerçekleştirme gereksinimi yüzeysel bir güdüdür, altında derin bir toplumsal güdü yatar. Kişi kendisini yaratıcı nesnesi içinde yeterince anlatamaz. Bu yüzden sanatının nesnesi aracılığıyla kendisini, tutumunu ve dünya görüşünü öteki bireylere, daha geniş bir anlamda topluma aktarmaya çalışır. Yaratıcı çalışmanın ulaşabileceği soon amaç da işte budur. Toplumsal güdü bu nunla ilişkilidir. Esasta toplumsal ilişkiler olarak biçimlenen, kişiler arası maddi bağlar, kişisel olan düşünsel ilişkileri geliştirir. Bu ilişkiler açısından öteki kişiler yaratıcı etkinliğin amacını temsil ederler. Başka kişilerdeki düşünsel temsiller de bu kişisel ilişkiler içinde yer alır. Kişiye özgü bu düşünsel ilişkiler, dünyanın kişilere aktarılan estetik algılanışındaki zenginlikte biçimlenir. İşte bu süreç, hem yaratıcı çalışma iskencesini hem yetkin olanın aranmasını hem de bu paha biçilmez değerlerin biriktirilmesi için gösterilen çabaları çıkaran tek gerekçedir.

Şu uyarı sık sık yinelenmelidir: Bireyin kişilik geliştirme, kişiliklileşme gereksinimi dediğimiz zaman, bir bireyin bir başkasını işgal etmeye ve ona zor kullanmaya duyduğu istekten söz etmiyoruz. Kuşkusuz, bu tipte özgül bir güdü de varolabilir, örneğin egemenlik ya da bir kişinin başka bir kişinin içinde kendini temsil etmek yerine kendisini başkasına karşı ortaya koyduğu öteki durumlar gibi. Ama bu tip bir du-

rum yalnızca özgül bir durumdur ve hiçbir şekilde kişiliği geliştirme gereksinimini temsil etmez. Bunun gibi, kişiliklileşme gereksinimini, bir kişinin ikinci benliğini bir başka kişide bulmaya duyduğu istek olarak yorumlamak da yanlıştır. İnsanoğlu bu açıdan son derece seçicidir. Bir kural olarak etkileşim ve iletişim sırasında karşılarındaki kişinin kişilik edinme gereksinimini uyarmak için gerekli nitelikler bazı kişilerde bulunmaktadır. Başka bazı kişiler ise bu gereksinimi uyandırmamaları bir yana, onu öldürürler.

Bazı kişilerde kişiliklileşme gereksinimi durumsal iken, bazılarında bunun her zaman yoğun olduğunu kabul edebiliriz. Eğer bir kişi, kişiliklileşmenin etkinliğe dayalı araçlarından belli bir ölçüde yoksun ise, yani kendi düşünsel temsilini oluşturabilecek özgün düşünceleri, zekası, bilgisi, imgeden zengin bir dünya görüntüsü yoksa, bu durumda bu kişi, alkolizmin görünüşte etkin, ama aslında umutsuz kollarına girmiş demektir.

Sözde kişiliklileşme, kişilik geliştirme gereksinimininin bir gerçekleşme biçimidir. Ancak etkinlikten bağımsız olarak yürür ve işe yaramaz bazı araçları kullanmak gibidir. Buna bir örnek vermek gerekirse, birçok tarihi kentte bir bölüm turistin kendi isimlerini eski duvarlara kazımalarını önleme çabası, ciddi bir sorun oluşturur. Bir turist merkezi yöneticileri bu güç duruma akıllıca bir çözüm bularak, bir yandan bu engellenemeyen gereksinimi doyurmayı, öte yandan da mimari anıtların duvarlarını bu istenmeyen ek süslerden kurtarmayı başarmışlardır. Bu amaçla tahta panolar kurulmuş, adını gelecek kusaklara bırakmak isteyen herkesin bu panoları imzalayabilecekleri açıklanmış ve bu tahta panoların manastırın hücrelerinde

dikkatle saklanacağına güvence verilmiştir. Düşünülebileceği gibi panolar hemen dolmakta ve yenisiyle değiştirilmektedir. Bu şaşırtıcı olgu sözde kişiliklileşmeden başka bir olguyla açıklanabilir mi?

Kişiliğin geliştirilmesi için tek etkin yöntem, temel yol, etkinlikte bulunmaktır. Kişi ancak etkinliği ile başka kişilerin içinde kendisini sürdürebilir. Yaratılan nesne (bir bina, bir şiir dizesi, dikili bir ağaç, iyi yapılmış bir parça, bir kitap, bir müzik parçası ya da onun seslendirilmesi vb.) kendi başına, bir yandan etkinliğin nesnesidir, öte yandan bir kişinin kendisini toplumsal yaşama yerleştirmesi için bir araçtır, çünkü bu nesne öteki insanlar için üretilmiştir, kişiler arasındaki ilişkilere bu nesne aracılık eder. Böylece, yaygın olana bağlı olarak ve karşılıklı ilişkilerin oluşma süreci içinde insanları birleştiren şeylerin ürünü olarak iletişim ortaya çıkar. İletişim her iki yana da eşit olarak aittir: Bir yanda yapan-yaratan, öbür yanda ise tüketen-özümleyen.

Bugün, etkinlik ve iletişim süreçleri arasındaki bağlılaşım sorunu, felsefe ve ruhbilimde tartışılıyor. Bazıları iletişimin bir etkinlik olduğunu ya da en azından etkinliğin bir bireysel tipi olduğunu savunuyor. Bazıları ise bu ikisinin bağımsız ve birbirine denk süreçler olduğuna inanıyor. Biz bu iki görüşten birini savunuyor değiliz, ama bunun nedeni her ikisinin de yanlış olması değildir. Aslında her iki yan da haklıdır ve gerçekte aralarında bir çelişki bulunmamaktadır.

Önce bir soru soralım: Acaba iletişim, etkinlik sürecinin bir parçası, bir yönü müdür, yoksa tersine, iletişim kavramını, yani genel anlamda görüşmeyi bir iletişim edimi olarak ele alan geleneksel anlayışla bağlantılı olarak, etkinlik mi iletişimin bir parçasıdır?

Bu sorunun kolayca yanıtlanamayacağını söyleyerek başlayalım. Şurası açıktır ki, eğer karşılıklı ilişkilerin özne-nesne-özne süreci şeklinde yönlendirildiğini düşünüyorsak, iki ya da daha çok kişinin ilişkileri de etkinliğin nesnesi tarafından yönlendiriliyor demektir. Buradaki etkinlik, iletişim ediminin bir yönü olmaktadır. Ama eğer karşılıklı ilişkiler, etkinliğe dayalı ilişkilerde gerçekten olduğu gibi özne-özne-nesne süreci olarak düşünülüyorsa, bu durumda öznenin nesneyle, etkinliğin içeriği ve hedefiyle olan ilişkisi, bu etkinliğe katılanlar arasındaki karşılıklı ilişkiler tarafından yönlendirilir olması gerekir. Ancak özne-nesne-özne ilişkileriyle özne-özne-nesne ilişkilerinin temelde birbirlerine dönüşebiliyor olması, yukarıdaki soruyu anlamsız hale getirmektedir. İnsanlık tarihinde iletişimin mi, yoksa etkinliğin mi öncelik taşıdığını ortaya çıkarmaya kalkışmak, klasik yumurta-tavuk sorununu çözmeye çalışmak gibi olacaktı.

Ancak, iletişim ile etkinlik arasında bağlılaşım sorusu, bizim önerdiğimiz görüntü içinde biraz daha incelenebilir.

Marksizme göre, insan üretebilmek için öteki insanlarla birlikte olmalıdır. Burada iletişim (görüşme) daha önce de söylendiği gibi, çok önemli olan bilgilendirme yönüyle etkinliğin bir parçası haline gelir. Fakat, görüşme biçimindeki iletişimi de içinde taşıyan etkinlik sürecinde bir ürün yaratan insan, orada duramaz. Kişi kendisini, özgül niteliklerini ve kendi birevselliğini o ürün aracılığıyla, ürünü kendileri için yaptığı öteki kişilere aktarır. Bu öteki kişiler arasında üretime katılanlar da olabilir, ama bu zorunlu değildir. Yaratıcının kendisi de bunların arasında bulu-

nabilir, ama bu da zorunlu değildir. Yaratılan nesne aracılığıyla kişi, toplumsal bütünü aşar, çünkü toplum içinde kendisinin düşüncel temsilini bulur, kendisini hem başka kişilerin içinde ortaya koymuş olur. Bu da yardımcı destekleyici iletişimden farklı kişilik kazanma şeklinde ikinci tipte bir iletişimi oluşturur. Burada etkinlik, iletişimin bir parçası, bir yönü, zorunlu bir önkoşulu olarak görünür. Etkinlik sırasındaki iletişim, insanlar arasında genellikle ikili işlev görür: Birincisi iletişimin bilgilendirici yönü, ikincisi kişisel açıdan kişilik edinme de bunun rolü.. Bu noktada Rusçanın (aynı zamanda Almancanın da: verkehr) öteki dillere bir üstünlüğü vardır, çünkü iki farklı dil kavramı anlatabilir: «Obşçeniye», yani iletişim, genel olarak görüşme ve «kommunikatsiya», yani iletişim, konuşma, vb. Böylece uzun süreden beri bilinen bir gerçek yeniden kanıtlanmış oluyor: Tartışmaların bir çoğu, aynı nesneye çeşitli isimler verilmiş olmasından ya da «obsçeniye» kavramında olduğu gibi, birden fazla nesne için aynı ismin kullanılıyor olmasından ortaya çıkar.

Demek ki, *kişilik geliştirme gereksinimi,* ilişki kurma eylemlerini gerçekleştirme olanaklarını toplumsal olarak doğurma temeline dayalı olarak, yani *kişilik geliştirme yeteneğine* göre ortaya çıkmaktadır. İşte yalnızca denenmesi ve kanıtlanması gereken varsayımlardan söz ettiğimiz şu noktada, bu yeteneğin gerçekte kişinin bireysel ruhsal özellikleri olduğu söylenmelidir. Bu özellikler, kişinin öteki kişiler arasında yeterince kişiliklileşmesini sağlayacak ve toplumsal yönden önem taşıyan edimleri başarmasına yol açar. Bu şekilde, toplumdan kaynaklanan, ama bütünüyle insanî olan kişilik geliştirme yeteneği, kişilik kazanma gereksinimi-

nin bir önkoşuludur ve öznedeki etkinliğin kaynağı olan bu gereksinimle birlikte bulunur.

Bütün ötekiler gibi bu yetenek de herşeyden özel ve bir ölçüde bireyseldir. Kişinin çevresindekilerden olan farkını oluşturan bu yetenek, belli durumlarda, yani kişi bu biricikliğini, farklılığını ve benzemezliğini çevresindekilere aktarmak ve taşımak istediğinde, onlara ters düşebilir. Bu yeteneğin insan yaşamındaki dramatik etkisi, dış durumlar ve dış koşulara bağlı olarak —ki bunların sınıf toplumunda hangi özü taşıdıklarını biliyoruz— kendi kişiliğini geliştirme gereksinimini doyurma şansını ortadan kaldırmasıdır. Ancak kişinin kişilik geliştirme yeteneğinin genel olarak azaldığı, iş görmez hale geldiği ya da belirgin biçimde olumsuz görünümler aldığı durumlar da vardır. Görevlerini yalnızca resmi bir şekilde yürüten, topluma yararlı etkinliklerden kaçınan, insanların ve işin geleceğine yönelik olarak kayıtsızlık gösteren bir kişi, öteki insanların işlerinde, düşüncelerinde ve yaşamlarında düşünsel yönden temsil edilme yeteneğini az ya da çok kaybeder...» Ben kendi başıma iyiyim. Ben sana dokunmuyorum, sen de bana dokunma. Ben uyanık bir bireyim, sen kendini benimle karşılaştırma» şeklindeki ilkeye sürekli olarak bağlı kalan bir kişi, sonuçta kişiliğini yitirecek ve kişilik edinmekten vazgeçecektir. Bu bir paradokstur: Kişi kendi «benliğini», bütün bireyselliğini vurguladıkça, başkalarının gözündeki bireyselliğini yitirmeye başlar, «yüz»ü ortadan kalkar ve çevresindekilerin bilincinden silinir. Çünkü artık gerçekte öteki kişilere önemli bir etki yapamaz olmuştur.

Bununla birlikte kişilik edinme yeteneği, bireyseli olduğu kadar evrenseli de kapsar. Bu yetenek, kişi-

nin kendi kişiliği dışındaki etkinliği kadar toplumsal bütünün, davranış modellerinin, standartların ve ruhsal araçların öğeleriyle ilişkili olarak özne tarafından evrensel biçimde dönüştürülür. Bir başka deyişle kişiliği, içinde bulunduğu toplumun öteki üyeleri için olduğu kadar kendisine de ait olur.

Burada, bir kişiliğe sahip olma gereksiniminin ve yeteneğinin çok yakın birliğinin taşıdığı niteliklerin genel çizgilerini görüyoruz. Bu nitelikleri edinmeyi sağlayan yolların ve yöntemlerin çözümlenmesi, yeni bir kişilik kuramı geliştirmeye olanak verir. Bu yeni kuram, hem ruhçözümleme gereleğinde benimsenen «insancıl ruhbilimde» hem de kişiliksel varoluşçulukta ve Batılı ruhbilimin öteki kuramsal yapılarında yer alan kişilik kavramlarının her yönden karşıtı olacaktır. Kabul etkinliğe dayalı yönlendirme etkisi burada, kişilik sorununun kuramsal yönden incelenmesi için de yol gösteren bir ilke olarak kalacaktır.

Sonraki Araştırmalar İçin Varsayımlar ve Bir Program

Bireyin kişiliklileşmesine ilişkin varsayıma ve türndengelime dayalı bir kavramın biçimlenebilmesi için, kişilik alanındaki özgül ruhbilim çalışmalarında yol gösterebilecek bütün temel varsayımların belirlenmiş olması gerekir. Örneğin, bireyin en üst düzeyde kişiliklileşmeye ulaşma isteği anlamına gelen bir «enüstünleştirme (=maksimizasyon) önermesi» vardır. Bu önermeden çıkarılan kuramsal varsayımlar şunlardır·

1) Bireyin geçirdiği ve kendi bireyselliğini ortaya koyma yönünden değer taşıyan her deneyim, kişiliklileşme gereksinimini gündeme getirir ve bireyın

içinde kendi düşünsel temsilini bulacağı önemli bir başka insan aranmasına yol açar.

2) Bütün iletişim durumlarında, özne kendi bireyselliğinin çeşitli yanlarını belirlemeye ve gerçekleştirmeye çalışır: Bu özgül durumda bireysellik belli bir durumda olanaksız olması, kişiyi kendi benliği içinde ya da nesnel etkinlikte yeni olanaklar aramaya iter.

3) Öteki bütün koşulların eşit olduğu durumda, iletişim kurduğu iki ya da daha çok kişi arasından özne, kendisine en uygun kişiliklileşme sürecini sağlayanı seçer. Benzer olarak, en uzun süre kişilik kazanma sürecini sağladığını söyleyen kişi seçilecektir. Bu açıdan öteki kişinin taşıdığı değer, kişilik kazanma sürecinden beklenen yeterlik ve uzunluk arttıkça yükselecektir. Burada bir üçüncü değişken de, kişilik kazanmaya duyulan gereksinimin yoğunluğu olacaktır.

Bu varsayımların deneyimsel sonuçlarının kesin deneylerle doğrulanması, gelecekteki kişilik kuramını kabaca oluşturmamıza yardımcı olacak, bu kuramın uygulanabileceği alanları (çocuk büyütme, yönetim, klinik çalışma, vb.) gösterecektir. Yine bu deneylerle, uygulama gereksinimlerinin daha sonra da standardize edilmesi için gereken inceleme yöntemleri araştırılacak ve ayrıntılı biçimde işlenecektir.

Enüstünleşme ilkesinin benimsenmesi ve ona ilişkin kuramsal varsayımların doğrulanması, geniş bir deneyler programı oluşturmamızı sağlayacak ve varolan deneyimsel verilerin dikkate değer bir miktarını yeniden yorumlamamıza da yol açacaktır.

Anlaşılan, kişisel üstlenmenin üç yönü bulunduğu düşüncesinin deneyimsel olarak gelişmesi, bu araştırma propramı için aşağıdaki özel bölümlerin seçilmesini gerektiriyor.

Bireyi, «kişiliğini geliştirme» yönünde uyaran bir etkinlik biçim olarak *herkese dağılan nesnel etkinliğin, yani ortaklaşmacı etkinliğin* çözümlenmesi gereklidir. Bu süreci belirleyen ve bu sürece topsumsal bir değer kazandıran etkinlik biçimlerinin aydınlatılması, ruhbilimcinin görevleri arasındadır. Öznenin hem *toplumsal açıdan yararlı etkinliğinin,* hem de bu etkinliğin ortaklaşmacılığı oluşturan ve kişiliği biçimlendiren gizilgücünün incelenmesi de bu kapsama girer. Bu gizilgücü oluşturan öğeler şunlardır: Bireyin kişiliğini biçimlendirme sürecini en uygun hale getirmenin bir aracı olan *ortak etkinliğinin çok yönlü doğası,* bunun yanında *yol gösterici etkinliğin* rolünün belirlenmesi; toplumsal yaşamın içinde öznenin bireysel varlığını saptayan biçimler ve mekanizmalar olarak *olağanı aşan etkinlik ve durumlar üstü etkinlik.* Özgeci risk, iddiacılık, arkadaşlık, özgecilik, vb. güdüler olgusu da burada incelenebilir. Bu olgular, öznenin kişiliğini geliştirmeye duyduğu toplumsal kökenli temel gereksinimin çeşitlemeleri olarak yeniden yorumlanabilir. Leontiyev'in, «kişiliğin temelinde, insan etkinliklerinin, kendi gelişmeleri sırasında oluşturdukları birleşik, ortak ve ast-üst şeklindeki özgün ilişkileri yatar..» (*) şeklindeki savı, yukarıda sözü edilen amaçlara ulaşılması bağlamında bütünüyle somutlaşmış olmaktadır.

Programın bu bölümünde özel bir yer de, kişiliklileşme gereksinimini gerçekleştirme sürecinde ortaya *çıkan iletişim engellerini* değerlendirmeye ve bu gereksinimin doyurulması sırasında çıkacak engellerden *ruhsal korunma* mekanizmalarını incelemeye ayrılma-

(*) A.N.Leontiyev, **Etkinlik-bilinç-kişilik,** s. 188.

lıdır. Şu konuda da özel bir araştırma yürütülebilir: Kişiliklileşmenin yeterince gelişmiş olması, kişiliğin ne ölçüde ortaklaşmacılığın içinde bulunduğuna mı bağlıdır, yoksa ortak maddi etkinliğe yaptığı katkının doğasına göre mi belirlenir? Daha sonra, iletişim yazınında çok anlatılmış olan iletişim engellerinin aşılmasını sağlayan mekanizmaların anlaşılmasına sıranın gelmesi çok iyi olacaktır. Bu engeller yalnızca bilgi alışverişini engellemekle kalmazlar, ne olursa olsun kişilik kazanma sürecini de kesintiye uğratırlar. *Rolü özümleme süreci* de bu konuyla ilgilidir. Bu süreç, belli kimi durumlarda (örneğin rol oyunlarında, iş oyunlarında, yoğun dil eğitiminde, vb. adeta bir Truva atı gibi işlev görür. Çünkü bireye, kendi ruhsal korunma düzeyini düşürmeden iletişim engellerine saldırma ve bir başka kişiliğin görece olarak kapalı dünyasına girme fırsatı sağlar.

Üzerinde durulması gereken sorunlardan biri de şudur: Öznenin, bir başka kişinin içinde yaşamaya devam etmesini neyin sağladığını ya da başka şekilde söylersek, *öznenin öteki kişi içindeki «başka varlığı»nın asıl dinamik yönlerinin neler olduğunu çözümlemek.* Şurası açıktır ki, öznenin bir başka kişiye «girebilmesi» ve kendi derdini anlatılabilmesi için, öteki kişinin bu kişisel «katkılara» istekli olması, onları özümlemesi ve kendisini bir başka konuda öteki kişiye «benzetmesi» gerekir. Bu isteklilik, ilk bakışta, özellikle kişinin ayırdedici özelliklerine ortakuyumluluk, güven duyma, vb.) ve öznenin kendisiyle iletişim kurmak için uvguladığı etkinin gücüne bağlı görünür. Ama bu yalnızca ilk bakış için geçerlidir. Daha önce gördüğümüz gibi çokkatmanlı yaklaşımın deneysel olarak kanıtlanmış bir kabulü vardır. Karakterin tipik kişisel

özellikleri her zaman için özgül toplumsal-ruhsal biçimlerde bulunur ve bireylerin etkileşiminin içine geçtiği grubun gelişme düzeyine bağlı kalmaktadır. Bu sorunu çözecek anahtar, öznenin bireyler arası kişisel üstlenmeleri alanına sorunu taşımak olmaktadır: Bireyin kendi kişiliğini geliştirme yeteneği en iyi biçimde toplulukta ortaya çıkmaktadır.

Programın bu bölümü, *öznenin, bir başka bireyde yer alan «öbür varlığı»nın kaderinin,* yani öznenin bir başka kişideki düşünsel temsilinde yer alan dinamikler, varlık süresi, süreklilik ve düşüşün incelenmesini de kapsamaktadır. Bu sorun, toplumsal ruhbilimdeki, özellikle de aile ve evliliğin ruhbilimi alanındaki gündelik uygulamalar açısından son derece önemlidir. Aynı derecede önemli bir başka sorun da, başka bir kişide düşünsel temsil oluşturmanın başlangıç evreleri olmaktadır. Bu son konu da eğitsel ruhbilim ve kişiliğin gelişmesi kapsamında yer alanların uygulamalı yönleri olmaktadır.

Daha sonra, *bir özne tarafından bir başka bireyin varlığının özümlenmesinin yöntem ve özelliklerini* tartışmak da değer taşıyacaktır. Bu tartışma, çeşitli toplumsal algılama görüngelerini (örneğin, yukarıda sözü edilen, «aşağıya doğru körlük» görüngüsünü) ya da «toplumsal anlayış» görüngüsünü, yani kişisel niteliklerin bireyden bireye «aktarılmasını» sağlayan ortak etkinlik içinde dikkat çekici ölçüde ortaya çıkan bazı nitelikler üzerinde kişisel algının yoğunlaşması sürecinin özünü kapsayacaktır. Bireyde ilgiölçümü, önderlik ve yetke ile ilgili çalışmalar da burada yer alacaktır. Örneğin, yetke, ortak etkinlikteki önemli dış koşulların değerlendirilmesinde bir başka bireyin doğruluğunun özne tarafından içsel olarak onaylanması

duygusu şeklinde anlaşılır. Yetkenin dayanağı, yetkeli bireyin, öznenin bilincindeki düşünsel temsilinin özgül niteliklerinde bulunmaktadır.

Son olarak, özne tarafından öteki kişilere yöneltilen gerçek bir «katkı»nın yöntemin ve doğasının açığa çıkarılması gereklidir. Aslında gerçek bir «katkı» bireyin bilincinde kendisine ait, öznenin kendisi tarafından yapılmış bir şey gibi ya da bir başka kişinin ürettiği bir şey olarak, yani kimi zaman hiç kimseye ait olmayan bir şey gibi işlev görebilir. Hoffmann'ın Klein Zaches'ını bir kez daha anımsayalım. Bütün insanlık tarihi boyunca insanların birbirine yaptığı şeyler, iyi ise tanrıya, kötüyse şeytana yüklenmiştir. Bir kişinin ötekinin içindeki düşünsel temsili, bu yanlış yüklemeden geçerek olmuştur. Bununla birlikte din tarihi bir kenara bırakılır da bireyin insanların içindeki durumuna bırakılırsa, yapılmış eylemlere ödül ya da ceza vermek gibi bütünüyle ruhbilimsel bir sorun ortaya çıkar. Bu da her zaman için yeterince çatışmalı olmuş bir durumdur.

Böylece ortak etkinlikte başarı ya da başarısızlık nedeniyle sorumluluğun yüklenmesi konusunda şimdiden başlatılmış olan bir araştırmanın geleceğe yönelik taslağını kabaca çizmiş olduk. Bu taslak, bütün öteki grup tipleri arasında, bireyin iyiliğini güvenceye almada ortaklaşmacı grupların, yani toplulukların, ötekilere üstün olduğunu gösterdi. Bir kişinin öteki kişilere katkısı en uygun biçimde topluluk içinde sağlanabilir. Buna bağlı olarak da birey, bir kişilik olarak ortaya çıkmasıyla hem kendisine hem de başkalarına en büyük yararları ancak bir topluluğun içinde sağlar.

Kuşkusuz, bu kuramların deneysel olarak sınanması gerekiyor, bir grup arkadaşım bu işe başladılar.

Aslında, son bölümün tümü için bu gereklilik geçerli. Çünkü bu bölümde incelemelerin sonuçlarından değil, genel olarak varsayımlardan ve henüz yürütülmekte olan bir araştırma programından söz ettik.

A

Alikov, Y.: 84
Allport, A.: 135
Amonaşvili, Ş.A.: 62
Ananyev, B.G.: 103
Andreyeva, G.M.: 12
Argyle, Michael: 136-138
Aslomov, A.G.: 104
Avdeyev, V.V.: 47

B

Bales, Robert.: 33
Balzac, Honore'de.: 93
Beecher Stowe, Harriet Elizabeth.: 126
Blauberg, I.V.: 102
Bodalev, A.A.: 123

C—Ç

Christie, Agahta.: 93
Çehov, A.P.: 125

D

Dickens, Charles.: 93
Dontsov, A.I.: 38
Dubrovski, E.A.: 43

E

Engels, Frederick.: 12, 54, 128

F

Feldştayn, D.I.: 64
Flaubert, Gustave.: 93
Frolova, M.I.: 116

G

Galsworthy, John.: 93
Glazova, L.A.: 106
Gorbatenko, A.S.: 21

H

Harlow, Harry F.: 136
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich.: 114
Herzen, A.I.: 37
Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus.: 131, 155
Homans, George C.: 30, 33

İ

İlyenkov, E.V.: 108, 110

K

Kabanov, M.M.: 23
Kelly, Georg.: 49
Kireyevski, I.D.: 37
Koklova, L.P.: 21
Kondrtayev, M.Y.: 115
Kriçevski, R.L.: 46
Krilov I.A.: 126
Kuzmin, V.P.: 102

L

Latane, Bill.: 77-78
Lenin, V.İ.: 13
Leontiyev, A.N.: 59, 103, 104, 112, 152
Lewın, Kurt.: 22
Lipkina, A.İ.: 55
Liymets, K.I.: 57, 61
Lomov, B.F.: 101, 103

M

Makarenko, A.S.: 15, 63
Maslow, Abraham H.: 135
Mazzını.: 37
Melnikova, G.: 84
Mikulski A.N.: 43, 78
Moreno, Jakob L.: 22, 29

N

Newcomb, Theodore M.: 31, 33

P

Petrovski, A.V. 19, 25, 84, 98, 104
Petrovski, V.A. 15, 19, 98, 108 109
Puşkin, A.S.: 113

R

Ritçenkov, V.: 84
Rogers, Carl R.: 22
Romanina, Y.V.: 21, 107

S—Ş

Sadovski, V.N.: 102
Selye, Hans.: 7-10
Snegireva, T.V.: 53
Sukınskaya, L.A.: 50
Sukomlınski, V.A.: 62
Şpalinski, V.V.: 35
Şvaleva, N.M.: 71

T

Tendryakov, V.F. 112
Turevski, M.A.: 19, 25
Turovskaya, A.A.: 68
Twain Mark.: 95

V

Uznadze, D.N.: 62

V

Vigotski, L.S.: 115, 126
Vorzel, S.: 37

Y

Yanotovskaya, Y.V.: 53
Yaroşevski, M.G.: 99
Yudin, E.G.: 102

Z

Zagdanski, Y.: 78

2.CİLT

Ruhbilim soyut ve yalnızca bireyin **bireysel** sorunlarına yönelik bir ilgi alanı ya da bir bilim midir? Yoksa en küçüğünden toplumun tümüne kadar her türlü örgütlenmede, **bireyin** katkısını artıran çalışmalar da bu bilimin alanı içinde midir?

Küçük grup yapılarından başlayarak, topluluklarda ve giderek toplum içinde, bireyin **ortak katkısı** ve **ortakuyumu** toplumsal değişimlerde etkin bir katkıya dönüşüp değişimin itici gücü oluyor mu?

Bu soruların yanıtları nelerdir? Kendisi için bu kadar çok soru sorduran ruhbilimin araştırılmaya değer ne çok yanı vardır...

Ruhbilim alanında idealist ve metafizik yaklaşımları savunan bunca yayın arasında, elinizdeki kitabın ayrı bir özelliği var. Hep kapalı kalmış bir kapı ilk kez aralanıyor. Bilimsel dünya görüşünün, toplumsal ruhbilim alanındaki çalışmaları, şimdi bu kapıdan ülkemize giriyor. Sovyet bilimadamlarının psikoloji ve toplumsal ruhbilim alanında son yıllardaki ortak ve bireysel çalışmaları, bu alanda aldıkları yollar, ilk kez önümüze seriliyor. Toplumsal ruhbilim alanındaki çalışmalar, Amerikan ruhbilim çalışmalarıyla karşılaştırılarak tartışılıyor.

Bir psikolog, psikiyatrist ya da psikoloji eğitimi gören bir öğrenci olmak, bu kitaba ilgi duymak için ille de gerekli değildir. Birey ve toplum arasındaki ilişkiler alanına ilgi duyuyorsanız, bu kitap sizin için de vazgeçilmezdir.

2750L

V dahil) **BİLİM VE SANAT**